B. GUŠIĆ i C. FISKOVIĆ

OTOK MLJET

NAŠ NOVI NACIONALNI PARK

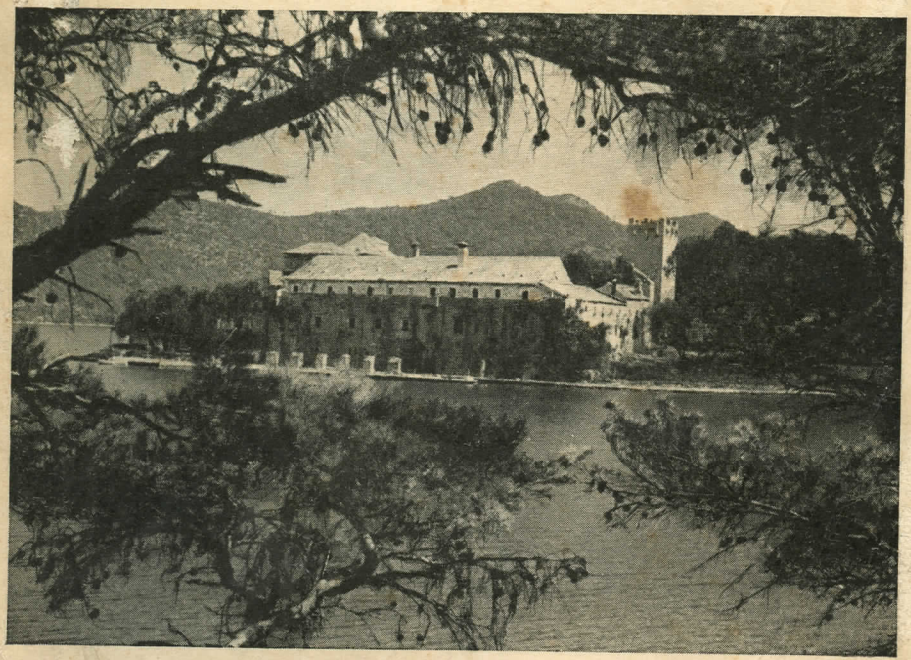

20257

PREDAVANJA
ODRŽANA U JUGOSLAVENSKOJ AKADEMIJI

PREDAVANJA
ODRŽANA U JUGOSLAVENSKOJ AKADEMIJI
svezak 17

Urednik
Akademik BRANIMIR GUŠIĆ

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

BRANIMIR GUŠIĆ – CVITO FISKOVIĆ

OTOK MLJET

naš novi nacionalni park

Antropogeografski pregled i kulturno historijski spomenici

ZAGREB

1958

Branimir Gušić

NACIONALNI PARK MLJET*

Kad se Odisej vraćao kući, između svih ostalih zgoda i nezgoda desila mu se i ta, da ga je more bacilo na otok nimfe Kalipso. Lukavi je ratnik podlegao neodoljivom čaru lijepe vile i njena kraljevstva. Da li ga je čvršće privezala uza se božanska kći, ili ljepota njena otoka, ljepota neba i mora, sunca i zraka, ona neopisiva ljepota zemlje usred okeana, kako je može da dočara samo helenska mašta?

Mnogi su se naučenjaci od humanističkoga preporoda unaprijed trudili, da nađu taj začarani otok Ogigiju. Nije bilo teško naći u Sredozemnom moru prelijepih otoka, pitomih zaliva, kristalnih pećina i čarobnih žala, ali sve to nije bilo dovoljno, na sve to ne bi se mogao primijeniti opis odabranog otoka Ogigije. Konačno se učeni ljudi složiše u tom, da je samo jedan otok, komu bi s pravom pristajao naslov otoka nimfe Kalipso. Taj otok jest Mljet, naš Mljet u Jadranskom moru.

Ali bez obzira na to, da li je besmrtni pjesnik Odiseje poznavao naš Mljet i upravo na njega mislio, kad je opisivao svoj otok Ogigiju, ljepota našega otoka, sa velikim i uvijek još prostranim borovim šumama, sa zaljevima, koji su se poput jezera duboko uvalili u unutrašnjost otoka, prozirnost atmosfere i bogatstvo njenih boja stvaraju onaj ugođaj, koji je upravo toliko karakterističan za helensku zemlju, a dosljedno i za oblikovanje mašte helenskog klasičnog čovjeka.

* Predavanje održano u Jugoslavenskoj akademiji dne 19. XII. 1957. god.

Danas našu pažnju na Mljetu uglavnom privlače najsjeverozapadniji i najjugoistočniji dio otoka – Vrh i Dno Mljeta.[1] Oba su ova dijela čudnom sudbinom do danas izbjegla posvemašnjem uništavanju prvobitne vegetacije i tako sačuvala, ma i u smanjenom obimu, svoju prvobitnu ljepotu prirodnoga pejsaža, kojega ljudska ruka nije ni do danas stigla da grubo naruši. Tako nam je pružena mogućnost, da pravilno usmjerenom konzervacijom upravo tih prirodnih ljepota i spomenika kulture, koji se unutar toga kraja nalaze, stvorimo u dubrovačkom kraju prvorazredni atraktivni centar ne samo za naš domaći, nego specijalno i za inostrani turizam i da tako sretnim povezivanjem kulturne spomenike i pejsaž najljepšega grada na Jadranu, našega Dubrovnika, povežemo sa ne manje lijepom pokrajinom toga jedinoga slobodnoga emporija našega duha i naše krvi na Sredozemlju sve do XVIII. stoljeća.

Centar danas zaštićenoga predjela u sjeverozapadnom dijelu otoka čini neposredna okolina Velikoga i Maloga Jezera sa otočićem, što se smjestio u zaljevu Praćarici u Velikom Jezeru. Oba Jezera su nekadašnja kraška polja, koja su formiranjem kopna došla pod razinu mora i u koje je onda more uljeglo kroz uzana Solinska vrata. Na najužem mjestu[2] more s velikom snagom za plime ulazi, a za osjeke izlazi iz jezera. To stalno strujanje iskoristili su bili monasi benediktinci, nekada vlasnici otoka, sagradivši ovdje mlinicu i prebacivši preko prolaza kameni most, koji se još i danas upotrebljava. Struja je toliko jaka, da treba uložiti prilično napora i vještine, da se barkom prođe u protivnom pravcu. Još je

[1] B. Gušić: Mljet – Antropogeografska ispitivanja. Etnološka biblioteka, sv. 14., Zagreb 1931.; isti: Mljet, biser Jadrana – Jadranska Straža, god. X., Split, maj – juni 1952., str. 162 i 197.; B. Milojević: Dinarsko primorje i ostrva u našoj kraljevini – Posebna izdanja SAN, knj. 96, Beograd 1933., str. 264; I. Sindik: Dubrovnik i okolina – Naselja SAN, knj. 23., Beograd 1926.; I. Rubić: Naši otoci na Jadranu – Split 1952., str. 132; M. Šenoa: Die Insel Mljet (Meleda) – Deutsche Rundschau für Geographie, vol. 37, 1914/15., str. 253; A. Krile: Otok Mljet (topografsko-folklorističke bilješke), Dubrovnik 1913.

[2] Dužina najužeg prolaza 30 m, širina 4,5 m, a poprečna dubina iznosi 0,60 m.

uži i plići[3] prolaz između Velikoga i Maloga Jezera. Budući da oba jezera, kako se čini, nemaju drugih veza s otvorenim morem, u njima je izmjena vode veoma ograničena, što se očituje u njihovu salinitetu i temperaturi, a donekle naravno i u flori i fauni.[4] To je i glavni razlog, zbog kojega treba zabraniti svako podizanje stambenih, a pogotovo ugostiteljskih objekata uz obalu samih Jezera. Zbog kraškoga karaktera kraja more bi se u Jezerima veoma brzo onečistilo, kao što smo to već imali prilike opažati između oba rata, kada je samostan na otočiću privremeno služio za smještaj đačkih ferijalnih kolonija. Iz istoga razloga bi trebalo posve zabraniti ulazak motora na naftu u samo Jezero. Ova je izmjena mora osobito nedovoljna u Malom Jezeru, pa ono sve više dobiva karakter lagune, sa velikim količinama sumporovodika, mnogo višom temperaturom i mnogo jednoličnijom i siromašnijom vegetacijom i faunom, što ga čini naročito podesnim za liječenje nekih reumatoidnih i kožnih bolesti.

Ostaci najstarijeg naseljenja u ovom dijelu otoka vezani su uz najplodniju baštinu čitavoga ovoga kraja, uz Pomijentu. Tu su na Glavici, između nje i Maloga polja, nađeni grobovi iz ilirskoga doba,[5] a kameni vrh, koji sa istočne strane dominira čitavom baštinom, Mali Gradac, nosi na svojoj uravnje-

[3] Poprečna širina samo 2,5 m, a dubina tek 0,3 m.

[4] M. Buljan: Prvi nalazi sumporovodika (H_2S) u vodi Jadrana – Mornarički Glasnik, br. 2, Split 1956., str. 207; isti: Izvještaj o rezultatima gnojenja mljetskog Jezera novim postupkom – Acta Adriatica, vol. VI., Split 1957., No 6; V. Cviić: Red Water in the Lake »Malo Jezero« (Island of Mljet) – Acta Adriatica, vol. 6., No 2, Split 1955., str. 15; A. Ercegović: Une contribution à la connaissance des conditions hydrographiques et biologiques du lac de l'île de Mljet (Meleda) – Acta botanica. Instituti botanici Universitatis Zagrebensis, vol. X.; Pucher – Petković: Études du phytoplancton dans la région de l'île de Mljet dans la période 1951–1953, Acta Adriatica, vol. 6., Split 1957., No 5.; T. Vučetić: Zooplankton investigations in the sea water lakes »Malo Jezero« and »Veliko Jezero« on the island of Mljet (1952–1953), Acta Adriatica, vol. 6., Split 1957., No 4.; A. Vuletić: Structure géologique du fond du Malo et du Veliko Jezero sur l'île de Mljet, Acta Adriatica, vol. 6., Split 1953., No 1; M. Buljan: Izvještaj s rezultatima eksperimenata gnojenja mljetskog jezera novim postupkom, Acta Adriatica, vol. 6, Split 1957, No 6.

[5] Bulletino, vol. XL. – XLII., Split 1917 – 1919., str. 108. i dalje.

noj glavici jasne ostatke ilirskoga utvrđenja. Slične fortifikacije iz velikih surovo oklesanih kvađera, naslaganih u suhozidinu u obliku nepravilnoga kruga, s množinom grohota i ostacima žara nalazimo i na drugim glavicama smještenim iza ivičnoga otočnoga grebena diljem otoka. One su sakrivene pogledu s mora i s njih se otvara dalek vidik na otvorenu pučinu. To su brojni vrhovi, koji svi i danas još nose naziv Gradac, a za koje narod priča, da su pripadali nekom izumrlom plemenu Rogušana. Čini se, da je upravo na ova utvrđenja mislio car Konstantin Porfirogenet, kad je u prvoj polovini X. vijeka u svojem poznatom djelu o upravljanju državom pisao o napuštenim gradovima na našem otoku.[6]

U pisanu historiju ulazi Mljet prvi put za vrijeme ilirskih ratova. Appian, opisujući Augustovo ratovanje u Iliriku, spominje, kako je car pokorio i stanovnike Korčule i Mljeta, koji su napadali rimske brodove na Jadranu.[7] Tako je naš otok postao carski posjed, a za stanovanje upravniku toga dobra sagradiše Rimljani palaču u dnu zaljeva, na mjestu, koje i danas po impozantnim ostacima toga palacija nosi naziv Polače.[8] U doba rimskoga vladanja otok je bio gusto napučen, pa su već i sva polja i dôci, pogodni za zemljoradnju, bili obrađeni. O tome nam svjedoče brojni ostaci iz rimskoga doba razasuti po čitavom otoku, od Pome na sjeveru pa sve do Žare i Pinjevaca na jugu otoka. Zemljoradnja je morala donositi lijepe prihode, kad se i u vrijeme seobe naroda, u jednom papirosu Odovakrovu iz godine 489., vrijednost ovoga

[6] Rački: Documenta, p. 406.

[7] »Melitenses et Corcyreaeos, insulas incolentes, proptereo quod mare latrociniis infestaverant, delevit funditus, interfectis puberibus caeteris sub corona venumdatis« – Appiani Alexandrini: Romanorum Historiarum. De rebus Illyricis, cap. XVI, Parisiis 1877.

[8] Bulletino, vol. XL. – XLII., Split 1917–1919., str. 108. – »Portus palacij« u ispravi od 24. septembra 1345., Smičiklas: Codex, sv. XI., str. 233., a kao Polače u Anonimovim Analima, gdje se pod godinom 1500. priča, kako je u Dubrovniku izbila kuga donesena iz Rima, ali je bila brzo ugušena, jer su svi sumnjivi pod dobrom stražom bili internirani »a Meleda in Polace«. Annales Ragusini Anonymi, Mon. spect. JAZU, vol. 14., Zagreb 1883., str. 83.

carskoga imanja procijenjuje još uvijek sa 200 solida godišnje.[9]

Invazija Avaroslovena zahvaća i ovaj otok, pa tako nakon doseljenja Slovena u Dalmaciju nalazimo naš Mljet u vlasti Neretljana. Ali su novi pridošlice još zatekli na otoku Romana, s kojima su nastavili zajednički život.[10] To nam, pored samoga imena otoka, dokazuje i čitav niz mjesnih naziva, izvedenih iz latinskog (Petral od petrarius; Montokuc od mons acutus; Pomijenta = Podumijenta od fundamentum; Ogiran od aggeries = hrpa i t. d.) odnosno iz svetačkih imena složenih s latinskim pridjevom sanctus (Supokrač = sveti Pankracije; Sutmiho = sveti Mihajlo; Sutilija = sveti Ilija; Sutivan = sveti Ivan; i t. d.), te neke riječi u dnevnom govoru, koje možemo direktno izvesti iz latinskih naziva.[11]

Na te davne dane, dok su još Neretljani vodili borbe za posjed otoka sa starosjediocima Romanima, možda nas podsjeća i priča, što sam je prije kojih trideset godina slušao o gradu na Bijeđu i o postanku imena Ivanje polje.[12] Bilo je to jednoga vrućega ljetnoga dana, kada sam se peo na vrh Bijeđa, da bih pregledao to staro gradište. Ova se glavica sa svojih 514 m uzdiže u sjeverozapadnom dijelu otoka kao otvoren, daleko vidan vrhunac. Ma da se jugozapadna obala u ovom dijelu otoka izdiže veoma naglo i strmo od mora, tlo je prirodnim poljicima i vještačkim stepenicama toliko uravnjeno, da su i pod samim vrhom Bijeđa kućari i baštine otočana. Ali sve te baštine, polja i dolove na podnožju Bijeđa sklanja šuma u svoje okrilje. Prirodni biljni pokrivač nije

[9] Odovakar dariva svoga »comes domesticorum« Pieriusa nekim posjedima kod Sirakuze »et in provincia Dalmatiarum insulam Melitam, ducentos solidos pensistantem«. Abbate Gaetano Marini: I papiri diplomatici, Roma 1805., str. 128., No 82.

[10] P. Skok: Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima – Jadranski institut JAZU, sv. I. i II., Zagreb 1950., str. 209. i dalje.

[11] Tako na primjer: mrgin, granica zemljišne čestice, pa onda i njena oznaka, od lat. margo; ili alimal, naziv za tovara, magarca, od lat. animal; pantana od lat. fons, fontana, i t. d. Upor. I. Sindik: Dubrovnik i okolina, o. c., str. 18.

[12] B. Gušić: Na Bijeđu – Božićni prilog Jadranskog Dnevnika, Split 1935., god. II., br. 320.

još u ovom dijelu otoka kulturom uništen. Silni borovi svojim vanrednim zlatnim krunama, u kojima svagda sja odsjev južnoga sunca, gusto grmlje zimzelenog rašća, vriježe i vinjage, smrča, pelin, vrijes i svilena trava nazimina prekrivaju krš i kamen trajnim izdržljivim pokrovom. Od baštine u baštinu vode putovi kroz zeleni hlad. No te su staze više označene prosjekom u gustom grmlju, nego ljudskim stopama istoptanim u oštrom kršu. Putovi se ovdje krče kosijerom u ruci. Tu su Ivanjdolac, Blatina, pa Knežepolje, s izvorom žive nepresušne Viline vode. Usred zlatnozelene šume ta su polja blijedosiva, bit će zbog prskane loze amerikanice, koja je tek nedavno zamijenila nenadoknadivo staro za vazda izgubljeno dobro. Tu i tamo bijeli se tlo na strmim stranama polja. To su lazine, svježe popaljene, ili su stare podvori s čvrstim međama i docima za žito i lozje. Prema Konalu otok svršava nježnom svijetlom crtom, a gdjegdje u dnu sklonjenih dražica stari se borovi spuštaju sve do mora.

Oko Bijeđa danas na široko nema većeg sela. Ali se na njegovoj otvorenoj glavici bijele nadaleko ostaci neke primitivne no snažne utvrde od suhozida. Ali čija je ona bila i koga je zaštićivala i branila, o tome nema pametara. Samo tradicija pamti, da je poneki krupniji događaj bio vezan uz grad na Bijeđu. Pa zar samo priča kiti ove ruševine?

Slušam, pružen u hladu česmine, kako postijer Boško, moj drug i dragi pratilac na čestim ljetnim šetnjama, niže priču za pričom. Neumoran je u hodanju i pripovijedanju, dobro poznaje cijeli svoj otok, sve stare putove, brda i baštine i sve priče i pogovore o njima.

»Na Bijeđu stajao je nekad grad. Tad su u davno doba vladali Mljetom kralj Dešin i duka Remin. Vazda su se tukli. Kralj je Dešin bio na Gracu nad Ivanjim poljem, te je tamo imao čvrst grad, a duka Remin stolovao je na Bijeđu. Vojska kralja Dešina sedam je godina stajala na Poďbijeđu, ali nije mogla da zauzme tvrdi grad. A oni na Bijeđu tajnim su olukom crpli vodu iz Blatine, pa su tako odolijevali neprijatelju. Tad je neka baba, koja je pasla ovce uz Blatinu, prokazala vojnicima oluk i savjetovala im, da presijeku vodu onima na gradu. Bez vode, sašli su oni sa Bijeđa u polje, te su tu za-

metnuli boj s onima iz Graca. Nastalo je krvavo razbojište. Tolika je bitka bila, da je krv tekla preko Draginjeg Guvna uvalom Velike Tatinice u more. A boj se bio na sam Ivanjdan, za najžešće vrućine, pa se otuda i to polje prozvalo Ivanje polje. I tada je Ivanje polje ostalo bez radnje 700 godina. A ona je baba tražila, da je pobjednik nagradi i da joj da zemlju povrh Njivica (jer onda se još nije zvalo Babino polje). Kralj Dešin darovao je babi tu zemlju, te se od toga doba babina baština i prozvala Babinim poljem«.

Padaju riječi u onom recitativu, kako se njim plaho i netremice služi naš čovjek, kad priča naizust ono, što je toliko puta sam čuo i sam pričao. Baš u toj recitaciji kao da i leži snaga usmene predaje i njene vjernosti. No s vremenom priča gubi svježinu istinitog događaja, ona blijedi i sahne. Prima u se uobičajene fraze. Stalni stajaći broj sedam, svejedno sedam ili sedam stotina, sedam li godina, sedam li dana, stereotipni elemenat prokazivanja i izďaje, kao i razboj, epiteti svih bitaka, javljaju se u toj kratkoj priči i čine je tako malo zanimljivom. Teško je razabrati, da li se ikakav zbiljski događaj odrazuje u toj priči tako mršavoj i oskudnoj dubljim podacima. Pa ipak, kao da još bliješti iskra života u tom suhom prepričavanju. Dva imena zvone istinito, intimno: kralj Dešin – duka Remin. Ko li su ti vladari, koji biju boj o naš zeleni otok, ko li kralj Dešin, taj pobjednik slovenskog imena? Što čovjek dublje tone u mirno pričanje, sve više podliježe dojmu, da priča nosi u sebi posljednji spomen na one dane, kada su novonadošli Sloveni mačem skršili i posljeďnji otpor starosjedilaca Romana, i tako definitivno zagospodarili otokom.[13]

Kad su Neretljani jednim svojim dijelom ušli u sklop Zahumlja, naš otok još uvijek nalazimo u posjedu vladaoca. I to je jedan dokaz više, da su Sloveni još neko vrijeme nakon doseljenja zajedno živjeli sa starosjediocima Romanima i od njih naslijedili čak i neke pravne norme. Osim cara Kon-

[13] O vjerodostojnosti i naučnom tumačenju ovakovih narodnih priča vidi raspravu: H. Rosenfeld: Sagentradition, Culttradition und Völkerschichtung. Bayrisches Jahrbuch für Volkskunde 1957., str. 144.

stantina Porfirogeneta, koji Mljet spominje u vlasti Neretljana, nemamo nikakvih podataka o našem otoku sve do Desine darovnice od 1151. godine. Kroz više od pola milenija neretljanske i zahumske vladavine na otoku dovršava se proces slavizacije još preostaloga romanskoga stanovništva, a uspomena na to razdoblje sačuvala se samo u nekim mjesnim imenima, koja još i danas nose nazive tih davnih zahumskih i dukljanskih vladara, odnosno njihovih upravnih časnika na otoku. Tako Županj dô i Županj kok podsjećaju na čast župana na otoku, a Bodin dô i nad njim krševita istaknuta glavica Skadar Grad, na starom putu između Babina Polja i Luke Sovre, riječito govore o dukljanskom knezu Bodinu i o njegovoj prijestolnici Skadru na Bojani. U Babinu polju nedaleko staroga groblja kod stare crkve sv. Pankracija stoji još i danas lijepa solidno građena ranorenesansna građevina na jedan kat sa pergolom, koju narod zove Sotnica. Ona je očito služila kao upravna zgrada, a dobila je ime po satniku, upravnom činovniku za dukljanskoga i zahumskoga vladanja.[14] Prema popu Dukljaninu su satnici vršili i upravnu i sudsku vlast, a nalazimo ih na čitavom prostiranju stare hrvatske i srpske države. Kao birani općinski činovnici sačuvali su se satnici u nekim našim krajevima sve do XVI. stoljeća. Tako se i u Desinoj darovnici spominje između svjedoka i neki »setnicus Rastessa«.[15] Kad je Mljet pripao benediktincima, opat je, kao feudalni gospodar otoka, nastavio vršiti u njoj svoju vlast.[16] U dokumentima se Sotnica u Babinu polju spominje prvi put 12. maja 1388., kad se mljetski opat Andrija sa svojim redovnicima žali pred prokuratorom bogorodičinog samostana i pred sucima mljetskih sela, da su mu Mljećani protupravno oduzeli sve crkve

[14] Upor. Mažuranić: Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik JAZU, Zagreb, str. 1288.

[15] Smičiklas: Codex II., str. 67.

[16] 6. oktobra 1428. određuje zamjenik kneza Mihoje Gregurić sa svojim sucima, da stolar Živko ima da dade »per pegno« mljetskome opatu 6 botilja vina »in socgniza«. Diversi mljetske kancelarije u dubrovačkom arhivu.

i njihova dobra na otoku, a među njima i Sotnicu.[17] Da je svaka upravna jedinica za zahumske vladavine imala svoju sotnicu naslućujemo iz isprave od 16. februara 1432., gdje se spominje i jedna sotnica u Blatu.[18] Sadanju zgradu Sotnice u Babinu polju sagradio je opat Andrija 1432. godine.[19] Ipak je najdragocjeniji dokumenat iz ovoga doba zahumske vladavine kameni krst, koji još i danas stoji na rtu kod samoga ulaza u Solinska vrata i kojega je more već toliko podlokalo, da prijeti da se sruši. Na njemu ima natpis, koji spominje nekog Vukića, a pisan je kurzivnom bosančicom, koju po njenim paleografskim osobinama moramo ubrojiti najkasnije u početak XIV. stoljeća.

[17] »Etiam occupastis domum dictam sochnizam cum pertinentiis ac juribus suis apud cimiterium sancti pangratij in quam solebat abbas uenire et habitare cum monacis«, Acta Sanctae Mariae Maioris fasc. I. No 35. u dubrovačkom arhivu.

[18] »fra Andrea Abbate de s. Marie de Melida una con tutti li sui monagi et colechio de s. Maria de Melida nemine discrepante fazemo comutacion con lucha bocdanich et sui eredi da una posession seu cassa parichata ditta sotgniza con tutti li orti et corte e tutti rassoni e pertinencie segundo le altre casse de balta«, Diversi mljetske kancelarije.

[19] 16. februara 1432. Pred zamjenikom kneza Ratkom Novačićem i njegovim sucima sklapa opat Andrija ugovor sa Andrijom Družanićem o gradnji nove sotnice. Zbog važnosti i jezičnih osebina donosim ovaj dokumenat u cjelini: »Ancora da piu che siano tegnuti da far una sotgniza seu cassa rassa san piro sul teren del ditto monaster laurato de bon laurir in prima de muro fatta per man de Andrea druchanich coverta con bon liegna me forte e durabile per nome de seleniche (= zelenike) e blaniche (= planike) e li grane de chergo (= hrg) e le traue che sarano de chergo over de popullo (= topola). E la caxa che sia di braze sette e larcha da dentro delli muri braze nove et loncha passi sette de Ragussa da dentro deli muri. La corte dinanci la cassa che sia loncha passi otto e mezo murata intorno de bon muro e che sie larcho passi due a che sie fata gamara (= kamara) tentro della cassa con bona travatura et porta et sera de fero con bona zave de fero et per simille la porta dela cassa con bona sera. Lu guperto (= cuperto) dela cassa che sia coverto tutto con bone gucpe (= kupe) e lo golmo (= colmo) dela cassa che sia posto in galgina (= calzina). De sopra della cassa che sie fatta la via per li samiri (= samari) loncha infina al zimitorio e larcha sie brazi e che siano netade tutte le pire intorno la corte et la cassa«. Diversi mljetske kancelarije.

U puno svijetlo historije ulazi naš otok tek Desinom darovnicom 1151. godine.[20] Te godine dariva naime Desa »Dioclie, Stobolie, Tacholmie dux« monasima benediktincima pulsanskoga reda iz samostana sv. Marije na brdu Garganu u Apuliji otok Mljet u isključivi posjed. I ti redovnici podižu na otoku u Velikom Jezeru samostan i crkvu posvećenu bogorodici, jednako kao što je bila posvećena i crkva u njihovu starom matičnom samostanu u Italiji.[21] Zato i nije neobično, što naša jednobrodna bazilika sa svojom apsidom i eliptičnim kubetom, koje lebdi na pandantivima, posve odgovara sličnim građevinama apulske romanike iz prve polovine XII. stoljeća. Ali ne samo u velikim linijama, nego i u nekim još sačuvanim detaljima iz toga doba, kao što su na primjer glavice sa akantovim lišćem, što u naknadno dozidanom predvorju stoje na antiknim stupovima, pa oba kipa, što su kasnije uzidana poviše luka nad ulaznim vratima u predvorje, a koji su vjerojatno nekada, zajedno sa figurom, koja je prije restauracije bila uzidana nad podrumskim vratima samostana, resili glavni portal pročelja romaničnoga predvorja, načinom svoje izradbe i kompozicijom posve nalikuju na romanične apulske kapitele i figure XII. i XIII. stoljeća. Osim ovih ukrasa staroga romaničnoga crkvenoga predvorja i samostana, sačuvan je nad polukružnom lunetom iznad glavnoga ulaza u crkvu, ostatak natpisa ispisanog crvenkastom bojom i uokvirenog naslikanim pletenim ukrasom. Već je Fisković[22] s pravom istaknuo, da je takav naslikani pleter veoma rijedak u našoj romaničnoj arhitekturi. Natpis, koji je bio ispisan kako se čini ranogotičkim slovima, toliko

[20] Smičiklas: Codex, vol. II., str. 67.

[21] O utemeljenju samostana kao i o pitanju autentičnosti Desine isprave upor. F. Šišić: Letopis popa Dukljanina – posebna izdanja SAN, knj. 67., Beograd 1928., str. 242. Upor. i: V. Foretić: Dvije isprave zahumskoga kneza Dese o Mljetu iz 1151. godine, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, knj. I., Dubrovnik 1952., str. 63. i G. Čremošnik: Isprave zahumskoga kneza Dese, o. c., vol. III., Dubrovnik 1954., str. 71.

[22] C. Fisković: Popravak benediktinske crkve na otoku Mljetu – Ljetopis JAZU, knj. 55., Zagreb 1949., str. 19; isti: Samostan i crkva sred Jezera na Mljetu – Bulletin JAZU, god VI, Zagreb 1958, br. 1.

je oštećen kasnijim premazivanjem, da ga nije više moguće pročitati, a vrlo je vjerojatno razjašnjavao postanak crkve.

Iz oltarnoga prostora vodila su s južne strane romanična vrata u prvotni samostan, koji je, prema običajima toga doba, bio mnogo skromniji od sadašnjega i na čije preostatke nailazimo još u zidovima sadanjega zdanja. To su bili uzani prolazi sa malenim, slabo osvijetljenim samostanskim ćelijama, poput onih, što ih još i danas viđamo u preostalim samostanima toga doba u Italiji i drugdje.

Renesansa, koja snažnim zamahom ruši mistiku i ukrućene oblike Srednjega vijeka te koja unosi novi duh ne samo u svjetovni život, nego i u samostanske ćelije najzabitnijih manastira, nije poštedjela ni Mljet. I ovdje redovnici ruše stara neudobna zdanja i mjesto njih podižu zračan veliki samostan, koji se kasnije ukrašuje novim stepeništem i prekrasnom renesansnom prepratom i šetnicom. Tek nesigurna vremena poslije kandijskoga rata, a pogotovo strah pred sve češćim pljačkaškim pohodima turskih gusara, prisiljavaju redovnike da samostan opašu čvrstim zidom i da na račun boljega utvrđenja nagrde plemenite linije i vanjske fasade crkve i samoga samostana. Izgleda da su tada sagrađeni i obrambeni zidovi kroz more, što dijeli otočić od susjednoga kopna, kako bi se onemogućilo, da neprijatelji sa lađom mogu prodrijeti u dno vale Praćarice i tako ugroziti samostan i sa stražnje, jugozapadne strane. Tragove tih utvrđenja možemo još viđjeti na dnu plitkoga kanala sa obiju strana otočića prema Velikom Jezeru.

Pulsanski benediktinci podigli su nakon Desina darovanja svoj samostan na otočiću, koji je, veoma vjerojatno, već od starine bio određen kao posvećeno mjesto. Njegov izuzetan položaj u zaklonjenoj uvali, posred velikih borovih šuma, sa svojom istaknutom glavicom sigurno je već i za Rimljana nosio neko svetište. Indirektni svjedoci za takvo domišljanje su antikni stupovi danas upotrebljeni, da nose svod renesansnog predvorja crkve, i ona kolona iz egipatskoga granita, što je zabodena na malom gatu pred samostanskim stubištem i koja danas služi za privezivanje lađa, te brojni ostaci rimske opeke razasuti po svem otočiću. A vjerojatno da se na oto-

čiću nalazila i neka malena crkvica, možda na samom vrhu, koja je kasnije postala žrtvom fortifikacionih radova, koji su i ovaj vrh otočića uklopili u svoj okvir. Da su redovnici odmah po svom dolasku na otok sagradili samostan i sadašnju bogorodičinu crkvu, dokazom nam je bula pape Inocentija III. iz godine 1198., u kojoj potvrđuje pulsanskome samostanu sve njemu područne manastire i posjede u Italiji i van nje i u kojoj se odmah na drugom mjestu spominje »monasterium sanctae Mariae in Melita, cum pertinentiis suis«.[23]

U doba cvata ovaj je samostan krio u svojim zidinama niz veoma istaknutih ličnosti našega kulturnoga života. Tako nalazimo kao njegova opata najplodnijega dubrovačkoga pjesnika XVI. stoljeća, Mavra Vetranovića Čavčića,[24] koji je bio jedan od reformatora mljetskoga samostana i jedan od organizatora jedinstvene organizacije benediktinaca u dubrovačkoj republici pod imenom Mljetske kongregacije.[25] Njegov je savremenik i Bazilije Gradić, kasniji biskup u Stonu, čija su djela bila prevedena i na poljski jezik.[26] Nekako je u isto vrijeme bio redovnik našega samostana i Euzebije Kaboga, savremenik i prijatelj nešto mlađega dubrovačkoga historika i kasnije vikara dubrovačke biskupije, dominikanca Serafina Razzija. Njegovi su Dubrovački Anali i Biografije dubrovačkih nadbiskupa, pisani latinski, kako to piše Farlati, propali u dubrovačkom potresu.[27] Opat mljetski bio je i Mavro Orbini,[28] koji je, očito potaknut govorom Hvara-

[23] V. Foretić: o. c., str. 63.

[24] Upor. Stari pisci hrvatski JAZU – knj. III. i IV., Zagreb 1871.–1872., vidi i B. Vodnik: Povijest hrvatske književnosti – knj. I., Zagreb 1913., str. 145. i Ježić S.: Hrvatska književnost, Zagreb 1944., str. 79.

[25] 13. marta 1526. zaključuje Velo vijeće pozvati iz Kongregacije Monte Cassina četiri redovnika dubrovačkog porijekla, da bi reformirali mljetski samostan i u njemu uveli reda. Među njima je bio i Vetranić. Cerva: Metropolis sacrae Ragusinae Historia T. I., str. 291. Rukopis u Dominikanaca u Dubrovniku. Upor. i K. Vojnović: Crkva i država u Dubrovačkoj republici, Rad JAZU, sv. 91., Zagreb 1894., str. 50.; Farlati: Illyrici sacri T. VI. Venetiis 1800., str. 221.

[26] Appendini: Notizie istorico-critiche T. II., Ragusa 1803., str. 87. i Farlati: o. c. T. VI., str. 18.

[27] Farlati: o. c., T. VI., str. 18.; Appendini: o. c., T. II., str. 11.

[28] Appendini: o. c., T. II., str. 23.

nina Vinka Pribojevića: »O podrijetlu i zgodama Slavena« pokušao sastaviti prvu historiju slavenskih naroda.[29] On ju je štampao u Pesari 1601. godine, a doživjela je i ruski prijevod od Teofana Prokofovića, arhiepiskopa novgorodskoga. Minorit Martin Rosa prepjevao ju je u Stonu u latinske stihove i objavio u Madridu 1638. godine. Iako je Orbinijeva knjiga izašla pod okriljem tada moćnih urbinskih vojvoda, ona je ipak bila stavljena od Vatikana na index prohibitorum, među zabranjene knjige s obrazloženjem, da se autor i suviše pozivlje na heretičke pisce. Ipak su najslavniji od svih mljetskih benediktinaca bili Anselmo Banduri i Ignjat Gjorgjić, na prekretnici XVII. u XVIII. stoljeće. Ovoga posjednjega moramo uvrstiti među najveće dubrovačke pisce, a Banduri[30] je ušao u red prvih evropskih naučenjaka svoga vremena. Historičar i numizmatičar, on je, zahvaljujući svojoj visokoj erudiciji i odličnom poznavanju grčkoga jezika, jedan od osnivača istraživanja bizantijske povijesti, što mu je tada donijelo i izbor za pravoga člana Francuske akademije natpisa. Bio je na francuskom dvoru pouzdanik posljednjega medićejca i bibliotekar bogate biblioteke te obitelji u Firenci, a kasnije bibliotekar i Orlenskoga vojvode. Ignjat Gjorgjić[31] ili kako ga neki još prezivaju i Đurđević, za nas je od osobite važnosti ne samo zbog svježine i duhovite dikcije, elegantnoga jezika i osobitoga ritmičkoga stiha svojih »Pjesni razlikih«, tih pravih bisera naše starije književnosti, nego i stoga, što nam je u svojim »Suzama Marunkovim« ostavio djelo, iz kojega se jasno vidi, da je živio na Mljetu otvorenih očiju i da je njegov bistar duh i u životu tada »dalekoga otoka u dubrovačkoj provinciji« znao naći dovoljno pobude za pjesničko stvaranje. Pa dok je Vetranović u svojem »Remeti« opisao svoj pustinjački život na otočiću sv. Andrije »de Pelago« i u njemu dao nekoliko neza-

[29] G. Novak u knjizi: Vinko Pribojević, O podrijetlu i zgodama Slavena – JAZU, Hrvatski latinisti, knj. I., Zagreb 1951., str. 41.

[30] Farlati: o. c., T. VI., str. 20.; Appendini: o. c., T. II., str. 22.

[31] Appendini: o. c., T. II., str. 20.; Vodnik: o. c., str. 305.; Ježić: o. c., str. 1585.; M. Rešetar: Djela Ignacija Gjorgji – Stari pisci hrvatski JAZU – vol. I. – III., Zagreb 1918.–1926.

boravnih slika našega mora i prirođe naših otoka, a sve to još u mnogome zadahnuto posljednjim trzajima sredњovjekovnoga gledanja, u Gjorgjićevim se stihovima osjeća profinjeni duh novoga doba, kojim je renesansa zalila i daleki kutak bogorodičinog samostana na našem Mljetu. To je tužaljka mladoga Mljećanina Marunka, koji se uzalud bori da stekne naklonjenost »babopoljske djevičine« Pavice i zato odlučuje, da učini kraj svojemu životu. Da je pak Gjorgjić, kao pravi renesansni čovjek, znao punim srcem uživati u svim ljepotama i dražima, što ih je život na ovom zelenom otoku mogao tada pružati čovjeku, koji se tamo povukao sit gradskoga života velikoga svijeta, dokazuje nam pismo, što ga je iz Mljeta negdje u prvoj polovini XVIII. stoljeća pisao svome bivšem učeniku Januariju Salinesu, također benediktincu, u Monte Cassino, a što se sačuvalo u prijepisu u biblioteci male braće u Dubrovniku.[32] Zato on i piše: » Paucis dicam: mihi vaco et musis«!

Posljednji opis samostana prije njegova dokinuća od Napoleona sačuvao se kod Farlatija.[33] On u svojem VI. svesku,

[32] »Disce locus ingenium. Sinus maris patet in insula, qua vergit at occidentem, arctissimis faucibus: mox in craterem dilatatur, quaquaversum collibus ac pyneis sylvis sircumseptum. Arbores e summo ad mare usque descendunt et inumbrant littora: ut si cimba secundum crepidinem circumquaque deducaris, per sylvam naviges. Pronae radices, ac rami aquis immerguntur, ad quos cumulata ostrea adhaerescere videas et sine negotio ceu poma arborum captas. Pellucet aequor in speculi morem; (nam clausus undique, raro ventis agitatur) lususque varios piscium, ac omnigenam conchiliorum speciem exhibet, toto fundo disseminatam. Hic capiuntur mulli trilibres, hic immodicae locustae, et pisces, quibus antique caenarum luxuries prae caeteris nomen fecit. ... In medio sinu jacet parva insula cultá quidem, ac velut circino circumscripta, ubi Coenobium nostrum eminet. ... at opportunitate ac deliciis praestans. De fenestra cubiculi praedari pisces licet, vel capi a famulis cernere. Si venatus avium arriserit, proxime sylva est. Ornato phaselo noctu etiam vehimur, et ad flabellum nocturni zephyri per aestatem saepe in medio mari inter symphoniacos coenamus. Amici urbani non raro adsunt: ludimus, jocamur, ridemus. Paucis dicam: mihi vaco et Musis.« – M. Šrepel: List Đorđićev o otoku Mljetu – Građa za povijest književnosti hrvatske JAZU, knj. I., Zagreb 1897., str. 66. Prijevod je donio Fisković u Bulletin, vol. VI, Zagreb 1958, No 1, str. 11.

[33] Farlati: o. c., T. VI., str. 65.

koji je posvećen dubrovačkoj biskupiji, opisuje mljetsko jezero, bogato ribama i školjkama, a naokolo okruženo borovim šumama i hrastovim dubravama. On naziva samostan »magnifico extructum«, te opisuje i obje kule, koje služe – kako on kaže »ad praesidium et ornamentum«. To je onaj benediktinski samostan, koji je »viris plurimis doctrina et illustribus perpetuo floruit«.

Ali naše zanimanje za ovaj jedinstveni spomenik monumentalne arhitekture ne zaustavlja se samo na njegovoj estetskoj vrijednosti. Po svojem postanku, u sredini XII. stoljeća, on nam osvjetljuje neke kulturne težnje u unutrašnjosti balkanskoga poluotoka u jednom razdoblju, o kojemu jedva da i imamo kakvih drugih pouzdanih vijesti. To je doba, kad doduše Bizantija pod carem Manojlom još posljednji put nastupa kao velika vlast na Balkanu, ali stalna ratovanja slabe njenu unutrašnju moć i pored izvanjega sjaja, koji uz vojničke uspjehe resi ovoga posljednjega od velikih Komnena. I dok se snage Manojlove troše u stalnom ratovanju s Normanima i Mađarima, braneći granice carstva u Italiji i na Dunavu od učestalih upada barbarskih plaćenika ugarskih Arpadovaca, Venecija tiho plete svoje trgovačke, a dosljedno i političke mreže po Balkanu, učvršćujući svoj ugled i spremajući se, da u bazenu istočnoga Mediterana naslijedi kao velika vlast ostarjeli Bizant. U tom sukobu Zapada i Istoka, u vrijeme, kada se centar tadanje evropske civilizacije pomalo iz Carigrada premješta dalje na zapad u Veneciju, poduzimljivi i veoma nadareni Desa, s pravom traži u Mlecima i u susjednoj Italiji ne samo političko, nego pomalo i kulturno zaleđe. Ono postaje za njega još važnije, kad pored Zahumlja i Travunje zavlada i Dukljom, zemljom, u kojoj su vjekovne kuturne veze sa Apeninskim poluotokom još uvijek bile veoma snažne. Da bi te veze što bolje utvrdio, udaje on svoju kćer nepoznatoga imena za Leonarda, sina tadašnjega dužda Vitala II. Michielija, koji je u to doba bio knez mletačkoga Osora (comes Absari), a kasnije postao i

[34] Jireček – Radonić: Istorija Srba, – Beograd 1922., knj. I., str. 185. i dalje.

zamjenik samoga dužda u Veneciji.[34] Vjerojatno zbog istih razloga on dovodi i pulsanske benediktince iz Monte Gargana na Mljet, dakle upravo iz susjedne Apulije, koja je sa Dukljom oduvijek podržavala intimne kulturne i trgovačke veze. Tako stvara snažan novi kulturni centar u svojem Zahumlju, a dovodeći opata novoosnovanoga mljetskoga samostana za svojega velikaša, osigurava mu široki utjecaj na zbivanja u cijeloj njegovoj državi. Da je on dolasku benediktinaca u Zahumlje pridavao osobiti značaj, dokazuje nam i činjenica, što u fundacionalnoj ispravi iz godine 1151. među prisutnim brojnim svjedocima, njegovim županima i drugim velikodostojnicima, nalazimo i potpis tadašnjega kneza dubrovačkoga Petra i njegova sina i još nekolicine dubrovačkih plemića, dakle svjedoka, koji nisu potpadali pod Desinu jurisdikciju, ali su na svom teritoriju već imali redovnike benediktinskoga reda. U provođenju toga svoga programa Desa je, kako se čini, morao računati i s nekom opozicijom u svojoj zemlji. Zato on u svojoj darovnici izrijekom ističe, da redovnici treba da uživaju njegovo darovanje bez ikakvih tražbina ili uznemirivanja od Slovena (»absque omni impedimento ac inquietacione Sclavorum«).

Ugled našega samostana ostao je neokrnjen i u kasnijoj nemanjićkoj državi. O tome nam svjedoče ne samo hrizovulje Stefana Prvovjenčanoga[35] i kralja Milutina,[36] nego i specijalna klauzula o Mljetu, što ju u trgovački ugovor sa Dubrovčanima umeće car Stefan Dušan 20. septembra 1349. godine,[37] u kojoj se naročito ističe: »za Mljet da ne imaju (sc. Dubrovčani) pečali ni za što, tkmo da jest carstva mi, kako jest prežde bilo u roditelja i praroditelja carstva mi.« Ta nesmanjena briga naših vladalaca za taj samostan kroz čitavo XII., XIII. i XIV. stoljeće daje nam pravo da pomišljamo i na stalan kulturni utjecaj, što ga je samostan preko svojih redovnika vršio na prilike u susjednim kontinentalnim oblastima Balkanskoga poluotoka. Teško se možemo oteti

[35] Miklosich: Monumenta Serbica, Beč 1858., str. 10.; Smičiklas: Codex, vol. III., str. 223.
[36] Miklosich: o. c., str. 71., Smičiklas: o. c., vol. VI., str. 156.
[37] Miklosich: o. c., str. 148.; Smičiklas: o. c., vol. 11., str. 549.

dojmu, da nije upravo bogorodičina crkva na Mljetu odigrala važnu ulogu u širenju romanike u tim krajevima. Velika sličnost još danas sačuvanih romaničnih arhitektonskih spomenika u planinskim krajevima[38] (Voljavac, Dabar, Đurđevi Stubovi, Studenica, pa donekle i Dečani) samo potvrđuje ovu misao. Sigurno je, da su se tadanji graditelji u Raškoj mogli ugledati i na druge monumentalne spomenike toga stila u susjednim primorskim gradovima (ne smijemo zaboraviti, da su i Dubrovnik, pa i Kotor i Bar, u to doba bili još puni romaničnih građevina), ali je bez sumnje još mnogo jače na taj smjer građenja morala utjecati građevina, koja je stajala na teritoriju vlastite države, a čiji je predstavnik bio toliko ugledna ličnost na dvoru vladaoca. Uostalom treba naglasiti, da su kulturne veze s Primorjem bile i prije toga doba veoma intenzivne i da najranije srednjovjekovne crkvice ovih planinskih oblasti, ukoliko su nam danas poznate, po svojem tlorisu potpuno odgovaraju analognim građevinama IX. i X. stoljeća po Primorju i Dalmaciji.[39] To su, da spomenemo samo neke, u dolini Lima na primjer, one u Zatonu i Padežu, te u Šudikovini, pa crkva apostola Petra u Bijelom polju. Nema sumnje, da je u to doba i Duklja sa svojom dugom kulturnom tradicijom zračila daleko u unutrašnjost susjednih planinskih oblasti.

Sve ovo dokazuje, da u bogorodičinoj crkvi na otoku u Velikom Jezeru na Mljetu imamo sačuvanu građevinu XII. stoljeća, koja i po svojoj kulturno-historijskoj znamenitosti i po svojoj arhitektonskoj monumentalnosti u punom smislu zavređuje da je netaknutu sačuvamo za naše potomstvo.

Kad su Nemanjići svoju glavnu pažnju obratili u pravcu moravsko-vardarske doline, uklanjajući se tako sve snažnije pritisku nove velesile u bazenu Jadranskoga mora, Vene-

[38] A. Deroko: Nemanjina crkva svete Bogorodice u Bistrici, Glasnik Skopskog naučnog društva, knj. V., Skoplje 1929., str. 303.; isti: Na svetim vodama Lima, o. c., knj. XI., Skoplje 1932., str. 121.
[39] A. Deroko: Crkva sv. apostola Petra u Bijelome Polju, o. c., knj. VII., Skoplje 1930., str. 141.; isti: Na svetim vodama Lima, o. c., knj. XI., Skoplje 1932., str. 121. i dalje; isti: Nekoliko crkvica primorskoga tipa, o. c., knj. XIV., Skoplje 1935., str. 213.

cije, njihova je vlast na otocima počela sve više slabiti, pa su Mleci uprli da i ove otoke pripoje svojoj državi i tako sebi osiguraju isključivu prevlast na moru. To je za njih bilo to važnije, što su Omišani svojim gusarskim pohodima stalno ugrožavali mirnu plovidbu njihovih brodova i tako nanosili veliku štetu mletačkoj trgovini i mirnoj plovidbi uopće. Mlečani pokušavaju to najprije postići preko Dubrovnika,[40] u kojem tada sjedi mletački knez, a kasnije, kad im Dubrovnik pomalo izmiče iz ruku, preko Marsilija Zorzija, kojemu, kad je završavao njegov dvogodišnji mandat dubrovačkoga kneza, godine 1254., povjere nasljednu čast kneza Korčule i Mljeta.[41] To su Mlečani mogli to lakše učiniti, što je već 100 godina prije ista ta porodica nekoliko godina vladala Korčulom u ime Venecije. Koliko su Zorzi zaista gospodovali Mljetom, teško je reći, kad znamo, da su i Korčulu morali tek borbom ponovno zauzeti, da bi tamo učvrstili svoju vlast. Možda je bilo kakvih razmirica između mljetskoga opata kao feudalnoga gospodara otoka i njegovih podanika – kmetova, koje su Zorzi htjeli iskoristiti i tako se dočepati vlasti na Mljetu. Ali je svakako mljetski opat svojski radio na tome, da njegov otok pripadne pod Dubrovnik, pod okrilje grada, s kojim su ga vezivale dugogodišnje crkvene veze. Ne nalazimo uzalud mljetskoga opata već od početka XIII. stoljeća često prisutnoga kod važnih događaja u Dubrovniku,[42] a to sve vjerojatno od vremena, kada su, nakon opustjeloga pulzanskoga

[40] B. Gušić: Kako je Mljet pripao dubrovačkoj republici, Rešetarov Zbornik, Dubrovnik 1931., str. 47.; D Roller: Agrarno – proizvodni odnosi na području dubrovačke republike od XIII. do XV. stoljeća, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske JAZU, knj. V., Zagreb 1955., str. 166,; B. Stulli: Pregled državopravne historije Dubrovačke republike – Dubrovnik 1956., br. 2–3., str. 1.

[41] V. Foretić: Otok Korčula u Srednjem vijeku, – Djela JAZU, knj. 36., Zagreb 1940., str. 62. i dalje.

[42] Već 13. aprila 1235. spominje se između opata dubrovačkih samostana i Johannes de Meleta. Bogišić – Jireček: Liber statutorum civitatis Ragusii, – Mon. historico-juridica JAZU, vol. IX., Zagreb 1904., str. LXV.; a isto tako i 22. marta 1247. »dompnus Gregorius, abbas Meledae«, Smičiklas: Codex, vol. IV., str. 314. Nekako u isto vrijeme javljaju se i prva darovanja dubrovačkih građana mljetskome samostanu. Smičiklas: Codex, vol. VI., str. 454., 465. i 500.

reda pravi benediktinci preuzeli i mljetski samostan, pa je on tako i u crkvenom pogledu povezan u jednu cjelinu s benediktinskim samostanima dubrovačkoga područja.[43] Da je ova mletačka vlasteoska porodica ipak morala, ma i za kratko vrijeme, imati neke ingerencije na Mljetu, potsjećaju nas danas još mjesna imena Zorzina glavica i Zorzin dolac u sjeverozapadnom dijelu otoka.

Nakon pripojenja Stona i Stonskoga rata Dubrovniku 1333. god., Dubrovčani se sve više upleću u mljetske prilike. Pošto nisu smjeli javno zaposjesti otok zbog protivljenja korčulanskih knezova i vladara u zaleđu, Dubrovčani preko svojega biskupa sklanjaju opata, da se nagodi s otočanima i da razriješi njihove feudalne odnose.[44] Da bi se to moglo izvršiti, dolazi do osnivanja zasebne mljetske univerzije, poput one na dubrovačkom otoku Lastovu i do donošenja Mljetskoga statuta.[45] Vrhovnu upravu i zakonodavnu vlast vrši narodni zbor, kojemu na čelu stoji opat, a samostanom, pored opata, upravljaju zasebni prokuratori, izabrani od Malog vijeća.[46]

[43] Tako naslovljuje papa Ivan XXII. svoju bulu 13. juna 1324.: »... dilectis filiis abbati et conuentui monasterii Melite ordinis sancti Benedicti Ragusine dioecesis«. Smičiklas: Codex, vol. IX., str. 197. U prvoj polovini XVI. stoljeća na inicijativu Ludovica Cerve, vikara dubrovačkoga nadbiskupa i bivšega opata benediktinskoga samostana sv. Andrije, sjedinjuju se svi samostani benediktinaca na teritoriju Dubrovačke republike u neovisnu »congregatio Melitensis«, kako bi se uspostavila disciplina, koja je bila znatno popustila, i kako bi se osigurao bolji procvat ovih samostana. Glava kongregacije postaje opat mljetski.

[44] Zato opat mljetski sa svim svojim monasima 24. septembra 1345. u dvoru i u prisustvu dubrovačkoga biskupa i čitavoga njegovoga kaptola oslobađa otočane svih daća i feudalnih obaveza prema manastiru, a otočani se obavezuju plaćati opatu za otkup svojih zemljišta godišnje 300 hiperpera, – Smičiklas: Codex, vol. XI., str. 232.

[45] Mljetski statut prvi je objedanio Wenzel u Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, Bd. II., Wien 1849. Hrvatska je redakcija objavljena u Banovom almanahu Dubrovnik, sv. III., Zagreb 1852., str. 193. Upor. i B. Gušić: Kako je Mljet pripao Dubrovačkoj republici, o. c., str. 52., i D. Roller: o. c., str. 166. i dalje.

[46] 29. decembra 1379. izabira Malo vijeće pet prokuratora za mljetski samostan, Monumenta Ragusina JAZU, T. IV., Zagreb 1896., str. 254. 12. maja 1388. žali se opat mljetski Andrija sa svojim redovnicima pred »nobili viro ser Nicholao de Mence procuratore dicti monasterij«

Doskora dobiva otok svojega kneza iz Dubrovnika,[47] koji najprije u zajednici s opatom,[48] a kasnije posve samostalno bez opata i bez zbora vlada na otoku.[49] Tako i Mljećani postepeno gube svoje stare pravice, a svu zakonodavnu vlast preuzima dubrovačka vlada, uvodeći svoje zakone i na ovaj otok. Opat ostaje tek ugledan crkveni dostojanstvenik.

Već smo spomenuli, da se život na otoku od pradavnih vremena okupljao oko kraških polja i poljica, podesnih za zemljoradnju. Iako je na otoku, sve do najnovijega doba, do austrijske vladavine, bilo prilično stoke, otočani su uvijek živjeli pretežno od zemljoradnje, a tek su se usput koristili morem. Stoke je bilo prilično na otoku, pa je već i u XIV.

i pred mljetskim sucima, da su Mljećani zauzeli sve zemlje, koje pripadaju pojedinim crkvama na otoku. Dubrovački arhiv, fasc. I., No 35., anno 1388.

[47] 26. jula 1348. zaključuje Malo vijeće poslati na Mljet za »consocius comitis« nekoga Mathe de Glessa sa plaćom od 4 groša na dan, Mon. Ragusina JAZU, vol. II., Zagreb 1882., str. 34. 8. jula 1361. odlučuje Velo vijeće »de accipiendo insulam Melite et mictere comitem illuc de Ragusio, et accipere totum ius sclavorum«, Mon. Ragusina JAZU, vol. III., Zagreb 1895., str. 92. Međutim, 26. aprila 1390. prenose u Dubrovniku statutom izbrani mljetski suci svoje pravo suđenja zločina i pravo kažnjavanja krvlju na dubrovačku općinu. Roller o. c., str. 167. Potpuno bude Mljet pripojen Dubrovniku tek 9. oktobra 1410., kada Velo vijeće donosi zaključak »de submittendo insulam Melite comitatui Zuppane et Insularum«. Roller: o. c., str. 167.

[48] Posljednji put 24. maja 1428.: »Hordinemo et statuimo io misser fra Abbate de Melida et io ser Marin de Getaldi, Conte de Cupane e de tre isole e per cudessi de Melida ... e chon tutto lo sboro ...«. Wenzel: o. c., str. 28.

[49] Prvi put u sačuvanim dokumentima 1. oktobra 1425.: »in tempo misser Pollo fiol de ser Marin de Resti conte de le Isole et de Melida colli sui zudezi ...«. Gušić: Rešetarov Zbornik, o. c., str. 54. 10. novembra 1402. zaključuje Vijeće umoljenih u Dubrovniku, da odsada unaprijed zbog nevjere, što su je prigodom dolaska kralja Ladislava Napuljskog na Mljet pokazali kapelan i kancelar i suci otoka, Malo vijeće bira svake godine mljetske suce (»per Minus Consilium eligentur singulis annis iudices dictae insulae Mellitte«), Gelcich – Thalloczy: Diplomatarium Ragusinum, Budae, str. 725. Još čvršće steže slobode otočana Velo vijeće 8. oktobra 1485., kad donosi odluku da »Visconte e Giudici debbano essere eletti pel Conte delle nostre Isole tra quegli uomini che nati sono sull'Isola suddetta de Meleda«. – Rukopis mljetskoga statuta u biblioteci male braće u Dubrovniku, sign. 951.

stoljeću ograničavan njen broj. Tako se u glavi 49. Statuta zabranjuje držati tuđu stoku,[50] a u glavi 57. broj grla sitne stoke određuje se na jednu stotinu po kući.[51] Posebni se predjeli određuju za pašu krupne i sitne stoke,[52] pa se napose izabiraju i mjesta za njezino napajanje.[53] U to vrijeme bilo je i prilično krupne stoke na otoku, pa se za pašu i krađu goveda i prodaju mesa donose zasebni propisi u Statutu.[54] Kasnije, sa proširenjem obradive zemlje, ti se propisi sve više pooštruju,[55] te se biraju i zasebni pastiri i čuvari, koji su odgovorni za štetu, koja bi na baštinama nastala zbog nedopuštene paše.[56]

Samostan je još i u XVIII. stoljeću držao dosta krupne stoke. Zato i dovode monasi 1793. godine braću Miliće, Nikolu i Petra, i Vincenca Basta, da im čuvaju njihova goveda na prostranom manastirskom imanju. Oni im darivaju baštine u Polačnom i Velikom polju, te na Maloj Pomi, pa ih naseljuju nedaleko svoje Pomijente. Tako nastaju današnji Govedari, koji upravo i po glavnom zanimanju svojih prvih

[50] Wenzel: o. c., str. 21., Hrvatska redakcija: o. c., str. 211.

[51] Wenzel: o. c., str. 23., Hrvatska redakcija: o. c., str. 214.

[52] Tako 4. septembra 1418. iznajmljuju monasi nekom Dragošu i njegovim drugovima »la pastura de certi monti ... a viline stiene, a stipchovi stani e a gradaz«. Diversa mljetske kancelarije.

[53] Istoga dana, 4. septembra 1418., dopušta knez sa svojim sucima »que li animali dela chlesia possano andar et tornar a loqua e a blata franchi et liberi, come fa usato«. Diversa mljetske kancelarije. 25. septembra 1445. zabranjuje se »che non davono toiere aqua o potar li animali nelle kamenice che sono a Korita« na imanju Ljubiše Stijepčića. Diversa mljetske kancelarije.

[54] Upor. glave 7., 10., 11. i 16. mljetskoga statuta. Wenzel: o. c., str. 11., 12., 25. Hrvatska redakcija: o. c., str. 197., 198. i 217.

[55] Tako 3. marta 1423. »fe congregare tuta universita de Meleda«, te zaključuje: »nemini discrepante« »per conservar li nostri possesioni« »che nigun non volsesi pascere sol teren e vigne de altri«. Diversi mljetske kancelarije.

[56] Tako se 1503. spominje »cheonik della mandra delo monastero«. Diversa mljetske kancelarije. 27. marta 1647. budu suđeni da nadoknade štetu, što su je »Petar Marcou cheonik della banda grande e pastori« sa svojim blagom učinili monasima »nelle vigne Soline«. Lamenta mljetske kancelarije. U jednom dokumentu iz 1617. godine pastiri se nazivaju i »stadari« (od stado). Lamenta 1617. mljetske kancelarije.

stanovnika i dobijaju svoje ime.[57] Danas osim tovara druge krupne stoke više nema na otoku. Onih nekoliko koza, što ih drže za mlijeko, hrane u košarama i još drže jedino po nekoliko ovaca, koje pasu po »bošku« i po obranim baštinama. Sigurno je u starije vrijeme sir igrao važnu ulogu u prehrani otočana, pa je zbog toga njegovoj prodaji posvećena i zasebna, 68. glava Statuta.[58] Pojedinačno drže se još i danas pčele, koje u mirisnim mediteranskim travama i u »bošku« nalaze bogatu pašu.[59]

Nema sumnje, da su maslinici oduvijek davali važan dio prihoda mljetskih stanovnika i povrh toga, što je ulje od starine pružalo glavnu masnoću u prehrani Mediterana.[60] Gajenje masline svakako pripada paleomediteranskom kulturnom krugu, i ona prati već život prvih naseljenika u našim primorskim krajevima. Tako su masline postale bitan sastavni dio kraja, one su toliko utonule u naš primorski pejsaž, da ih naši pisani spomenici jedva i spominju. U čitavom du-

[57] Gušić: Mljet, o. c., str. 32.

[58] Wenzel: o. c., str. 25. Hrvatska redakcija: o. c., str. 218. Blago se muze obično dva puta dnevno. Ujutro i uveče pomuzu »poviđu«, pa se »smiješak« od dva mlijeka (a može se i od tri i od četiri) ostavi da se usiri. Sutra se učini sir, a ono, što ostane, »sirovica«, daje se djeci za piće. Sir se jede odmah, dok je još svjež, ili se sprema u »tvorilo«, drveni ili gvozdeni sud, da bi dobio određeni oblik. U Srednjem vijeku sir je bio važan dio ishrane stanovništva, pa je često zamijenjivao i kruh (upor. B. Gušić: Čovjek i kras, Krš Jugoslavije JAZU, sv. I., str. 42.). Ovogodišnji sir naziva se »mladi«, a »stari« je onaj iz prošle godine. Od skorupa se ranije pravilo maslo, a danas ga čine tek izuzetno, jer ima premalo mlijeka.

[59] Tako se spominju pčele u testamentu Ratka Marana iz godine 1489. Testamenti mljetske kancelarije 1474 – 1498. 24. marta 1650. tuže se monasi pred knezom i sucima, da su im neki ljudi opljačkali »quatro uliscti delle nostre ape sul nostro scoglio del Monasterio«. Lamenta mljetske kancelarije. U doti pak od 4. augusta 1723. Marije Šabanove spominje se i »roi cela«. Diversa mljetske kancelarije 1720., folio 56.

[60] Zato imamo često toponime vezane uz masline: Maslinovac Mali i Veli, otočići, što zatvaraju uvalu Stupe na sjeveru od Polača; Velika Maslinova kod Saplunare; Maslinovi Rat, kod otočića u Velikom Jezeru i kod Saplunare. Ovaj posljednji spominje se već u jednom dokumentu od 14. aprila 1475. (»in loco chiamato maslinouij rat in saplunara«. Lamenta mljetske kancelarije).

hrovačkom statutu samo se jednom spominje ulje, i to u odredbi od 16. januara 1336., gdje se nalaže revizija mjera u prodaji, pa se navode »mensure vini et olei«.[61] Ali kad čitamo u fragmentu jedne oporuke iz V. ili VI. stoljeća, da nepoznati testator ostavlja »de luminaria sanctarum ecclesiarum«, koja su u kaštelima iznad grada Solina i za siromahe po 100 soliđa od prihoda »insulae (Meli)tense«[62] i kad to dovedemo u vezu sa Odovakrovim papirosom od godine 489.,[9] u kojem se isto tako spominje prihod od Mljeta u visini od 200 solida, onda se ne možemo oteti dojmu, da su upravo maslinici na našem otoku pružali glavnu osnovu za taj dohodak. Maslinici su bili oni, koji su uslovili položaj glavnoga naselja na otoku: Babina Polja, i upravo njihov prihod nagnao je lokrumske benediktince, da su, negdje u prvoj polovini XIII. stoljeća, napisali čitav niz lažnih isprava, dokazujući tako neko svoje tobožnje pravo od davnine na crkvu sv. Pankracija na Mljetu sa svim njenim zemljama i posjedima, a pod tim se upravo imaju razumjeti bogati maslinici Babina polja.[63] U sačuvanim mljetskim spisima spominje se maslinik pod nazivom »uljanik« u oporuci Ratka Marana, sastavljenoj 9. juna 1490.,[64] a u jednom opisu zemlje dne 3. januara 1559. spominje se lokalitet »pod maslinom«.[65] Gajenju masline ranije se je na otoku poklanjala velika pažnja, a oplemenjivanje mladica bila je isključiva briga domaćina. Iako su masline u posljednjih 100 godina znatno nazadovale, još uvijek se i danas razlikuje na otoku pet različitih vrsta.[66]

[61] Liber VIII. caput LXXVI. De mensuris non gustis – Bogišić – Jireček: Liber statutorum Ragusii, o. c., str. 214.

[62] Abbate Gaetano Marini: o. c., str. 121., No 78.

[63] Najbolje o tim krivotvorenim ispravama Šišić: Letopis popa Dukljanina: o. c., str. 185. i dalje.

[64] »Io lasso a Micoe mio nepote uno dolaz de terreno con una poduor sopra casa de Mileta, suso fin la uia qual ua in *vlianich* de Mileta«. Vuletić-Vukasović, Narodni sud, sudije i t. d. na ostrvu Mljetu. Spomenik SAN XLIX., Beograd 1910., str. 7.

[65] Diversa mljetske kancelarije: Opis zemalja »Di quondam maroie nixich«.

[66] To su: krvavice (malo crvenkaste), bjelice, balunače, picule i grozdenače.

Drugi važan dio prihoda oduvijek je bilo vino.[67] Sađenje loze, njeno čuvanje i uzdržavanje od starine je smatrano najtežim poljskim radom, pa su pravni odnosi oko loze i vina fiksirani brojnim odredbama od najstarijih vremena.[68] Stara loza bila se zadržala na otoku sve do kraja prvoga svjetskoga rata. Tada je žiložđera, donesena na motikama iz susjedne Korčule, naglo uništila stare vinograde i na ovome otoku.[69] Stara se loza zadržala samo još na nekim zabačenim baštinama i u vinogradima »na debelom saplunu« na Glavi od Mljeta.[70]

Iako se je žito, ječam i pšenica, stalno sijala po baštinama,[71] nije ono nikada služilo za prodaju, jer ga je svaka kuća, pa i za najboljih godina, lako utrošila do zime. Žetva je obično u julu.[72] Zemlja se obrađuje dvije godine uzastopce, a treću se ostavlja na ugaru, da bi služila za pašu i za torenje.[73] Nešto više se ranije gajilo voća,[74] od čega rogači, »mi-

[67] 23. oktobra 1361. Malo vijeće u Dubrovniku određuje daću za vino, što su ga na jednoj galiji dopremili u grad »illi de Lagusta, de Melita et de Stagno«. Mon. Ragusina JAZU, Zagreb 1895., str. 132.

[68] Tako u mljetskom statutu glave 31., 34., 43., 64. i 67.

[69] Razlikovale su se ove vrsti grožđa: plavka = crno; lovorika = dugoljasto crveno; zlatarica = debelo žuto; rukatac = bijelo sitno; bjeluša = bijelo sitno; bratkovina = bijelo dugoljasto i grk = bijelo okruglo.

[70] »uno pezzeto di tereno vineato esistente in Dogne Pignieuziex na Debelom Saplunu«. Vendite mljetske kancelarije 1627.–1631.

[71] Upor. glavu 60. statuta. Wenzel: o. c., str. 23., Hrvatska redakcija: o. c., str. 215.

[72] Žanje se »srpom«, a svaka rukovet zove se »ručica«. Ona se veže i meće »na klanje« (»žito je ostalo na klanjama«). U vrećama se tovari na tovare i donosi na »guvno«, gdje se mlati »cijepovima«. Vije se lopatama sa svakim vjetrom, a najradije sa maistralom ili burinom, jer je tako obično i postavljeno guvno. Kad se žito vrši, stavlja se u vreće i dogoni kući, da ga žene »pročiné« (da odijele slabo zrno od dobroga) na rešetu. Melje se u »žarnama« za svakodnevnu potrebu.

[73] 6. maja 1474. daje opat mljetski u zakup neke zemlje kraj crkve sv. Jurja u Babinu Polju na obrađivanje pod pogodbom: »che ogni terzo ano debbia star li detti terreni senza seminar quel ano non si intenda di pagare niente solo che debiano pastire quel ano infra loro l'pascholamento della dita terra quello anno con la condicion che quelli tali li quali paschola no sono tenuti e obligati a torizar«. Diversa mljetske kancelarije.

[74] Smokve: petrovače, crnke i sušjelice; šljive: bosanke; kruške: glogovače, bjelice i žukovače; praskve: žutice i tupice, a trešnje: kriješve.

jenđulje«[75] i smokve[76] i danas donose neki prihod. Orasi i oškoruši gajili su se samo pojedinačno kao i danas.[77]

Važan prihod oduvijek je davala šuma. Mljet je bio glasovit zbog svoje borovine, koja se je sjekla ne samo za ogrjev,[78] nego i za građu.[79] I premda su Dubrovčani već rano počeli braniti i ograničavati slobodnu sječu šume na otoku[80] i odredili kazne za njeno uništavanje i stvaranje novih la-

[75] »arbore di mandoli« kod Maranovića 3. juna 1559. Diversa mljetske kancelarije, 1547.–1561.

[76] 6. juna 1475. tuži Radovan Matković, da su nepoznate osobe pokrale »li mej figj pod Marinichia«. Lamenta mljetske kancelarije 1473.–1477. U Venditama mljetske kancelarije za godine 1439.–1447. spominje se 2. decembra 1439. toponim »sumochouaz«.

[77] Tako se u jednoj oporuci od 2. maja 1747. spominje »et il quatro u radicin di e oscorusca«. »Libro delli testamenti« mljetske kancelarije 1706., fol. 102. Kao oznaka mjesta u razvodu od 19. jula 1774. »pod Ghurghievijem Oskorusciam«. Diversa mljetske kancelarije od 1774., fol. 19. Oskorušni dô kod Blata spominje se već u listini od 24. septembra 1345. »item et quodam terrenum rusticorum Balte, quod terenum vocatur Oscorusindol«, Smičiklas: Codex, No XI., str. 233. 25. augusta 1557. u opisu posjeda Marina Bazure navodi se i »pod orasciem«. Lamenta mljetske kancelarije.

[78] 8. augusta 1366. u Dubrovniku Malo vijeće zahvaljuje »Sancho de Poçi« što je stavio knezu »insularum« na raspolaganje barku, da je mogao u grad dovesti drva »de insula Melite«. Mon. Ragusina JAZU, vol. IV., Zagreb 1896., str. 51., a 18. septembra 1379. dopušta Malo vijeće dubrovačkim creparima (»cuppariis«) da mogu poslati po drva na Mljet. Ibid. str. 241.

[79] 1. oktobra 1597. ostavlja u svojoj oporuci Petar Dabelić između ostaloga i »una barca di borovina«. Testamenti mljetske kancelarije 1597., fol. 89.–14. marta 1457. obvezuje se Radosav Velačić za dubrovačku općinu izraditi »pali di br. 4. in 4. recipienti per le saline a yperperi 8 l'una.« i »forchate grande de br. 12. a gr. 1. l'una.« Diversa mljetske kancelarije. 17. oktobra 1434. tuži se opat na neke Mljećane, da »vieno tacar ljnj e altri lignamij per torculi e per chasse (= case)«. Lamenta mljetske kancelarije.

[80] Upor. glavu 47. mljetskoga statuta, Wenzel; o. c., str. 21., Hrvatska redakcija: o. c., str. 211. i odluku mljetske univerzije od 20. jula 1430., kojom određuje kazne za nepovlasnu sječu šume na otoku. Lamenta mljetske kancelarije

zina,[81] šumu su i dalje uništavali i otočani,[82] a još više stranci.[83] Naročito se haračilo po mljetskim šumama poslije velikoga potresa, koji je zadesio Dubrovnik 6. aprila 1667. godine, kad je moć republike sv. Vlaha naglo opala, a Venecija zbog toga potpuno zavladala Jadranom. To je uzelo tolikoga maha, da su Dubrovčani bili prisiljeni potražiti zaštitu čak kod sultana,[84] što je onda primoralo Mlečane da pozovu na strogu odgovornost svoje zapovjednike galija.[85] Ali se Dubrovčani još i kasnije žale mletačkoj vladi na pustošenje šuma, što ih na Mljetu provode pojedini komandanti mletačkih galija.[86] To stalno uništavanje šuma dovelo je do pot-

[81] 20. augusta 1433. tuži opat neke ribare iz Žare, što su »ano posto fogo in la montana che se chiama chlib con tutti arbori de pino e boscho«. Lamenta mljetske kancelarije. 1. maja 1441. osuđuje knez sa svojim sucima i cijelim zborom neke Blaćane i Babopoljane, što su, bez njihova dopuštenja, »talase pini et boscho e fará lasine«. Lamenta mljetske kancelarije.

[82] Tako 10. augusta 1457. tuži pred mljetskim knezom i sucima opat sv. Marije Mihajlo Marina Ratkovića, da je »taglar borovina« u manastirskoj šumi. 15. aprila 1578. Euzebije, opat mljetskoga samostana tuži pred knezom i sucima Matka Lurienčevića i Luku Markovića iz Lokvice »a tagliar borovina«. Oni budu osuđeni »a yperperi 25. per homo e ad uno mese in prizione, conforme alla lettera del 1548. de Senato di Ragusa«. Opat tuži mljetskim sucima 16. augusta 1647. »per auer quei d'Balta aueso fuoco nel bosco Grabova«. Lamenta mljetske kancelarije.

[83] 21. marta 1529. dvornik univerzije Ivanović proglašuje naredbu kneza i sudaca, kojom se svakome zabranjuje rušiti bore ili ih krcati bilo u svoju barku, bilo u stranu za račun opata samostana sv. Jakova u Dubrovniku. Lamenta mljetske kancelarije.

[84] Tako se dubrovački poslanik pri Porti 1752. godine žali na Mlečane, da si prisvajaju pravo po volji sjeći drva u šumama na dubrovačkim otocima. Š. Ljubić: Odnošaji među republikom mletačkom i dubrovačkom, Rad JAZU, knjiga LIV., Zagreb 1880., str. 139.

[85] 26. aprila 1753. vodi se pred Velikim vijećem u Veneciji rasprava protiv pritvorenom kapetanu Queriniju. Optuženi kapetan priznaje, da je dao sjeći drva na Mljetu, ali po starom običaju i ne više od 370 kara. Š. Ljubić: o.c., str. 147.

[86] 26. februara 1776. mole ponovo Dubrovčani mletačku vladu, da komandantima svojih galija zabrani sječu na dubrovačkom zemljištu, Š. Ljubić: Poslanice dubrovačke na mletačku republiku, Starine JAZU, knj. XV., Zagreb 1883., str. 89.

pune zabrane paše u njima,[87] i do ogoljavanja pojedinih predjela, pa je vlada morala 1774. godine naložiti mljetskoj univerziji zasebne odredbe za uređivanje i sprečavanje bujica.[88] Ipak su se neprekinuti kompleksi šume sačuvali na otoku sve do propasti Republike uglavnom u predjelima, koji su bili vlasništvo samostana, a napose u sjeverozapadnom dijelu otoka od Crne Klade pa do Dna Mljeta. Za vrijeme kratke francuske, a onda austrijske vladavine, preostali šumski kompleksi, što su ranije pripadali samostanu, prijeđu u državno vlasništvo. U bivšem samostanu Austrija osniva šumarsku upravu sa inženjerom šumarstva na čelu. Na inicijativu te uprave započelo je i prvo detaljnije naučno ispitivanje geoloških fenomena,[89] vegetacijskoga pokrova i životinjskoga svijeta na otoku i u Jezeru, pa su s tim u vezi više puta pred sam prvi svjetski rat bile organizirane i naučne ekskurzije profesora i đaka bečkoga univerziteta, koji su naučni rezultati djelomično i objavljeni. Učinjene su bile prve predradnje i za osnivanje Nacionalnoga parka u okviru Velikoga i Maloga jezera.

U burnim godinama 1917. i 1918., za vrijeme propasti Austrije i bezvlađa na otoku, do privremene okupacije Mljeta od Talijana, najveći dio šuma stradao je od podmetnutih požara, a inventar šumarske uprave raznesen je i uništen. Uništavanju šume, naročito u srednjem dijelu otoka oko Babina Polja, mnogo je pridonijela i nova kultura osijenča (buhača-chrysanthemum cinerariaefolium), koja se početkom XX. stoljeća počela naglo širiti po otoku i zbog visoke cijene stanovništvu donosila znatne prihode. Kako je buhač najbolje uspijevao upravo na svježim garištima, to su paljevine po nekoliko puta obnavljane na istom prostoru, nakon čega

[87] Malo vijeće izdaje u Dubrovniku 1784. strogu naredbu »quod nemo audeat pascere ulla animalia in nemore Publico in Insula Melyte sub pena controbani omnium animalium qua ingredentur in dicto Nemore« Ex libro Minoris Consilii 1784., f. 205.

[88] Zaključak Zbora mljetske općine godine 1774: »che se debbano nettare o spazzare, tutti i torrenti per questa Isola nel termine di giorni quindeci«. Diversa mljetske kancelarije 1774.–1782., f. 3.

[89] Partsch P.: Bericht über das Detonationsphänomen auf der Insel Meleda, Wien 1826.

je veoma brzo počeo izbijati goli krš. Na takav način, a za volju jedne privremene konjunkture, ogoljeli su prostrani kompleksi oko Babina Polja i Maranovića, koje ni do danas nije uspjelo ponovo zazeleniti. Na svu sreću ta je konjunktura trajala nekoliko godina, da onda posve nestane, pa da se sijanje buhača posve obustavi.

Iako je bilo jasno, da takvo divljačko gospodarstvo, gdje se za volju neke časovite konjunkture žrtvuje glavno bogatstvo otoka – šuma, a mnogi njegovi dijelovi i potpuno ogoljuju u osjetljivom kraškom terenu, potpuno upropašćuje glavnu ekonomsku podlogu života otočana, stara se Jugoslavija prema tome odnosila krajnje nehatno, prepustivši čitav taj proces stihiji. Ona nije obnovila nekadašnju austrijsku šumariju u samostanu, nego je ovaj toliko osjetljiv teren prepustila na brigu svega jednom lugaru na sjevernom i jednom na južnom dijelu otoka. Tek poslije 1930. godine, kad su učestali zahtjevi nekih javnih i kulturnih radnika, da se nešto učini, pokrenut je postupak, da se predio oko Jezera zaštiti, a šumarija je započela gradnjom neukusnoga širokoga puta oko Velikoga jezera, koji ni do danas nije završen. Ipak stara šumarska uprava, kako je bila za Austrije, nije ni tada obnovljena, a zgrade na otočiću prepuštene su propadanju. Zahvaljujući napuštanju kulture buhača spontano je prestalo i bezumno uništavanje šuma i ogoljavanje planinskih strana, pa je na mnogim, još svježim gаrištima, ponovo počela nicati i mlada šuma. Samo su one strme strane, na kojima su više godina uzastopce bile zasijavane lazine, definitivno ogoljele, jer su jesenske i zimske kiše isprale svu zemlju, pa je izbio goli krš. No i pored toga, široki požarom uništeni šumski kompleksi, naročito u nenastanjenim predjelima oko Grabove Glave i Planjaka, ponovno su se počeli pokrivati mladim borovima. Nova opasnost za mljetske šume pojavila se zadnjih godina, otkako je šumarska uprava počela intenzivno smolariti. Nama je dobro poznato, da su na taj način propale ogromne borove šume za vrijeme mletačke vlade, koja je za svoja brodogradilišta i svoje gradnje u laguni dobavljala smolu isključivo iz naših primorskih šuma.[90]

[90] B. Gušić: Čovjek i kras. – Krš Jugoslavije, I. Zagreb 1957., str. 45.

Današnje pučanstvo otoka Mljeta doseljeno je tokom stoljećâ iz susjednoga hercegovačkoga zaleđa. Car Konstantin Porfirogenet u X. stoljeću navodi izrijekom, da je naš otok nastanjen od Neretljana.[91] Doseljeni Sloveni asimilirali su staro romansko stanovništvo svakako još u doba zahumske vladavine, [92] jer mu od XIV. stoljeća unaprijed, otkako teku pisani izvori, ne nalazimo više živih tragova. To je doseljavanje postepeno trajalo za čitavo vrijeme dubrovačke vlasti, katkada snažnije, a katkada sporadičnije, da ni do današnjega dana posvema ne prestane. Tako se kroz stoljeća laganom, ali sigurnom infiltracijom dinarskoga etnosa svježila krv jednoga zatvorenog društva, te se usprkos tijesnoga područja i čvrstih, nepokolebljivih tradicija, nigdje ne pojavljuju znakovi endogamnih procesa. Tako pored tradicije, koja je za hercegovačko porijeklo još i danas živa u mnogim porodicama na otoku,[93] u samom životu otočana, i njihovoj materi-

[91] Konstantin Porfirogenit: De administrando imperio, caput 36., Rački: Documenta, Zagreb 1877., str. 410.

[92] Upor. P. Skok: Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Jadranski institut JAZU, Zagreb 1950., knj. I., str. 209. – Tako susrećemo još i danas u toponimima na otoku nazive: Sutivan, Sutmiho, Sutilija, Sudurađ, Sutandrija, i t. d., sve nepobitne dokaze, da su ove nazive doseljeni Sloveni primili od starih naseljenika Romana (sanctus = sut).

[93] Tako Hajdići znaju, da su došli iz Bosne (prvi put se spominje 1662. među mljetskim sucima »iuan haidin«), Franići u Koritima dolaze iz Dola blizu Stona prije pet koljena (spominje se u jednoj venditi 19. novembra 1601. »viza figliola di quondam franich ilia di Coritta«, vendite fasc. 1600–1603. mljetske kancelarije); Kralji u Koritima iz Majkova iznad Slanog (prvi puta u dokumentima u jednoj venditi u Koritima 4. juna 1626. »Nika di Vizeglia Kragl«, Vendite, 1612.–1626. mljetske kancelarije, fol. 165.); Šabani u Koritima iz Golubinaca u Bosni (prvi put u liber baptizatorum župe u Maranovićima, 1705. »Scaban«, te 19. augusta 1716. među novoimenovanim mljetskim sucima i »Bosco Mihou sciaban«, Spisi mljetske kancelarije); Rajići u Koritima iz Hutova u Hercegovini; Kojići u Babinu Polju iz Orahova Dola kod Stoca u Hercegovini prije 40. godina; Dabelići iz Hercegovine davno (među mljetskim sucima izabranim 10. augusta 1562. »iuan dabegla«, Diversa mljetske kancelarije 1561–1571.); Skurla u Maranovićima iz Velje Međe nad Popovim poljem u Hercegovini; Kristići u Maranovićima iz Popova polja u Hercegovini; Palunčići u Zabrežju (Babino Polje) iz Bosne (među sucima 13. maja 1526. Nikolica Palunković, Diversi mljetske kancelarije 1518.–1528.); Vojvode u Goveđarima iz Osojnika više Dubrovnika; i t. d. i t. d.

jalnoj i duhovnoj kulturi, nailazimo na niz činjenica, koje podsjećaju na simbiozu mediteranskih i balkanskih kulturnih elemenata. Takav jedan balkanski elemenat, koji se je sve do prije četrdeset godina zadržao na našem otoku jesu opanci, koji su tada bili općenita i najjednostavnija obuća na našem otoku.[94] Njih su nosili svi bez razlike, i muško i žensko, pa je ta laka obuća davala našim otočanima onaj elastičan korak, toliko karakterističan za naše planinštake. Glavni donji dio tih opanaka sačinjavala je sirova koža, dlakom okrenuta na vanjsku stranu, a nad prstima su bili nekoliko puta prepleteni oputom od ovčijeg crijeva. Te su opanke ljudi i žene sami izrađivali, a nezgodna strana im je bila, što su se na kamenim stazama otoka brzo derali. Zato je i nova obuća sa gumenim poplatima veoma brzo istisnula opanak iz opće upotrebe.[95] Kraj posve mediteranske kuće na dinarsko zaleđe podsjeća nas još i stari komin sa otvorenim ognjištem i komuštrama, ali ponajviše nazivi i rad oko stoke,[96] koji je danas već sveden na najmanju mjeru. Dvostruki utjecaj dinarskoga zaleđa i mediteranskoga kulturnog kruga na našem otoku najbolje se ogleda u oba muzička instrumenta, koji su se još donedavna upotrebljavali na Mljetu. To su gusle i lijerica,[97] kod čega treba naročito istaći da su se uz gusle recitirale pjesme, poznate iz naših planinskih oblasti, a uz lijericu napjevi karakteristični za bazen Sredozemnoga mora.

Kontinentalno porijeklo naših Mljećana najbolje odaje njihov odnos prema moru i pomorstvu. Iako su se već od svoga dolaska na otok morali upoznati s morem i bili na njega upućeni kod svakoga putovanja van svoga otoka, oni se nisu ni do danas jače sljubili s morem. Oni se samo izuzetno otiskuju na »debelo more« u »kulaf«, pa nema ni danas ni jedne obitelji na otoku, koja bi isključivo ili pretežno živjela od mora. Tek u najnovije vrijeme odilaze rijetki pojedinci na more, i to su onda uglavnom kuhari ili poslužitelji na brodovima naše lokalne plovidbe. Dubrovčani su naše otočane, slično kao i one sa Lastova, uzimali za veslače svojih galija, što se uvijek na otoku osjećalo kao najteža dužnost prema Republici.[98] Na more su silazili samo radi ribanja, koje su, čini mi se, naučili od ranijih romanskih stanovnika. Zato u imenima ribarskih sprava i alata, u nazivlju pojedinih dijelova barke i u imenima riba susrećemo veliki broj općemediteranskih naziva ili iz njih učinjenih izvedenica.[99] Pored »trate«[100] i

[94] B. Gušić: Starinsko ruho na otoku Mljetu, Narodna Starina, sv. 21., Zagreb 1930., str. 62. Upor. i M. Gušić: Tumač izložene građe, Zagreb 1955., str. 171.

[95] Tako se i u ugovoru od 22. novembra 1456, gdje neki Petar Radočić prima u službu sina Franka Ostrića, među odjećom, koju mu je dužan dati, spominju »opanche«. Diversi mljetske kancelarije.

[96] Imena ovaca: crnuša, bjeluša, brijeza (crna sa bijelom maćom na vrh glave), kalóka (muška) ženska kále, (bijela sa crnim oko očiju), crnuška (crna sa bijelim repićem), mađeška (sa mađežima), zrnka, grlica, i t. d. Imena koza: galeba, mila, mrča ili mrčula, peruša, pijerka, šuša (bez rogova). Bravi: bijanko, galebo, milo, mrčo, peruško, šarko, šuško, vlahan (bijel sa crnim maćama), vranac. Naprijed ih tjeraju: č, č, č, i zviždi se, te se kaže kao i čeljadetu: ajde, ajdete. Kaže se ovcama i: »kič-keč, kič-keč, kic, kic, kic«. Kad ih žele skupiti, zovu ih: »male moje, nä, nä!, a kad treba odlučiti dva stada jedno od drugoga, onda se zove: »iski, iski, iski«. Ovce se pasu po livadama i po bošku, a koze, ukoliko ih uopće puštaju na pašu, samo po bošku. Sva se stoka danas svako veče iz paše vraća kući, dok je ranije znala ostati na »stanovima« u »planini«. Tako se u jednom ugovoru, što ga opat mljetski sklapa sa nekim pastirima »per la pastura« 3. septembra 1418. spominju: »stipcoui stani«, koji su morali ležati negdje između Montokuca i Graca. Među pastirima spominje se i neki »moian sagoranin«. Akta mljetske kancelarije. Danas postoje još samo »košari« kraj seoskih kuća ili pojedinačno na baštinama, gdje se stoka sklanja preko noći.

[97] B. Gušić: Gusle i lijerica na Mljetu, Narodna Starina, sv. 27., Zagreb 1933., str. 67.

[98] Najstariji su ovakovi podaci iz XIV. stoljeća. Tako zaključuje Malo vijeće 2. jula 1361., da u sukobu sa knezom Vojislavom oboružaju galiju, za koju treba između veslača uzeti i 30 ljudi sa Mljeta, Mon. Ragusina, vol. III., Zagreb 1895., str. 88. Isto tako se sa Mljeta i Lastova uzimlju veslači za galiju, koju Dubrovčani oružaju protiv Kotorana 16. februara 1362., Ibidem, str. 162. 7. septembra 1378. zaključuje Vijeće umoljenih poslati na Mljet Priboja de Vladimiro »ut conducat de Melita homines remiges L.«, a nedjelju dana kasnije povisuje njihov broj još za 60 ljudi iz Mljeta i Lastova, Ibidem, vol. IV., Zagreb 1896., str. 164.

[99] Upor. B. Gušić: Oruđe mljetskih ribara, Lovačko-ribarski vjesnik, Zagreb 1928. U dokumentima se pored barke spominju još od vrsta lađa »gaeta« i »gondola« (23. augusta 1785., Diversa mljetske kancelarije), te »londra« (19. juna 1430., Ibidem), i »scigugnia (= šegun, 15. aprila 1478. u nekoj tužbi mljetskoga opata, Lamenta mljetske kance-

»sardenare«[101] spominju se u dokumentima i neki naši nazivi, kao »mrežice«[102] i »ričijak«.[103] Ribalo se uglavnom u neposrednoj blizini sela, pa su pojedine »pošte« bile svojina najbližih naselja.[104] Prodaja ribe vršila se je u ribarnicama pojedinih većih naselja,[105] te je bila i regulirana zasebnim propisima.[106] Da su naročito srđele, koje su se soljene spremale i za zimu, sačinjavale u nesigurna i ratna vremena važan dio prehrane stanovništva, doznajemo i iz specijalne odredbe Vijeća umoljenih od 25. juna 1630., gdje se zabranjuje mljetskom knezu napuštati Mljet naročito »in tempo del pescare« i da od svake trate smije za svoje potrebe uzeti najviše do 100 srđela.[107] Ribalo se, kao i danas, naročito za mraka, a plaćala se i prilično visoka zakupnina od jednog dukata za upotrebu barke kod ribanja »per ogni scuro«.[108]

larije), a od posade »lo patron della barcha et lj suj mernarj« (= mornari, 17. oktobra 1434. u jednoj tužbi opata, Lamenta mljetske kancelarije).

[100] »le tratte le quale pescano le sardelle«, Zaključci univerzije od 7. jula 1641., Diversa mljetske kancelarije.

[101] Zabrana ribanja sa sardenarom (»sardunara«) 29. maja 1654., Diversa mljetske kancelarije.

[102] »sardunare detto mrežice« u zabrani ribanja od 29. maja 1654., Diversa mljetske kancelarije.

[103] »uno riziacho« (= ričijak), u tužbi opata pred univerzijom od 15. aprila 1578., Lamenta mljetske kancelarije.

[104] M. Gušić: O doskorašnjem ribarenju na Jadranu, Ribarski kalendar, 1948., str. 200.

[105] Tako se spominje ribarnica u Koritima (8. juna 1626. u jednoj zamjeni imanja, Vendite 1612–1626., karta 168. mljetske kancelarije) i u Babinu Polju (odredbe univerzije od 29. maja 1654., Diversa mljetske kancelarije).

[106] Prvi put 7. jula 1641., gdje knez sa sucima određuje, da se uhvaćene srđele moraju prodavati u vlastitom selu i u Babinu Polju. Isto se ponavlja 3. maja 1652. i 29. maja 1654. (Diversa mljetske kancelarije).

[107] »Che i conti non debbiano partire ouer star continuamente alla loro habitazione specialmente in tempo del pescare e che non si debbano ne per se ne per mezzo di altri ingavire ne pigliare ne anco in compenso pesce se non quel tanto fino a cento sarde al piu di ogni tratta che dall'antichita si e dato loro per uso proprio«. Diversa mljetske kancelarije.

[108] Fratar Jerolim mljetskoga samostana iznajmljuje od Nikove Ivanova Hazdovca barku za ribanje, 21. aprila 1629. Lamenta mljetske kancelarije.

Tek između oba posljednja rata osnovana je prva ribarska zadruga na Mljetu u Goveđarima, pa i danas, kad radi na otoku njih šest, ribanje je pojedinim zadrugarima samo uzgredno zanimanje, kraj osnovne zemljoradnje.[109] Tako se i na našem otoku i u odnosu prema moru očituje dvojaki utjecaj kontinenta i mediterana na njegove stanovnike.

Na Barbarijucu smo. Mala osamljena baština usred borove šume u podnožju Montokuca. Ležim na zemlji, suhoj i toploj, posutoj sitnim srebrnastim od sunca isušenim čistim maslinovim listićima. Moji drugovi pričaju. Mirno, uravnoteženo padaju riječi o baštinama, o lozi i maslini, o ribanju, sad za ovoga ljetnoga mraka. U razgovoru tih otočana, tanka života a tvrdih žuljavih ruku, odzvanja sklad i rijetka finoća. Stoljećima je puk u pokrajinama Republike upijao u se vlastcosku kalokagatiju, ekonomsku smirenost i pravičnu usklađenost njenih utvrđenih zakona. U svom jednostavnom životu čuva ovaj seljak još i danas, u naše surove dane, pitomu ćud i skladne običaje, bogatu ostavštinu umrlog Grada i njegove mrtve slobode.

Sunce se lije s nebesa, lije se baštinama i gajevima, prelijeva maslinama i tamnim borovima. Na Gracu divna modra pučina otvara se kroz borove. »Rizonat« leži u modrilu južnoga maestrala. Psalam vječnosti pjeva u njegovoj dalekoj modroj širini. Duboko pod stijenama more mlata o mrkijentu.

Dolje, ispod grebena, na baštini, iz niskoga lozja izlazi djevojče. Nosi košić pun slasnoga voća. U živoj kaskadi čakavskog prizvuka nudi nas prvim grožđem i smokvama, kojima s napukle crvene jezgre kaplje medena rosa. Zahvata vode u gustijerni. Zveči lama, odzvanja hlad u dubokoj kamenici pod odrinom. Negdje se javlja ovca, vrišti krijes, zatim sve ušućuje i opet vlada tišina uz kućar na samotnoj baštini.

Mirišu leandri, crveni leandri mirišu grkim mirisom. Ovdje na zabačenoj baštini, duboko usred borovih šuma, daleko u osami, uz sićušan kućar od suhoziđa, uz ovčiju kabanu, raste ponosan cvijet Grada. Oh, leandar je kao posljednji nakit

[109] I. Gušić: Ribarstvo otoka Mljeta, Morsko ribarstvo, VI., br. 7–8., 1954., str. 96.

obgrlio mire i palače dubrovačke baš onda, kad je sloboda propadala, a Grad se grčio u smrtnoj agoniji. – I ovdje, oko nas, u divljači jednog zaboravljenog otoka, leandar prosiplje svoje crvene cvjetove na razvaljenu među. Sjeća nas onih, koji su nekad težačkom rukom, tvrdom od kosijera i trnokopa, sadili plemenitu cvjetnu mladicu na svojoj siromašnoj baštini. Radovali su se cvijetu, jer je njihovim srcem vladao onaj isti zakon, što je stoljećima upravljao Gradom: zakon ljepote i ljubavi prema rodnoj grudi.

Mirišu leandri, crveni leandri mirišu u osami. Iz njihova se grka daha izvija uspomena na ona vremena, kad je živjela ljepota, a duh se cijenio više svega. Umire idila dubrovačka.

Nacionalni park na Mljetu trebao bi da bar nešto od svega ovoga sačuva i za buduća pokoljenja.

Cvito Fisković

SPOMENICI OTOKA MLJETA*

Najstariji su spomenici otoka Mljeta prethistorijske gomile, kojih ima na mnogim brežuljcima i strateškim položajima otoka. Još nisu istražene ni popisane, pa stoga se o njima ne može još ništa određeno reći, već da naliče po svom položaju, obliku i po nalazima grobova u njima na ostale dalmatinske gomile.

Grčki nalazi još nisu zabilježeni na otoku, iako je jasno da su stari Grci, koji su naselili našu obalu i osnovali naselje na istočnoj strani Korčule, poznavali ovaj njima susjedni otok.

Rimski nalazi na Mljetu nisu česti, mnogi su vjerojatno nestali pri kasnijem obrađivanju tla, ali toponomastika osobito na zapadnom dijelu otoka otkriva, da je tu bilo Rimljana. Među njihovim spomenicima ističe se visoka ruševina u luci Polačama, koja je po njoj i dobila svoje ime. Legenda, koja priča, da je tu pored Dioklecijanove splitske palače najveličanstveniju rimsku ruševinu u Dalmaciji sagradio Agezilaj iz Anazarba u Kilikiji i da se u nju sklonio sa svojim sinom pjesnikom Opijanom, koji je spjevao na grčkom spjev o ribama i ribolovu, nije naučno provjerena niti ima povijesnog uporišta. Nastala je vjerojatno zbog položaja palače u osamljenom zatišju ribolovnog kraja, a zabilježena je prvi put na samom izmaku 16. stoljeća, u doba zrele renesanse, u humanističkom Dubrovniku. Razzi je prvi objelodanio[1] u isto

* Predavanje održano u Jugoslavenskoj akademiji dne 27. III. 1958. god.

[1] S. Razzi, La storia di Ragusa, 228. Dubrovnik 1903.

vrijeme, kad je i u susjednoj Korčuli[2] uklesan natpis o Antenoru, koji je na bijegu iz Troje osnovao navodno taj grad. Nije dakle neobično, da je i dubrovački povjesničar zagonetni postanak te palače htio pripisati rimskom bjeguncu i pjesniku. Tu su priču zatim raširili Mavro Orbini,[3] Nikola I. Bunić[4] i Ignjat Đurđević.[5]

Iako te ruševine nisu još sustavno istražene, niti im je snimljen tloris, ipak je palača u najnovije vrijeme uspoređivana s rimskim ladanjskim vilama u Belgiji, u Africi, u Siriji i s Dioklecijanovom splitskom palačom, a svrstana je u grupu rimskih patricijskih ljetnikovaca razvijenog pročelja iz kasnog rimskog carstva. Vrijeme njena građenja nije utvrđeno. Karaman je smatra starijom od splitske palače. Prijatelj drži, da potječe iz kraja 3. ili iz prvih desetljeća 4. stoljeća te da se njen graditelj ugledao baš u Dioklecijanovu palaču, a Dyggve da je iz 5. stoljeća.[6] Konačni će se sud moći tačnije izreći, kada se potanje istraže ne samo njeni ostaci, već i ruševine, koje uz nju strše. Pritom tu palaču ne bi trebalo promatrati izolirano, već uzeti u obzir njenu okolinu. Sa sviju su strana

[2] N. Trojanis, Sui monumenti di storia e di arte ... di Curzola, 30. Trst 1911.

[3] M. Orbini, Il Regno degli Slavi, 201. Pesaro 1601.

[4] Descriptio ditionis rhagusane auctore Nicolao Joannis Bona, 33. Izdao M. Sorgo. Dubrovnik 1790.

[5] D. Paulus apostolus in mari quod nunc venetus sinus dicitur naufragatus ... auctore D. Ignatio Giorgio. Notitia V. Mleci 1730.

[6] K. Prijatelj, Kasnoantikna palača u Polačama na Mljetu. Arhitektura III br. 25/27. Zagreb 1949.; Lj. Karaman, O rimskom zaseoku u Polačama na otoku Mljetu. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LVI-LIX (Antidoron Michaeli Abramić I). Split 1954–1957. U razgovoru sa Ejnarom Dyggveom u svibnju 1958. doznao sam da on o palači ima drukčije mišljenje od spomenutih autora. Zamolio sam ga da mi ga ukratko javi i on mi je u svom pismu od 18. VI. 1958. iz Kopenhagena pisao: »Moj članak se zove »Palača na otoku Mljetu sa novog gledišta«. Već davno sam ga poslao u Ljubljanu za Steletov zbornik. Istražio sam ruševinu u luci Polače 1954. godine. Izmjerio sam plan i rekonstruirao plan i fasade u perspektivi, bazirajući se na konstruktivne detalje došao sam do mišljenja da palaču treba datirati V.–VI. stoljeće, vjerojatnije u V. Ne zna se, ali postoje mogućnosti, da su zidari došli iz Ravene i da je vlasnik palače neki gotski dostojanstvenik, jer su u to vrijeme vladali Goti.«

tog zapadnog dijela Mljeta, u kojemu je luka Polače, rimska naselja; Lastovo sa svojim bazilikama solinskoga tipa, Korčula sa svojom vilom rustikom u Lumbardi, Pelješac s rimskim naseljima u Orebićima, u Žuljani i u Janjini.[7] Baš tu je sučelice Polačama najuži i najniži dio Pelješca, preko kojeg se lako stiže u značajni rimski emporij, u staru Naronu. Na toj prevlaci našlo se antičkih nalaza, pa se može pomišljati na vezu mljetskih Polača s Naronom, u blizini koje se opet dizaše velika villa rustica Mogorjelo.

Po današnjim ruševinama može se bar približno vidjeti raspored palače, ali se njen tloris ne može sagledati u cjelini bez potanjeg istraživanja. Na uglovima pročelja izbočene su joj dvije visoke osmerostrane kule, kojima je unutrašnjost okrugla. Između njih je uvučeno pročelje sa središnjim ulazom i dvoja manja vrata. Ta tri ulazna polukružna luka čuvale su dvije stražarnice, udubene poput dubokih niša unutar dviju jakih lezena. Njihovi prozorčići, okrenuti prema središtu pročelja, bdjeli su nad ulazima. Unutrašnjost se dijeli u uži poprečni hodnik iza pročelja, u veliku središnju dvoranu, koja je nadvisivala pobočne i na kraju koje je apsida izvana osmerostrana, a s unutrašnje strane, kao i kule, polukružna. S obje su joj strane pobočne prostorije; dvije prednje veće, a četiri stražnje manje, jer je stražnji dio palače uži od pročelnog. Zidana je loše obrađenim malim i duguljastim kamenjem, koje se bralo u samoj luci. U zidovima su rupe grednih konstrukcija i ostaci svodova prvog kata. U ruševnim zidovima vide se u prizemlju polulučni otvori prozora i niša, ali ukrasa i zidnih vijenaca dosada se nije našlo, pa se čini, da građevina nije bila nikad dovršena, iako je mogla poslužiti za stan bjeguncima pri padu Narone, koji su se vjerojatno kao i Solinjani sklanjali na susjedne otoke.

Svakako, ta luka je bila dosta naseljena od 1.–11. stoljeća, jer uz tu veličanstvenu ruševinu strše u luci manje ruševine

[7] C. Fisković, Arheološke bilješke sa Pelješca. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LV, 217. Split 1953. Raniju vijest moram popuniti. U Žuljani uz sjeverni dio morske uvale, kraj Ilijina potoka, na zemljištu Pava Kucula našao sam tri urne s kosturima, a u cesti, koja se tu u blizini penje za Janjinu i sada uređuje, ostatke rimskih tegula i tragova grobova ograđene nepravilnim kamenim pločama.

ostalih pravokutnih zgrada s lezenama, apsidama i dugim strijelnicama. Najbliža palači ima polukružnu apsidu okrenutu k istoku. Iznad njih je uz vododerinu velika pravokutna sakralna ruševina okrenuta k jugu, kojoj je stražnji dio pravilno proširen s dva kraka u obliku slova T (crux commissa), donekle kao na nekim trobrodnim starokršćanskim bazilikama u Solinu. Zidovi su joj građeni nepravilnim kamenom, koji je na zapadnoj strani tu i tamo koso položen, te podsjeća ponešto na opus spicatum.[8] Na njenu začelnom, sjevernom i naknadno povišenom zidu rastvaraju se široki prozori polukružna luka i središnji prozor u obliku križa, nalik na one na zadarskom sv. Donatu. Sred njegova unutrašnjeg dijela jest polukružna apsida, osobitost, koja nuka na konačno istraživanje i snimanje tlorisa te zanimljive i prostrane sakralne ruševine, uz koju je druga s vanjskom apsidom. Možda obe potiču iz 5.–6. st. ali na njih se dosada nitko nije osvrtao. Nepoznata je bila i srušena crkva s istočne strane palače na brijegu, gdje su Nodilove košare. Okrenuta je prema sjeveru, ima apsidu i lezene s unutrašnje strane zidova. Bit će da je mlađa od same palače,[9] kao i ostale ruševine u luci.

Tu smo među ruševinama naišli na okrugli poluobli poklopac kamene rimske nadgrobne urne, u kojoj je nekoć morala biti staklenka za prah mrtvaca, ulomke rimskih žara i kupa.

Očito je, da sve te ruševine u Polačama ne potječu samo iz jednog razdoblja, već predstavljaju historijski slijed različitih stoljeća, te kad ih arheolozi potanje ispitaju, pridonijet će upoznavanju ovog kraja ne samo u antici, već i u ranom Srednjem vijeku.

To naselje u Polačama vjerojatno je pridonijelo i daljem nastavku života na još prikladnijem položaju u susjednom Jezeru, koje Nikola Bunić u 17. stoljeću prozva »djelom ra-

[8] Ibidem, 233 sl. 10. Uporedi donekle po obliku solinske bazilike. E. Dyggve, History of Salonitan History, fig. III, 12; IV, 23; VI, 17. Oslo 1951.; E. Dyggve, Oltarna pregrada u krunidbenoj bazilici kralja Zvonimira, sl. 1. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LVI–IX/1.

[9] U arhivu katastarskih mapa u Splitu u svesku »Comune Govegiari« sv. 181 list VI iz 1837. godine vide se u Polačama četiri ruševine.

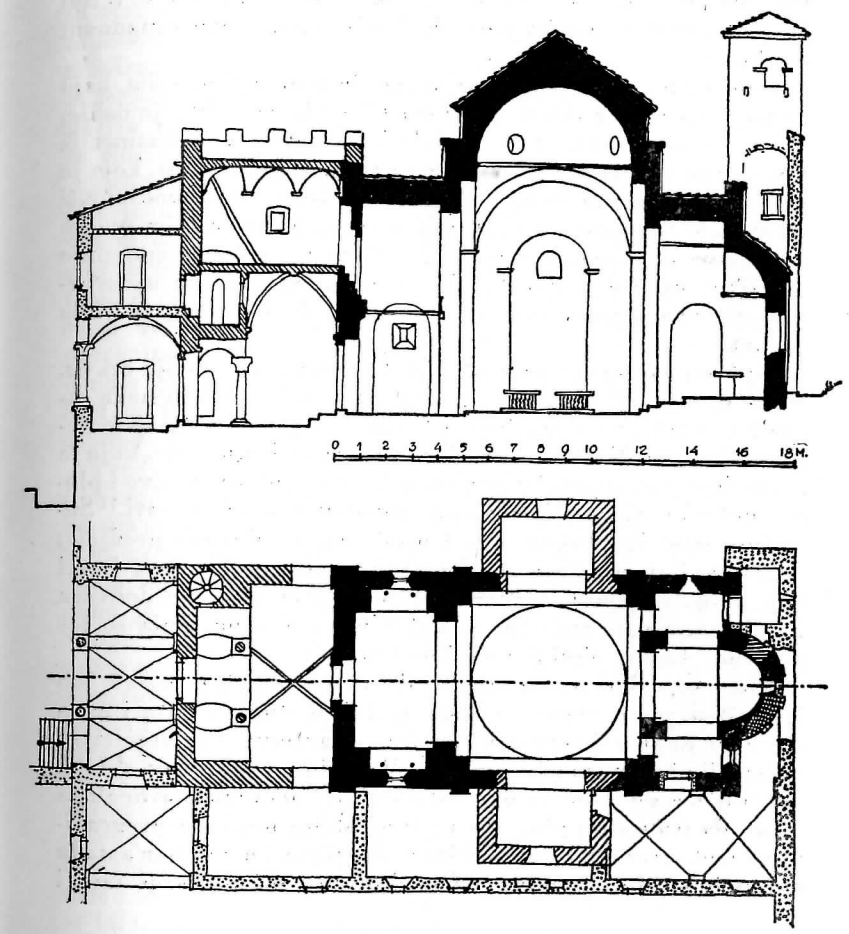

Presjek i tlocrt romaničke crkve na Mljetu.
(Đ. Bošković i suradnici)

zigrane prirode«.[10] Tu je na otočiću sred Jezera sredinom 12. stoljeća podignut benediktinski samostan i crkva pa se s tim kulturno središte otoka zadržalo i dalje na njegovu zapadnom dijelu.

Samostanska crkva je izrazita zgrada romaničkog stila, koja se može datirati u drugu polovicu 12. stoljeća. Očito je dakle, da su je odmah nakon svog dolaska sazidali benediktinci iz samostana sv. Marije u Pulsanu na Garganu u Apuliji, koje je ovamo pozvao zahumski i dukljanski knez Desa, poklonivši im svojom darovnicom 1151. godine otok Mljet sa svim svojim feudalnim pravima. Već u 2. desetljeću 13. stoljeća spominje se njihov mljetski samostan Bogorodičinim imenom u darovnici Stevana Prvovjenčanog, što znači, da je crkva već bila sagrađena.

Da li su oni našli na otočiću sred Jezera neku stariju crkvu, teško je reći, ali se može pretpostaviti, da je tu bila neka sakralna zgrada. Okolina Jezera bijaše već u prethistoriji naseljena. Na vrhu Malog Graca vide se još ruševine utvrde, koja je u prethistoriji čuvala izvor vode u Fontani, ulaz u Jezero i plodno polje Pomijentu, kraj kojeg su nađeni rimski grobovi.[11] Susjedno brdo Montokuc, kao i ostali nazivi okolnih predjela, odaju svojim imenima rimske antikne nazive,[12] u luci Pomi vide se ostaci rimske villae rusticae, a odavle su na dohvatu i već spomenute ruševine u Polačama s uvalom, koja se još po svom dugom obliku zove Lunđina.

Može se dakle pretpostaviti, da je i otočić na Jezeru bio iskorišten već u Starom vijeku. Granitni stup na gatu i mramorni u predvorju crkve vjerojatno su antikni, a na otočiću se nalaze i ulomci rimskih cigala. Ruševine građevnog sklopa vrh otočića ne daďu se bez sistematskog otkapanja arheologa tačno datirati stim više, što je čitav sklop nevješto pregrađivan i nadograđivan u različitim vremenima i nema bar zasada vidljivih stilskih osobina. U sredini tog sklopa, koji ima i

[10] O. c., 31.

[11] Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku XL–XLII, 108. Split 1917.

[12] P. Skok, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, 210. Zagreb 1950.

fortifikacione dijelove, mala je zgrada ožbukane ponutrice sa tragom svoda i uskim ulazom. Uska poluobla udubina u zapadnom zidu naliči na dugoljaste niše starih preromaničkih crkvica 10.–11. stoljeća, ali ta ruševina nema apside niti je okrenuta k istoku, njeno dno je neravno i ožbukano debelim slojem vapna i tuckane opeke, kojom su obloženi zidovi, pa se čini, da je služila kao cisterna.

Benediktinska je crkva sv. Marije na zapadnom dijelu otočića jednobrodna romanička građevina sa predvorjem, trodijelnim oltarnim prostorom, polukružnom apsidom i središnjim eliptičkim kubetom nad pandantivima, uvučenim u četvorasti tambur pokriven niskim piramidalnim krovom. O njenim stilskim vezama s Apulijom, sredovječnom raškom školom i preromaničkim dalmatinskim graditeljstvom i o njenoj ulozi u našoj povijesti umjetnosti već sam opširnije pisao,[13] pa bi bilo suvišno ovdje ponavljati. Iznijet ću radije opis njenih dijelova i umjetnina.

Predvorje nije zidano u isto vrijeme kad i crkva, ali ipak pokazuje uglavnom isti romanički stil. Bilo je prvotno niže od crkve, te je završavalo terasom, na koju se, kao i u trogirskoj katedrali, uzlazilo uskim spužastim stepeništem. Predvorje ima pored središnjeg i dva pobočna ulaza, a presvođeno je svodom krstatih rebara, koji podržavaju s prednje strane dva stupa. Njihove različite glavice sjećaju kompozicijom svojih palmica, cvijeća i voća, i kao izradom, na apuljske, romaničke glavice 12.–13. stoljeća. Južnoj nije izrađen stražnji dio, pa bi se moglo reći, da je bila doista namijenjena ovom mjestu. Radi čvršće nosivosti obje su glavice šire i utaknute na stubove, koji su od njih tanji i tim odaju sekundarnu upotrebu. Vjerojatno su, po čestom običaju, preneseni s neke antičke ruševine, možda i iz luke Polača. Izrađa novih romaničkih glavica na njima upućuje ujedno, da u ruševinama te luke nije nađeno u 12.–13. stoljeću glavica, jer da ih je bilo, zastalno bi, po ondašnjem običaju, bile ponovo upotrebljene i u ovoj crkvi kao i u drugim mjestima.

[13] C. Fisković, Crkva i samostan sred Jezera na Mljetu. Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU, VI, br. 1. Zagreb 1958. Uporedbama tu spomenutim treba nadodati da manastirska crkva u Morači iz 13 st. ima u pločniku ružu kao i mljetska sv. Marija.

U predvorju su uzidani visoki reljefi anđela s kadionikom i Ivana Krstitelja, kojega su benediktinci kao prototip monaštva osobito štovali. Svojim stilom bliski su apuljskom romaničkom kiparstvu. Budući da nemaju međusobnu tematsku povezanost, a ponešto su svinuti, bit će da potječu iz arhivolta glavnog portala, koji je kasnije skinut. Tu je zastalno bio i treći reljefni lik anđela (s ljiljanom?) isklesan od istog kipara. Taj je nađen naknadno uzidan nad podrumskim vratima samostana, odakle je pri konzervaciji crkve 1948.–1949. skinut i prenesen u lapidarij.[14]

Reljef Preteče sa Desine zadužbine

Prema tim likovima može se pretpostaviti, da je srušeni crkveni portal naličio na vrata romaničkih crkava južne Italije i Abruca, s kojima je dalmatinska romanika bila povezana. Ta tri visoka reljefa jedini su ostaci figurativne plastike romaničke sv. Marije, na kojoj ni zidni ukrasi ne bijahu bogati. Nađen je mramorni ulomak reljefnog pletera, koji prelazi u svinute palmice iz 12. stoljeća. U predvorju su i četiri romanička vijenca stiliziranog ukrasa, dva su lisnata, jedan zupčast, a jedan pleterni. To su, uz romaničku poluglavicu, nađenu pri popravcima 1949 g., koja se uzdizala nad trostrukim stupom, jedini plastični ukrasi crkve. Oni nam pored ostalih građevnih oznaka pomažu da povežemo mljetsku sv. Mariju s apuljskim, raškim i dalmatinskim romaničkim graditeljstvom 12.–13. stoljeća.

Glavna crkvena vrata imaju lunetu romaničkog srpastog luka. Iznad lunete pod svođem predvorja bio je natpis ispisan bojom i obrubljen pleterom tamnoplave i crvene boje stiliziran kao onaj reljefni zidni vijenac u predvorju. Ostalo je

[14] Vidi sliku, ibidem; C. Fisković, Popravak benediktinske crkve na otoku Mljetu, tabla VI Ljetopis JAZU, 55. Zagreb 1949.

tek nekoliko dijelova riječi ispisanih romaničko-gotičkim slovima:

. . . . DE . . . . . IPPSE . . . . . .
. . . SIM . . . . TRINIZATO . . . .
. . . . DE . . . . . INQ . . . . . .
. . . . . BITO . . . . . .

Plohu pročelja oživljuju dvije lezene, a obrubljuje niz slijepih arkadica. Na kosini južnog dijela uzdiže se otvoreni romanski zvonik, obrubljen romaničkim ukrasima, šahovskim poljem i nizom zubaca, koji odaju, da je građen skupa s pročeljem. Ostaše mu piloni i središnji stup, ali se po trima rupama za konope zvona u svodu kule, koja je pred njim kasnije sazidana, može pretpostaviti, da je završavao trokutno s malim otvorom za srednje zvono. Pod njegovim je stupom olovna pločica, kao i pod glavicama u predvorju, postavljena po antiknom i bizantinskom načinu, da umanji pritisak gornjeg na donji dio.

Krovovi crkve, koja nije imala velikih raspona, bijahu prekriveni malim stepenasto polaganim kamenim pločama, koje su pri popravku opet otkrivene i popunjene.

Vanjski zidovi crkve zidani su lijepim tesanicima, često nejednakim i duguljastim, tipičnim i u našoj primorskoj i u raškoj romanici. Svodovi crkve, osobito kube, građeni su od sedre. Nizovi slijepih arkadica, podržavanih jednostavnim menzolama, obrubljuju vanjske zidove. Ponutrica je bila osvijetljena prozorima duguljasta otvora i kosog profila, širim prozorom u sjevernom zidu svetišta, koji je davno uništen, i širokim prozorom apside, koji je ponovo pri restauraciji otvoren. Kube je bilo osvijetljeno malim okruglim prozorima s tranzenama. Poređ glavnog pročelnog ulaza crkva je imala manja romanička vrata natkriljena lunetom u pobočnim zidovima srednjeg prostora i u južnom zidu svetišta. Oltarni je prostor trodijelan i uzdignut iznad pločnika lađe. Tim se trostrukim ulazom svetište sv. Marije povezuje s nešto mlađom Studenicom, glavnim spomenikom srpskog graditeljstva raške škole.

Unutrašnjost nije bila islikana freskama. Nađeni su pod kasnijom žbukom tek u apsidi neznatni tragovi slikarija – ravne bijele pruge, koje su odjeljivale crvena polja, a na svodu su primijećeni tragovi ruba ukrašenog nizom bijelih elipsa i osovljenih kocaka koje se dodirivahu, čineći friz na žutoj pozadini. Tragova figura nije nigdje nađeno, tek se u romaničkom predvorju s južne strane glavnih vrata vidi na kamenu nacrtan lik sv. Kristofora u prirodnoj veličini sa štapom, vrh kojega je stilizirani ljiljan, i s malim Kristom na desnom ramenu. Svetac je tu naslikan očito zbog mnogih hodočasnika i putnika, koji su preko mora ovdje stizali, kako pišu analista P. Lukari i pjesnik I. Đurđević, iz Dubrovnika i Dalmacije, iz Bosne i Srbije.[15] Crtač je bio vješt majstor, dobro je nacrtao svoj lik davši mu gotičku vitkost. Na vanjskim i unutrašnjim zidovima crkve u krugovima od žbuke urezani su i označeni bojom romanički križevi sa dvije kockice na vrhu krakova. Jasan obod njihovih ožbukanih krugova pokazuje, da crkva nije bila prvotno ožbukana, pa nije ni mogla biti islikana freskama.

Reljef sa zadužbine kneza Dese

U vrtu je nađena i kamena ploča prvotnog oltara romaničke profilacije, otučena na stražnjem uglu. Ponovo je uzdignuta na jednu nogu i nakon uklanjanja baroknog oltara, koji je svojim izgledom toliko kvario romanički sklad crkvene ponutrice, da ga je trebalo uprkos konzervatorskim načelima skinuti. U prednjem dijelu pločnika pločama je ucrtana romanička bifora srpasta luka, a u sredini ruža istog stila sa dvanaest stupića povezanih srpastim arkadicama, koja sjeća na isti motiv sred pločnika Dečana i Studenice.[16]

[15] D. Farlati, Illyricum sacrum VI. 78. Mleci 1800; G. Luccari, Copioso ristretto degli annali di Ragusa I, 31. Dubrovnik 1790.

[16] Đ. Bošković, Manastir Dečani, 110, 195. Beograd 1941.

U crkvi su sačuvane i dvije nadgrobne ploče uokvirene izmjeničnim zupcima i ispisane goticom:

+ IHC · REQVI ·
ESIT · DO · BRO
MIR · CVM · O͞I · DO
MO · SVA : ANNI
D͞NI M°CCC°
XX · V · I · I · I · I°

+ HIC REQ
ESCIT RA
DOSTA MA
TER BOLIS
LAVI S(obaude?)

U zadnje vrijeme nisu se nalazile na prvotnom mjestu, već u zidu, gdje su otkrivena pobočna romanička vrata, pa su zbog toga izvađene i smještene u lapidarij.[17]

Lijepa narodna imena, koja se sretaju na tim natpisima, kao na većini sličnih pločica u Dalmaciji iz 13.–15. stoljeća, pokazuju da su se i svjetovnjaci sa svojim obiteljima pokapali uz crkvu, iako im naselja bijahu u Srednjem vijeku daleko. Stilska slova obaju natpisa otkrivaju, kako je gotička epigrafija bila prodrla i na Mljet, gdje su, kako svjedoči natpis rustično isklesanog kamenog križa na Solinskim vratima,[18] upotrebljavali u 14. stoljeću i kurzivnu bosančicu.

Velika građevna djelatnost u Dubrovačkoj republici, koja je ojačala krajem 15. i početkom 16. stoljeća, nije mimoišla ni mljetski samostan. Utjecaj dubrovačkog graditeljstva ojačao je taďa na otoku zbog jačanja dubrovačke vlasti, iako je tih dodira s Dubrovnikom bilo i ranije. Da su se srećom sačuvale dubrovačke romaničke građevine 12.–13. stoljeća, te bi nam veze bile jasnije. Romanička se crkva ispunila novim kamenim namještajem i ukrasima dubrovačkog gotičko-rene-

[17] Prvi ih je objelodanio V. Vuletić Vukasović u Vjesniku Hrvatskog arkeologičkoga družtva IX, 86. Zagreb 1887. i XIV, 71. Zagreb 1892. Pisac je potpuno pogrešno pročitao Radostin natpis i pretvorio ga u grob kneza Dese. U mom članku, o. c. (14) potkrala se griješka u prijepisu natpisa.

[18] B. Gušić, Nacionalni park Mljet. (Predavanje tiskano u ovom svesku).

sansnog stila, jednako kao i samostan, koji se proširio i u onom nemirnom vremenu, kada su Turci zauzeli Srbiju i Bosnu, utvrdio visokim kulama. Ali već krajem 1417 g. samostan se proširivao, pa je opat Vlaho Sorkočević doveo dubrovačke majstore Radoslava Petrojevića, Cvjetka Krankovića i Grgoju Pribilovića, da mu klešu veću količinu kamena, a naručio je i vapnenicu (Diversa. cancelariae 41, str. 200, 202) Možda je to i gradnja zdenca na kojemu je grb Sorkočevića, ali taj izgleda mlađi.

Pred starim romaničkim trijemom podignut je novi u prozračnim i lijepim renesansnim oblicima sa stubištem iznad mirne jezerske površine, dajući tom crkvenom sklopu svjetovni ladanjski izgled dubrovačkog ljetnikovca, to više, što se nad njim uzdiže kat lijepo profiliranih renesansnih prozora. Ta nova loža rastvorenih arkada i vitkih renesansnih stupova sa skladno komponiranim glavicama zahtijevala je novi i široki crkveni portal, koji nije više natrpan skulpturom, već usklađen novim i širokim omjerima i okićen samo vedrim natpisom klasične kapitale na nadvratniku:

AVE MARIA GRATIA PLENA DOMINVS TECVM

U pločniku trijema su grobovi profiliranih i lijepo uokvirenih ploča bez ikakva natpisa. Po njihovoj dubini moglo bi se pretpostaviti, da su ih upotrebljavali kao skladišta.

Nad starim crkvenim trijemom uzdignuta je visoka krovom natkrita četvorna kula, osigurana puškarnicama, topovskim oknima i obrambenim kruništem, na kojemu su kameni prsteni i zupci za drvene ograde. Na njenu je sjevernom prozoru Gundulićev grb u gotičko-renesansnom štitu »konjske glave«, koji se upotrebljavao i u Dubrovniku tokom druge polovice 15. stoljeća. Vjerojatno ju je dakle dao sazidati Brnje Gundulić, koji je, prema arhivskim dokumentima, bio opat samostana 1480.–1516. godine.[19] Tim su prekriveni crkveno pročelje i zvonik, a kada su, također u to vrijeme,

[19] Prema ljubeznom saopćenju dr. I. Ostojića, koji priprema opširnu studiju o benediktincima; M. Sanudo, Esposizione di rapporti fra la Republica Veneta e gli Slavi meridionali I, 184. Mleci 1863.

uz crkvu prislonjeni skladište i gotičko-renesansna sakristija s terasom i nespretnom baroknom ložom nad njima, da se zaokruži novi klaustar, skriven je i južni romanički zid crkve, koja se otada manje isticala u novoj građevnoj kompoziciji samostana.

Klesari su tokom 15. i 16. stoljeća unijeli i u crkvu radove svoga kićenog gotičko-renesansnog stila: kropionicu s anđelkom uz portal, kustodiju ukrašenu palmetom, nišu sa školj-

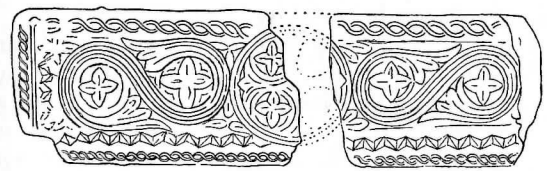

Romanički ulomak sa zadužbine kneza Dese

kom i propovjedaonicu, kojima se dijelovi još nalaze skupa s ostalim ulomcima u crkvi i na otočiću. U sakristiji je izrađen u to doba renesansni zidni umivaonik.

Protivreformacija i barok nisu se zadovoljili detaljnim kićenjem crkve. Oba pokreta su na našem primorju imali više snage za afirmaciju i više poleta negoli renesansa, pa su se i ovdje jače ispoljili. Izmijenili su osnovni oblik crkve, raširivši joj prostor, jače je osvijetlili i ispunili novim kamenim oltarima i drvenim namještajem, tako da je njena ponutrica dobila novi izgled. Starije romaničke, gotičke, pa i renesansne umjetnine drevnog i bogatog samostana, tko zna kakvi dragocjeni zavjetni darovi, bili su postepeno uklanjani i prepušteni propadanju. Danas nije od njih skoro ništa ostalo. Tek se iz jednog popisa samostanske imovine sastavljenog 1458. godine zna, da su prije renesansnih i baroknih izmjena bila u crkvi tri oltara, Marijin sa starom ikonom, Jerolimov i Mihajlov, i da je crkveni inventar bio bogat osobito u paramentici i u tkaninama.

Od tih umjetnina sačuvao se kasnogotički reljefni oklop ikone (446 × 330 mm) skovan u pozlaćenom srebru, ali je

njegova starinska ikona, koju Mavro Orbini u osvitu 17. stoljeća nazva »imagine antichissima«,[20] nestala i zamijenjena lošom kopijom naslikanom na drvetu koje nije ni gipsom prevučeno. U plitkom reljefu oklopa skovano je poprsje Marije ogrnute plaštom sa sinom u naručju. Svetokruzi njihovih glava i pozadina iskićeni su svinutim i oštrim gotičkim lišćem, koje se živahno prepliće, i u okviru, gdje su u plitkim i kićenim gotičkim nišama poredana četiri sveca: Benedikt u niskoj romaničkoj mitri i ostali iz njegova reda. Po njima se vidi, da je oklop doista skovan za ovu nadaleko poznatu ikonu glavnog oltara.[21] Bio je okićen gotičkom krunom, šarenim staklenim kamenjem i s osam medaljona, na kojima bijahu urezana poprsja evanđelista i ostalih svetaca. Ostali su tek Ivan sklopljenih ruku i Marko s gotičkim natpisom MARCVS. Oklop nema zlatareva žiga, ali bit će vjerojatno dubrovački rad 15. stoljeća. Može se ubrojiti među najbolje zlatarske radove dubrovačkog kraja, gdje su kao i u ostaloj Dalmaciji slični oklopi gotičkog stila veoma rijetki.

Iz spomenutog popisa crkvenih i samostanskih stvari doznaje se, da je sredinom 15. stoljeća bilo ondje nekoliko lijepih umjetnina. Tu se spominju među srebrnim i pozlaćenim predmetima nekoliko kaleža s patenama, tabernakul, kadionik, hostalice, a osobito križ s reljefnim apostolima i pobočnim kipovima Ivana i Marije, poput onoga avinjonskog iz trogirske katedraline riznice ili onoga kod dubrovačkih franjevaca, koji sam objeloďanio u svojim »Dubrovačkim zlatarima.« Među tkaninama ima mnogo svilenih i zlatom izvezenih stolnjaka za oltare, velova i rubaca za kaleže i slike, omot tjelesnika iskićem biserjem. Raznobojni plaštevi, planite i dalmatike, obrubljeni zlatnim kitama, sa zlatnim kopčama i iskićenim kukuljicama. Spomenuto je za mnoge predmete da su stari, što znači, da su mogli biti izrađeni u romaničkom ili gotičkom stilu.

U samostanu je bilo kreveta sa zastorima, klupicama i pernatom posteljinom, svezaka ispisanih pergamena s vlasteoskim grbovima, crkvenih knjiga uvezanih u koži, škrinja od

[20] M. Orbini, o. c., 369.
[21] Luccari, o. c., I, 31; Farlati, o. c.,VI, 78.

orahova i čempresova drveta. Od svega toga nije, nažalost, ostalo skoro ništa. Tek je J. Badalić naišao na nekoliko inkunabula, koje potiču iz raznesene knjižnice.[22]

Tokom 15. stoljeća sagrađene su na otočiću dvije crkvice gotičkog stila, starija je ona uz zbijeno groblje sela Goveđara, gdje se na dnu mora nazire nabacano kamenje, kao začetak mosta, koji je u davnini trebao spojiti otočić s otočkim kopnom. Ta kapelica vjerojatno potječe iz samog početka tog stoljeća. Ima vrata prignutog gotičkog luka, polukružnu apsidu i visok zvonik na preslicu sagrađen, kao i ostali zidovi, četvorastim kamenom. To je vjerojatno ona crkva, koja se spominje kao Benediktova u spomenutom popisu iz sredine 15. stoljeća. Na Lokrumu se također diže

[22] Die 9. augusti 1458.

Res et bona reperta in monasterio melitensi per ser Nicola Mar. de Gondola et ser Bartulum de Goze officiales ad hoc missos per consilium rogatorum scripta et notata per me Johanem Laurentium Reginum de Feltro notarium cancellarium comuni Ragusii. Et primo in una capsa de nuce posita in camara domini abbatis: Crux una de argento deaurata cum crucifixo in medio domina nostra ab uno latere sancto Johane ab alio latere et 4 evangelistis in quatuor angulis. Faziolia laborata cum siricho inter parva et magna vigintinovem videlicet 29. Tovalee de altari laborate cum siricho magne decem vc. 10. inter quas est una laborata cum auro et una qua habet unum frontale de altari. Unum vexillum a crece. Fazoleti a calice laborati cum auro et siricho quadraginta tres vc. 43. Capse a corporalibus decem inter quas sunt quatuor 4 laborate cum perlis. Calices quatuor de argento deaurati cum patenis quinque de argento. Una brocheta de argento apivaliali, fazolia duo de altari cum coronis. Unum fazolum magnum totum de siricho, una tovalea a ponendo super domina nostra laborata cum auro et siricho. Unum piviale de veluto azuro cum caputeo cum frixis de auro. Unum piviale de damascino albo cum caputeo et frixis de auro cum napis de siricho et botonis de auro. Unum palium de altari de damascino azuro cum moschetis XVIII de argento deauratis et aliis recamaturis de auro, In dicta camara in uno cofano: planete de tela octo fornite cum camisis et aliis rebus. Unum fazolum laboratum cum siricho. Unum palium de altari de sindone canzanti cum pelegrinis parvis de argento. Unum palium de altari de sindone rubeo cum una cruce de auro in medio. Una tovalea de altari cum corona et pelegrinis XXIIII^{0} de argento deauratis. Una planeta de brochatello affigurato de auro cum camisis et aliis rebus cum dalmatica et stricte diaconi et subdiaconi. Una planeta de chamocha rubeo sine frixis. Una planeta antiqua de sindone rubeo cum frixis antiquis. Una planeta de tella antiqua cum frixis de sindone viridi. Una

odijeljeno od benediktinskog samostana posebna crkvica posvećena osnivaču reda, a poznato je, da su benediktinci u okolini svojih samostana zidali kapele. Druga, na sjevernoj strani otočića, mlađa je i potječe barem prema svom stilu iz kraja 15. stoljeća. Sitna obrada kamenog ukrasa, u kojoj se ižívljavahu u doba renesanse ne samo brački, šibenski, splitski i trogirski, već i dubrovačko-korčulanski klesari, ispoljila se u četverolisnom prozorčiću i u uskome portalu polukružna luka s gotičkim liščem i ivičnim štapom, a osobito u lijepo komponiranoj kropionici te minijaturne i skladne građevine prelaznog gotičko-renesansnog stila.

U doba baroknog stila, koji je volio prostrane i svijetle ponutrice, crkva je proširena dvjema kapelama i osvijetljena

planeta de tella viridiscura cum frixis zalis. Una planeta de chamocha rubeo antiqua cum frixis antiquis. Una planeta de chamocha veteri de pluribus coloribus. Amittum unum. Unum palium de altari vetus sine corona cum una tovalea. Due tovalee de altari antique. Una tovalea a ponendo super nostra domina laborata de siricho cum franzis azuris. Calix unus magnus de argento deauratus cum patena de argento deauratus. In dicta camara in alia capsa: Scatule tres cum aliquibus bullis et litteris. Certa schartabella. Unum pelizonum. Unum scapucinum de panno nigro. Nape tres. Due tovalee vocate antitabule cum capitibus rubeis. Tres tovalee cum capitibus azuris. Fazolia decem parva inter bona et antiqua. Unum fazolum parvum totum laboratum cum siricho rubeo. In dicta camara: Una leticha cum slaminiza et lecto de pluma et capizali cum bancho ante leticam cum duobus slaminibus in quo bancho videlicet in uno latere sunt res infrascripte videlicet. Una napa magna cum capitibus azuris non laboratis. Una tovalea cum capitibus rubeis et azuris. Una tovalea cum capitibus azuris non laboratis. Una alia tovalea cum capitibus azuris non laboratis. Volumina XVI librorum de pergameno cum tabulis. Unum breviarium. Unum volumen de pergameno sine tabulis cum arma de Sorgo. Volumina quinque de papiro cum tabulis. Volumina tria de papiro cum chopertis de corio. In dicta camara: Una capseta parva de nuce. Una capsa in studio cum certis scartabelis et litteris parvi valoris. Una capseta parva de lignamine. Una capseta parva a libris. Una cortina antiqua ante lectum. In sacristia: Calices duo cum patenis de argento. Unum tabernaculum de argento ad modum cieli (?) pro corpore Xpi, planeta una de chamocha cum frixis, planeta una de sindone rubeo antiqua cum frixis, planeta una de zanbeloto rubeo virgato et viridi cum uno frixio albo veteri cum virgis viridis. Camisi quatuor forniti. Una tovalea a manu magna. Cotte tres fazolia duo laborata cum siricho, unus situlus de rame. Una tabula cum tripodis duobus. Una capseta de cipresso. In ecclesia, ad altare maius: Una cortina ante anconam altaris, palia tria fornita cum tovaleis. Can-

širokim prozorima, od kojih su dva bila nespretno probijena u tamburu kubeta i tek pri nedavnoj restauraciji zatvorena. U svim tim baroknim nadogradnjama očituje se ne samo nedostatak ukusa i opadanje građevinske vještine, već i nepoštovanje i neshvaćanje prvotne ljepote tog romaničkog spomenika. Kapele su loše zidane i njihovi tesanici nisu onako glatko izbrušeni kao na romaničkim crkvenim zidovima, niti im prozori imaju izvana pravilne okvire. Njihov nespretni spoj sa starim zidovima bio je u unutrašnjosti crkve prekriven debelom naslagom žbuke, pa se činilo, da čine jedinstvenu cjelinu s prvotnim prostorom.

U kapelama su dva barokna oltara, kojima su atike zabata domišljato probijene kvadratnim prozorima, koji su mlazom

delabra due de ferro. Unum cussinellum. Ad altare sancti Jeronimi: palia duo fornita cum tovaleis, cussinella duo. Ad altare sancti Michaelis: Palium unum fornitum cum tovaleis. Una cortina antiqua ante anconam altaris. In uno cassone a latere altris sancti Jeronimi sunt infrascripte res: Duo paramenta de tella fornita. Unum paramentum nigrum fornitum cum dalmatica et stricta diaconi et subdiaconi. Una stricta de chamocha virgato a subdiacono. Una planeta de bordo schacato, due stricte de chamocha antique frugate, una planeta frugata de sindone rubeo, duo pivialia antiqua lacerata, unum palium de altari de chamocha nigro cum tovalea et cruce, unum palium de altari de chamocho cum tovalea sine corona. Unum palium de altari frugatum de tella rubea, unum palium de altari de sindone rubeo cum tovalea cum corona dicti palij cum tovalea laborata de siricho, due corone rubee cum tovaleis. Una tovalea alba. Una mitra de sindone rubeo veteri. Una cortina nigra parva, duo cussinela de sindone uno rubro alio viridi. Unum cussinellum de tella alba totum laboratum cum siricho rubeo, una entemella a cussinello de sindone azuro. In ecclesia: Tres pecie de carpeto ante altaria. Una alia carpeta, tria missalia. Duo breviaria magna. Unum breviarium parvum vetus. Volumina XIIII de cantu et aliis officiis ecclesiasticis. Duo psalteria a choro. Tovale quatuor super crucibus et altaribus. In ecclesia Sancti Benedicti: Unum palium de altari cum tovaleis. In refetorio: Moralia sancti Gregorij in pergameno. In stragno: Vegetes magne XXI., coslate tres, caratelli octo inter magnos et parvos. Niterzi quatuor magni, niterzi duo parvi, imbuti duo, massaricie pro coquina non sunt scripta, de grano staria sex, de mileo staria quatuor, de ordeo starium unum, de farina staria decem. Animalia: boves sex, manzius unus, vache sex cum heredibus quatuor. Eque quatuor cum puledris duobus. Equus unus, mullus unus, mulla una. Res infrascripte fuerunt recommendate fratri Benedicto de Goze et fratri Graciano. Animalia ducentum minuta que recommendata fuerunt Andree Lovrichievich de Babinopoglie fratri Zuietchi Lovrichievich quia dictus Zuietchus qui est

jakog svijetla oduzeli crkvi sredovječni ugođaj. Tordirani stupovi oltara imaju jonske glavice, česte u dubrovačkom baroku. Obje su oltarne slike osrednje kompozicije sladunjavih boja, možda istog slikara. Pala sjeverne kapele prika-

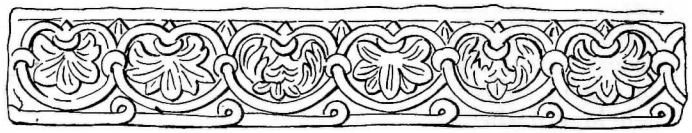

Ulomak zidnog vijenca zadužbine kneza Dese

zuje Marijino uznesenje. Nad otvorenim je grobom skup začuđenih apostola u živahnim pokretima, a u nebu je lošije slikana Marija uznesena od anđela. Slika bi se mogla pripisati dubrovačkom baroknom slikaru Petru Matejeviću Mattei. Zapravo treba upozoriti, da je to kopija kompozicije, koja mu se pripisuje,[23] a nalazi se sred stropa barokne dubrovačke ckrve Karmelske Gospe tzv. Karmena, sagrađene

zconich dictorum animalium erat infirmus et non poterat venire, animalia centumnonaginta quinque minuta que recommendata fuerunt Martino filio Zuietchi Lucich qui Zuietchus Lucich est zconich dictorum animalium et erat infirmus et non poterat venire. Et nota quod habita fuit informatio a fratre Benedicto de Gozze et fratre Graciano et fratro Vitcho quod in monasterio erat mitra pastoralis, due ampule de argento, calices quatuor de argento quae res dominus Michael abbas portavit Ragusium et nesciunt ubi sunt. Item dixerunt quod incenserium de argento est ad Benedictum de Bascha unum decretum aut decretale est ad Natale de Bona, Certi anuli ad Martucium de Manfredonia, Certi anuli ad Petar Casselich. Certe coronele de argento cum certis aliis rebus ad ser Nicolam Mar. Ra. de Goze. Unus anulus ad Julianum speciarium. Unus liber ad dominum Mateum de Goze archidiaconum. Item dixerunt quod dictus dominus abbas portavit Ragusium tapetos XII et unum breviarium.
Chiese e monasteri. Serija 14, sv. 28. Državni arhiv u Dubrovniku. Na ovaj dokumenat upozorili su me Marijana i Branko Gušić, stoga im najljepše zahvaljujem. J. Badalić, Inkunabule u Hrvatskoj, 208, 232. Zagreb 1952.

[23] K. Prijatelj, Slikari XVII. i XVIII. stoljeća u Dubrovniku, Starohrvatska prosvjeta III, serija sv. I. Zagreb 1949.

uz dubrovačku luku. Slikar se ovdje donekle ugledao na dvije poznate varijante tog motiva u dubrovačkom kraju; na Tizianovu kompoziciju u dubrovačkoj stolnoj crkvi i na njoj sličnu sliku Krista Nikolina u Pakljeni na Šipanu. Glavnu razliku u kompoziciji izradio je on postavljanjem apostola u sagnutom stavu ispred sarkofaga i velikog anđela uz Mariju. Na oltaru južne kapele nalazi se slika sv. Benedikta pred vizijom Marije sa sinom i s anđelima u nebu. U krajoliku pozadine prikazan je benediktinac, koji spasava djevojku iz bunara. Appendini pripisuje Matejeviću u ovoj crkvi oltarnu palu sv. Vlaha i sv. Benedikta.[24] Na toj slici nije doduše prikazan zaštitnik starog Dubrovnika, već samo osnivač benediktinskog reda, ali ipak ona stilski može biti Matejevićev rad; naliči na njegovu kompoziciju »Marije sa sv. Bernardom« u dubrovačkoj stolnoj crkvi.[25] Anđeli drže Benediktov štap, mitru, knjigu, na kojoj je napisano Regvla i svitak s dugim natpisom legende:[26]

Ordo tuus usq: in fine mundi stabit.
Ultimis diebus in ecclea romana regnabit,
Et plurimos in fide confortabit.
Nullus in orne tuo morietur, nisi in
statu salutis: Qđ si malè inçeperit vivere,
et' non desisterit, confundentur, vel
ab eo eicietur.
Omnis qui ordinem tuum psequetur nisi
resipiscet, vita ei breviabitur vel

[24] F. M. Appendini, Notizie istorico-critiche sulle antichità storia e letteratura de Ragusei II, 211. Dubrovnik 1803.

[25] K. Prijatelj, o. c., sl. 2.

[26] Uporedi Đurđevićev Život sv. Benedikta. Stari pisci hrvatski XXV (II), 650. Zagreb 1926. V. Vuletić-Vukasović stoga griješi, da je ovo osnivač skolopskoga reda (Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku XII, 119. Split 1890).

mala morte morietur. Omnes, qui
ordine tuu diligent bonum
fine consequentur.

Na dnu slike je datum:

ANNO ĐOMINI
MDCCVI

Ta godina nam svjedoči, da su obje kapele sazidane početkom 18. stoljeća. Trpezu oltara prekrivahu drveni barokni antipendiji. Kamene ograde kapela također su izdjelane u kasnobaroknim reljefima. Njihovi stupići su u obliku amfore s postamentom, na kojemu su još »dijamantni vršci«, a na krajnjim stupićima su lozice sa pticom, voćem i cvijećem, koje raste iz čovječje maske i iz roga obilja. Raznolikost tih motiva, preuzetih iz renesanse otkrivaju maštu naših baroknih klesara, koji su slične pilastriće izrađivali za ogradice balkona dalmatinskih palača. Sličnom je ogradicom pregrađen i prednji dio crkve. Na vijencu sjeverne kapele je natpis, koji se odnosi na sliku Marijina uznesenja:

QVICVMQVE VENIS GENITRICIS MATER AVE

U zidu te kapele je reljefni grb Bosne: štit sa zvijezdom i polumjesecom između stiliziranih ključeva, obavit gotičko-renesansnim vijencem s ugaonim kuglicama u okrajcima. Pod njim je u renesansnom okviru ploča s natpisom:[27]

D : O : M
H I C
REQVIESCIT FILIVS
TOMASCI REGIS
BOSNAE

[27] V. Vuletić Vukasović objelodanio ga je nepotpuno u Vjesniku hrvatskog arkeologičkoga družtva IX, 86. Zagreb 1887. Vidi sliku C. Fisković, Popravak benediktinske crkve na otoku Mljetu. Ljetopis JAZU 55. Zagreb 1949.

koja po stilu slova potječe također iz 18. stoljeća, te je teško tvrditi, da li joj je sadržaj istinit. Povijest naime ne poznaje nijednog bosanskog kraljevića, koji je umro na Mljetu. Bosanski kralj Stjepan Tomaš, spomenut na ploči, imao je dva sina: Stjepana Tomaševića i Sigismunda. Prvog su ubili Turci pri padu Bosne, a drugi se poturčio i begovao u maloazijskom sandžaku Kazari, pa je stoga isključeno, da su ovdje pokopani. Uostalom ukrasi, slova i grb ploče očito odaju, da ovaj spomenik ne potječe iz doba bosanskog kraljevstva, već da je izrađen kasnije. Gornji dio okvira s plitkim reljefnim palmicama i hrastovim lišćem potječe iz doba renesanse i može se datirati u 16. stoljeće, a donji je dio izdjeljan i nadodan kasnije, kad je klesarsko umjeće bilo opalo, te klesar nije mogao postići vrsnoću ranijih majstora vještih u obradi sitnog ukrasa. To se opadanje primjećuje i u stilu slova, koja očituju 18. stoljeće. Medaljon s bosanskim grbom također je iz kasnijeg vremena. Lišće vijenca i kuglice u trokutnim okrajcima očituju doista, da je reljef iz kraja 15. stoljeća, ali mu je sredina, gdje vjerojatno bijaše kratica Kristova imena IHS, česta u dubrovačkom kraju, oklesana, da se tu ureže stari bosanski grb. To je za razvitak toga grba, o kojemu se mnogo pisalo,[28] važno utvrditi, jer inače, kad bi potjecao iz 15. stoljeća, bio bi to njegov najstariji primjerak.

Po svemu tome očito se vidi, da ta ploča nije iz vremena nekog bosanskog kraljevića, zbog čega mu uostalom nisu zabilježeni ni ime ni godina smrti. Ali bez obzira na to, za nas je natpis ipak značajan, jer svjedoči, da je na tom otoku, koji je imao, prema Lukarijevu i Đurđevićevu pisanju, veza sa Bosnom, živio u 18. stoljeću spomen na sredovječnu bosansku državu. Vjerojatno je ta ploča nastala pod utjecajem pisanja Mavra Orbinija, opata ovog samostana.[29] On je u svom poznatom, ali ne kritičnom djelu o Slavenima izdanom 1601. godine napisao, da je na ploči bio navedeni natpis, ali se iz njegova pisanja može zaključiti, da ga nije vidio, već samo

[28] N. Radojčić, Odakle je preuzeo M. Orbini svoj grb Bosne? Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine XLI/II, 103. Sarajevo 1929.

[29] L. Rava, Mauro Orbini primo storico dei popoli Slavi, 8. Bologna 1913.

znao, da je ranije postojao, pa ga stoga drukčije i donosi. Za kraljevića pak piše da je to neki nezakoniti sin kralja Tomaša.[30] Pjesnik Ignjat Đurđević, koji je također bio mljetski opat, piše,[31] da je ondje pokopan sin zadnje bosanske kraljice, koja je hodočastila u mljetsku crkvu, ali ni on ne donosi natpis u današnjem obliku, već onako, kako ga je objavio Orbini, a u svom djelu o brodolomu apostola Pavla, izdanom 1730. godine, uopće ga ne spominje.[32] Budući da ga dubrovački povjesnik Lukari u svojoj knjizi, tiskanoj 1790. godine, ne donosi, iako spominje, da je mljetska crkva bila poznata kao hodočašće Bosanaca,[33] i da ga je Đurđević mogao preuzeti od Orbinija, moglo bi se pretpostaviti, da je taj natpis tek pri kraju 18. stoljeća ondje postavljen. Sam bosanski grb nad natpisom sličan je onome, koji je objavio Orbini, tek što na vrhu ključeva nema okrunjenih crnačkih ženskih glava.[34] Grob je, prema jednoj bilješci u ostavštini Iva Peša iz Maranovića istražio Nikola Zvonimir Bjelovučić, a kada smo ga ponovo 1948. godine otvorili pri popravcima crkve, našli smo u njemu lubanju postavljenu na jastuk.

Pored pobočnih kapela barokni stil je unio još jednu bitnu promjenu u crkvu, zamijenio stari Marijin oltar novim. Taj oltar, izrađen u oblicima kasnog baroka, bio je zapremio skoro čitavu apsidu, uzdizao se na stepenice i dominirao u unutrašnjosti. Sred kamene reljefne menze, na kojoj su umetnuti mramorni ukrasi, bio je opatov grb, ali su znakovi njegova polja otpali, pa se ne može odrediti ni točnije datirati oltar. Mattei piše, da je podignut 1772. godine,[35] a i po stilu bi se otprilike mogao datirati u to vrijeme. Sred oltara je mramorni tabernakul iskićen reljefnim rokoko ukrasima. Na

[30] O.c., 370.
[31] D. Farlati, o. c., 67.
[32] O. c. (5) Proemium.
[33] O. c. I, 31.
[34] O. c., 344.
[35] P. I. Maria Mattei, Zibaldone II, Memorie storiche su Ragusa, 766. Rukopis u franjevačkoj dubrovačkoj knjižnici. Pisac navodi i ponavlja (Zibaldone I, 257), da je tada pri rušenju starog oltara nađena pergamena u kojoj piše da je crkvu posvetio 13. VI. 1423. dubrovački biskup Antun de Reate.

metalnim mu je vratašcima reljefna pietà u patosu kasnog baroka. Okružuju ga postamenti, na kojima se uzdizahu dva vitka drvena kipa sv. Benedikta i Skolastike dovezeni iz Italije. Stoje patetično u teatralnom stavu na pozlaćenom drvenom postolju s rokoko školjkama. Bojadisani su i imaju staklene oči. Benedikt drži rastvorenu knjigu s riječima sličnim onima u prologu Regule svoga reda, a uzetim zapravo iz četvrte glave Knjige priča Starog zavjeta:

AUDITE
FILII
DISCIPLINAM
PATRIS
VESTRI

Kraj njega je mitra i gavran s hljebom. Iza oltara je bio uzidan, odijeljeno sred zazidanog prozora apside, okvir s Marijinom ikonom, koji je činio efektnu cjelinu s izoliranim oltarom. Ta je kompozicija ipak uklonjena, jer je mijenjala svojom nametljivošću potpuno izgled romaničke crkve, prikrivala prozor apside i smetala mirnom rasporedu trodijelnog svetišta, koji daje arhitektonskoj zamisli toga spomenika osobito značenje u povijesti našeg graditeljstva. Stoga je glavni oltar uklonjen i uspostavljen u sakristiji, a ostali su u svojim kapelama ostavljeni, jer su se sljubili sa cjelinom ponutrice.

Barok se nije zadovoljio samo postavljanjem triju novih oltara i rastvaranjem pobočnih kapela. U doba tog stila mijenjali su sve stare drvene oltare, pa su i tu u dvije prednje udubine crkvenog prostora podignuta još dva kamena oltara običnih zidanih menza, koje su vjerojatno bile pokrivene izrezbarenim drvenim antipendijima. Njihovi ižlijebani i reljefno ukrašeni stupovi, uzdignuti na dva uobičajena postolja s anđeoskom glavom, koji uokviruju niše i drže rastvoreni zabat, pokazuju sve oznake domaćih altarista 18. stoljeća. Na južnom oltaru sačuvao se drveni barokni kip bradatog benediktinca nemirne i uzvitlane draperije, uvezen iz tuđine, kao i ostale umjetnine, koje su, nažalost, zamijenile djela dubrovačkih gotičkih i renesansnih rezbara, kojih je i u ovom sve, tištu jamačno bilo.

Ali stvaralački barok i nemirno vrijeme crkvene protivureformacije nisu se zadovoljili samo tim izmjenama i nadopunama. Ispod prednjeg crkvenog svoda uzdignuto je visoko drveno pjevalište. Barok se tu ispoljio u reljefima i profilima izbočene ograde. U sredini je opatski grb, u kojemu se lav propinje nad vitorogom sred dva prekrižena pojasa, a sa strane su rogovi obilja, amfore sa cvjećem, ruže, jonski stupići i zaostali gotički firpasi. Dno pjevališta ima grede išarane cvijećem. Po načinu izrade tih reljefa, po zaostalosti motiva i greda, jednako kao i po vazama, koje podsjećaju na one urezane sred škrinja dalmatinskih nevjesta, može se reći, da je pjevalište izradio domaći kasnobarokni rezbar.

Pod pjevalištem je postavljen drveni kor. Sjedalice su mu odijeljene još na način gotičkih kornih ćelija, na njima su izrezane renesansne poluglavice, a obrubljuje ih gotičko uže. Po toj mješavini motiva prepletanih u barokne oblike i izrezbarenih baroknim načinom može se također vidjeti, da je i oba krila kornih sjedala izrezbario neki domaći rezbar.

U baroknom stilu su i neki manji crkveni predmeti: srebrni kalež sa drškom i čaškom, koji su ukrašeni reljefnim anđelima, predočnice s okvirom izrezbarena lišća, zidni željezni svijećnjaci, raspela, pa i poneka kamena skulptura kao poprsje Stvoritelja ogrnuto plaštem mlohavih nabora.

Neki nepoznati barokni slikar naslikao je u renesansnom predvorju s južne strane crkvenog ulaza na žbuci, u kojoj je miješao vlati trave, raspetog Krista, pred kojim kleči neki lik, kojemu se raspoznaje još mitra i crveni plašt. Slikarija je jako oštećena, ali se po ostacima Kristove draperije ipak vidi, da nije bila umjetnički vrijedna. Sličan motiv je naslikan i u predvorju crkve u Sudurđu na susjednom Šipanu.

U crkvi su iskopani grobovi s nespretno urezanim arapskim i rimskim brojevima. Na jednom je urezano: S . CON . OR . N . (sepultura confratrum ordinis nostri?), a na onom pred vratima crkve: R M D X I.

Tako je barok promijenio sklad romaničke Desine zadužbine u doba opata, koji su voljeli njegovu raskoš i reprezentativnost. Među njima je bio i pjesnik Ignjat Đurđević, pa je

možda i on svoju nemirnu mladenačku ćud ispoljavao i u izmjeni te crkve, dok je njom upravljao u prvoj polovici 18. stoljeća. Ali mljetski su redovnici za vrijeme velikih ratova 17. i 18. stoljeća morali također osigurati novi sjaj svoje crkve i sakriti bogatstvo samostana nadoziđivanjem i zatvaranjem mnogih pristupnih mjesta, tako da je Đuro Ferić prvih godina prošlog vijeka opjevao njegovu obrambenu čvrstoću.[36] Uz rubove crkvenog krova sazidali su obrambene zidove i pregrade, zatvarali niske prozore i otvarali nove puškarnice, da spriječe gusarske napadaje. Vršili su nespretno i neznalački i druge izmjene, nagrđujući ljepotu starog građevinskog sklopa. Kidali su niz visećih arkadica, bušili zidne plohe, gomilali crepove i naslage vapna na kamene krovove, a ugaonu sjeveroistočnu kulu okruženu galerijom na konzolama uzdignuše i pretvoriše u zvonik širokih nespretnih otvora. Na njemu je zvono s apliciranim reljefima raspela i nekog svetog biskupa, s Kristovim monogramom i zapisom ljevača:

CANCALI VENETI FUSORIS OPUS
ANNO DOMINI MDCCCIII

Slične, ali još temeljitije promjene doživio je i samostan. Mala sredovječna zgrada čednih oblika proširena je i povezana u jedinstven obrambeni sklop sa crkvom i uklopljena u novu i prostranu renesansnu palaču, u kojoj je skoro nestala. Pri popravcima 1949. godine nađeni su ipak dijelovi tog prvotnog romaničkog samostana,[37] koji je bio prekriven žbukom kasnijih nadogradnja, jednako kao i stariji dijelovi crkve. Dizao se jugozapadno od crkve i bio položen od sjevera k jugu, upravo na mjestu glavnog krila današnje renesansne zgrade. U klaustru su mu otkrivena vrata izrazitog romaničkog oblika. Luneta srpasta luka sastavljena je, kao i dovratnici, od nejednaka šireg i užeg kamena, a ima u sredini mali okrugli otvor. Nad vratima je uzdignuta na konzoli

[36] Periegesis orae rhacusanae ... auctore G. Ferrich, CXXVII. Dubrovnik 1803.

[37] C. Fisković, Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1950.–1951. Zbornik zaštite spomenika kulture II, 1, 153. Beograd 1952.

pločica s reljefnim križem između četiri cvijeta. U tom istočnom zidu, jednako kao u sjevernom i u zapadnom, otkriveni su vrata i prozorčići nepravilno zidanog okvira, na jednom je u zapadnom hodniku i niski trokutni nadvratnik,[38] a kamen ziđa i svodovlja ponajviše je malen i duguljast. Svi ti novootkriveni dijelovi svojom pravilnošću, pa i skoro ustaljenom nepravilnošću naliče na ostalo dalmatinsko svjetovno graditeljstvo romaničkog stila, na kojega sam bitne odlike i rasprostranjenost ranije upozorio.

Taj donedavna skriveni torzo starog i čednog zdanja, pored onog starijeg dijela dubrovačkog franjevačkog samostana, rijedak je primjer našeg romaničkog samostanskog graditeljstva. Ti ostaci mogu se datirati od sredine 12. stoljeća, dakle od vremena dolaska benediktinaca na ovaj otočić, pa sve do 14. stoljeća.

Nad tim romaničkim samostanom uzdignut je novi u renesansnim oblicima 16. stoljeća sa prostranim klaustrom, visokim katom, ložom, novim širokim hodnikom, terasama i ćelijama. Privredni i kulturni uspon Dubrovačke republike, koja je tokom 16. stoljeća podvostručila svoja kormila na Sredozemlju i u daljnjim morima, a ujedno osigurala i svoje trgovačke putove i stanice na Balkanu, odrazio se i u ovoj osami. U obogaćenoj i sređenoj republici mnoge su stare građevine dobile nove, čvrste oblike, pa je i čedni samostan mljetskih monaha pod utjecajem tog građevinskog zamaha, a osobito pod utjecajem ladanjskog dubrovačkog graditeljstva, poprimio novi izgled utvrđenog ljetnikovca. Početkom 16. stoljeća benediktinski red je u Dubrovačkoj republici ojačao. Vlada je tokom 15. stoljeća uvidjela, da su njeni benediktinski samostani sv. Jakov u Višnjici, sv. Mihovil na Šipanu, sv. Andrija na pučini i ovaj mljetski, koji su se kao stražari poređali na njenoj morskoj granici, opali i da su strani komendateri iskorišćivali prihode njihovih prostranih imanja, ne mareći za njihovu obnovu. Isposlovala je stoga od Vatikana i benediktinskog reda, da ih ujedini na čelu s mljetskim samostanom.

[38] Sličan nadvratnik imaju: vrata starokršćanske crkvice na Sutvari kraj Korčule (C. Fisković, o. c. (7), sv. Lovre u Zadru (C. Cecchelli, Zara Catalogo delle cose d'arte e d'antichità, 190. Rim 1932) i neke romaničke kuće u Dalmaciji.

Stvorena je tako tzv. mljetska kongregacija, u kojoj se istaklo nekoliko benediktinaca, koji su je unaprijedili. Među njima je i pjesnik Mavro Vetranović. On će baš na pograničnom Mljetu biti ojačao svoje rodoljublje, kojim su prožete njegove pjesme protiv Mlečana i njihovih podanika Perašćana, koji su bili opljačkali samostan. Iz njegovih stihova izbija mržnja na te neprijatelje dubrovačke nezavisnosti i otkriva se njegova ljubav prema interesima toga samostana.[39] Tu je početkom 16. stoljeća živio i Basilij Gradić, koji je spjevao svoje »Libarce od djevstva« i tiskao ga na hrvatskom jeziku u Mlecima. Na Mljetu se zamonašio i Mavro Orbini,[40] pa se zastalno na tom pograničnom otoku u njemu počela buditi ljubav prema Slavenstvu, izražena osobito u djelu »Il regno degli Slavi«. Te će osjećaje smiono u 18. stoljeću izraziti i mljetski opat Ignjat Đurđević, uplevši čak i u svoje pobožne retke[41] veličanje Slavena, koji su »nadtekli slavom prislavni Rim«. Ali pored tih književnika koji redom izražavaju u tom samostanu tvrđavi svoju slavensku svijest boravilo je tu tokom 16. stoljeća i nekoliko erudita, poznavalaca klasičnih jezika, pisaca i prevodilaca, od kojih većina bijahu kao sinovi Dubrovačke republike navikli na reprezentativne palače i ljetnikovce. Oni su zastalno pridonijeli poljepšavanju i povećavanju svog samostana, koji je krajem 16. stoljeća Razzi nazvao čuvenim i bogatim, pohvalivši njegov položaj, sigurnost i gradnju, kule sa stalnom stražom, ribolovno jezero, ribnjake i seljake, koji mu služe i koriste svojim radom u polju, u vinogradu i na paši.[42] Obilje i mirne prilike na

[39] Pjesme Mavra Vetranića Čavčića. Stari pisci hrvatski III, I, 212/225. Zagreb 1871. Vetranović je već u kolovozu 1526. godine bio mljetski opat, dakle ranije nego što se dosad držalo, (M. Kombol, Povijest hrvatske književnosti do preporoda, 100. Zagreb 1945) i obilazio mljetska sela, kako se to vidi iz slijedećeg dokumenta koji počinje:
In Christi nomine Amen 1526 a di 27 di agosto ... in prezenzia deli epitropi delo testamento de quondam Antich Radinovich de Balta, in prima lo reverendo padre abbate delo monasterio de Meleda domino dum Mauro de Vitrani ...
Diversa de Meleda 74-1/11

[40] M. Orbini, o. c. 200.

[41] Stari pisci hrvatski XXV (2), 570.

[42] O. c. 189, 227.

Mljetu, za koji Lukari kasnije reče da je »lijep i dobar, koristan i vjeran« republici,[43] odrazile su se, dakle, i u samostanskoj zgradi.

Novi je samostanski ulaz u sjeni renesansne arkade. Raskošna široko i skladno komponirana vrata nose jasnu oznaku dubrovačkog gotičko-renesansnog stila. Široki dovratnici kasnogotičkih glavica jake profilacije drže veliki reljefni zabat profilirana okvira s lunetom, u kojoj je gotički firpas okružen ružama, sred kojega je medaljon Kristova imena s opatskim znakovima, pastoralom i mitrom. Vratnice bijahu učvršćene podupiračima, od kojih se još vide rupe u zidu, a ulaz su osiguravale dvije naknadno probijene puškarnice i top skriven u oknu, koji se rastvara sučelice od ulaza na kraju klaustra. Osam velikih pilastara i ziđne gotičke menzole neobična oblika drže križne svodove širokog trijema na zapadnoj strani klaustra. Pod njima je široka cisterna s kasnogotičkom krunom, na kojoj su reljefne amfore i Sorkočevićevi grbovi s opatskim znakovima. Taj vlasteoski rod isticao se svojim lijepim građevinama u čitavom dubrovačkom kraju, kiteći ih ponosno svojim grbovima od Orebića pa do dubrovačke Župe.[44] Prirodno je, da je i jedan opat iz te plemićke obitelji okitio svojim grbom i ovaj zdenac, a u spomenutom popisu samostanske imovine navodi se sredinom 15. stoljeća i jedna knjiga u pergameni sa Sorkočevićevim grbom. I u Dubrovniku je bio dakle običaj, da vlasnik svoje lijepo uvezane sveske ukrasi obiteljskim grbom. Nekoliko tih primjeraka sačuvano je u dubrovačkom Historijskom institutu Jugoslavenske akademije. Tada su, tokom 15. i 16. stoljeća, sagrađene i druge strane klaustra, visoki i jednostavni nadoziđivani obrambeni zid s ugaonim kulama na istoku, široko krilo samostana na jugu i skladište sa sakristijom uz crkvu. Tim je zaokružen prostor klaustra sa sviju strana. Visoka jugo-

[43] O. c. 229.

[44] Sorkočevićevi grbovi iz 15. stoljeća nalaze se na nadvratnicima konobe i vrtnog ulaza bivše Jerkovićeve kuće u Orebićima, na ljetnikovcima u Dubrovačkoj Rijeci, u Lopudu, u Stonu, na Šipanu, na Lapadu i u Mandaljeni sred Dubrovačke Župe, a poznate su i njihove lijepe kuće okićene grbom u samom gradu.

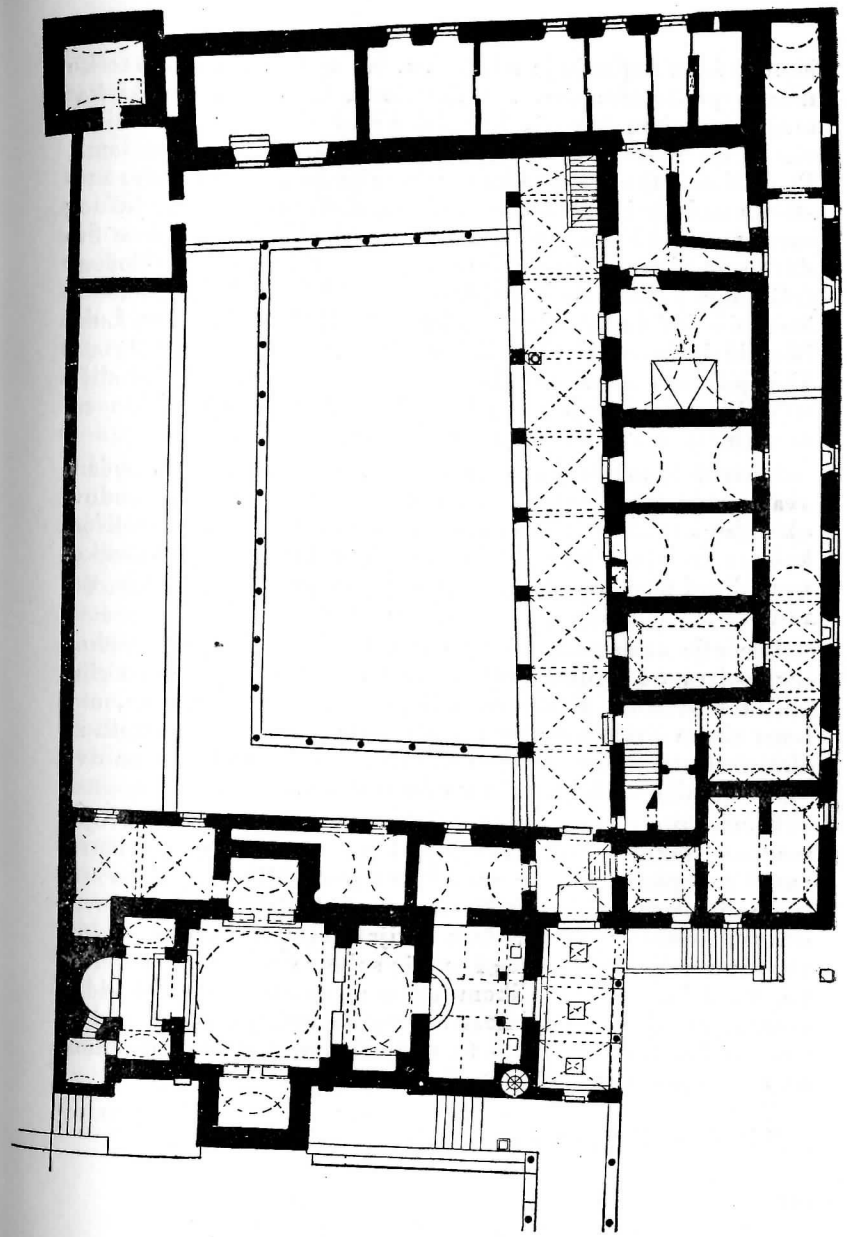

Tlocrt samostana i crkve sred Jezera na Mljetu

istočna kula najbolje je učvršćena. Na njene se svodove teško ulazilo pokretnim drvenim ljestvama, tako da se svaki kat mogao posebno braniti. Vrh joj kruni obrambeno krunište, viseća od sedre sagrađena galerija na kamenim konzolama. Prozori su joj maleni, a vrata skrovita i uska s drvenim mostićem nad obrambenom provalijom, skrivenom unutar južnog samostanskog krila, slično onima na Skočibuhinoj kuli u Suđurđu na Šipanu. Na vratima su još ostale vratnice obložene željeznim pojasima. Šipanjsku kulu zidali su Vici Tome de Stefanis Skočibuhi dubrovački graditelji Toma Ruskov, Luka Nikolić i Pavao Marić 1577 g., (Diversa notariae 121, str. 11.), pa pretpostavljam, da su i ovu na Mljetu, koja joj sliči, sagradili također dubrovački zidari. Pogrešno je dakle samostanske kule nazivati »mletačkim«.

Perivoj klaustra imao je odrine, koje stari Dubrovčani zvahu »sjenice«.[45] Od njih su u »šetnjicama« ostali redovi okruglih i vitkih kamenih stupova s glavicama povijena lišća, koje se sretaju u skoro svim vrtovima dubrovačkih ljetnikovaca. Sred zaštićenog perivoja i danas raste južno bilje, naranče i četruni sklonjeni od vjetra sa pučine.

Pročelje samostana diže se iznad obale. Valjda je nekoć nicalo izravno iz mora, pa Đurđević stoga i piše, da se riba lovila s prozora. Rastvoreno je u prizemlju arkadama, a u katu nizom širokih prozora profilirana okvira, iznad kojih se širi, pred uvučenim gornjim dijelom, prostrana terasa sa dva ugaona balkona, koji strše na konzolama.

Unutrašnjost je samostana vješto razdijeljena prema svojoj namjeni, tako da kat, prizemlje i podrumi imaju poseban i različit raspored, koji se podudara samo, koliko zahtijeva statička sigurnost. U prizemlju zapadnog krila, koje je presvođeno, proteže se dugi hodnik osvijetljen renesansnim prozorima, uz koji se nižu veće i manje sobe za primanje, refektorij, pa i kuhinja s velikom napom. Poneki kamin i zidni ormar još očituju udobnost stana, na kojemu se tu radilo krajem 16. stoljeća, kako to odaje i natpis urezan u žbuci, koji je objavio već 1890 g. V. Vuletić-Vukasović:

[45] B. Gušić, Mljet, 62. Zagreb 1931.

1571 · 10 fris
Io · D · Gregº · con
le mie mani

Kamene stepenice, strme kao u većini dubrovačkih i dalmatinskih kuća, ograđene lijepom kasnogotičkom ogradicom sa stupićima, vode u prvi kat. Zatvarahu se, radi sigurnije obrane, vodoravnim drvenim vratnicama nalik na vrata brodskih skladišta. Širok je hodnik popločan uobičajenim opekama, a osvijetljen sa sjevera velikim prozorom križnog oblika (finestra guelfa) kao u većini naših gotičko-renesansnih samostana. Natkrit je ravnim drvenim stropom profiliranih kaseta, koji je rekonstruiran prošlog stoljeća. Uz hodnik se s obje strane nižu ćelije, kojima su okviri vrata profilirani.

U prizemlju južnog krila nalazi se druga kuhinja s velikom napom i peć, a u prvom katu dvije prostrane prostorije s nizom malih četvorastih gotičko-renesansnih prozora, u manjoj je gotičko-renesansni kamin.

Podrumi zapadnog krila imaju otvorene arkade, koje na širokim pilonima nose gornje katove. Široke podrumske prostorije presvođene su i u njih se ulazilo s obale, te bijahu prikladne za poslove ribarenja i poljoprivrede. Tu se još vide ostaci mlinica za ulje i za vino, a bit će da su se tu uvlačile i lađe, sve dok nisu arkade kasnije zatvorene radi jače sigurnosti. Samostanski sklop bio je dakle opskrbljen svim, što bijaše potrebno tima veleposjednicima. Tek je, prema predaji, odijeljen od samostana i otočića bio mlin smješten u tijesnom ulazu u Veliko jezero. Pokretala ga je u oba smjera morska struja, koja tu danomice snažno uvire i teče iz pučine u jezera i iz jezera u more. Krile pogrešno piše, da su taj tjesnac probili pijaristi,[46] jer je već Razzi zabilježio, da su čamci tu ulazili, a to zna i Orbini, koji čak veli, da se prolaz zatvarao lancima.[47]

Dolje je uz obalu otočića prostrani trijem tzv. »arseno«, zasjenjen sve do početka našeg stoljeća velikim krovom,

[46] O. c. 5.
[47] O. c. 227; o. c. 199.

uzdignutim na rustično zidane pilone.[48] Tu su se, kad radi opreza zatvoriše prizemne arkade, izvlačile u mandrač i na pijesak lađe i čamci, na kojima je rasvijetljenima i okićenima neutaženi i veseli opat Ignjat Đurđević, kako sam piše, večerao s prijateljima uz šale i uz svirku u ljetne noći.[49] Ali strah od gusara osobito tokom kandijskog i morejskog rata silio je benediktince na opreznost, pa su utvrđivali i samostan, zatvarali mu prizemne arkade, osiguravali zidove i balkone s puškarnicama, skraćivali i zatvarali otvore i prozore, ne mareći pritom za estetski izgled ranijeg renesansnog sklada. Obrana, pa i traženje udobnosti, kao i postepeno opadanje njihova reda, jednako kao i kasnije useljenje jezuita, pijarista i župnika, koji nisu mogli popraviti tu prostranu zgradu, prouzročili su propadanje tog spomenika, na kojemu bi prekinute radove nedavne konzervacije trebalo što prije nastaviti.

Ostali spomenici otoka Mljeta, nastali u malim i skrovitim selima, nemaju ono spomeničko značenje ni umjetničku vrijednost kao crkva i samostan uglednih, bogatih i učenih benediktinaca, koji su kroz stoljeća iskorišćivali skoro čitav otok.

Prethistorijske gomile očituju, da je otok već u najstarije vrijeme skoro posvuda bio naseljen, pa su sigurno Grci i Rimljani također znali za ta plodna polja, ali njihovih značajnijih ostataka i spomenika tu nije još nađeno, jer Mljet, kao ni čitav dubrovački kraj, još nije arheološki sustavno istražen.

Nekoliko sredovječnih crkvica preromaničkog i romaničkog stila na području najvišeg i središnjeg mljetskog sela Babina Polja otkriva, da je taj najplodniji dio otoka bio naseljen od 10. do 13. stoljeća. Tu se nalaze tragovi preromaničkog i ranoromaničkog graditeljstva sa pleternim reljefima, koji pokazuju vezu sa žarištima tog ranog sredovječnog stila na susjednom Pelješcu, u Stonu i u Janjini, a možda i u samom Dubrovniku, i na Šipanu, Lopudu i u Slanome.

Lijepa pleterna tranzena uzidana u pročelje crkvice sv. Andrije, koja se uzdiže s istočne strane sela pri brijegu, ima

[48] »Adria« III, 2 Heft Trst januar 1941. Vidi i zbirku fotografija i starijih razglednica u Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju u Splitu.
[49] C. Fisković, o. c. (13).

šest okruglih otvora, koje oblikuje dvostruka vrpca, uz koju šest različitih cvjetova i pupoljci ispunjavaju plohu u jasnom reljefnom rasporedu. Sličnih tranzena nije dosada nađeno ni na središnjem području naše preromaničke ornamentike, koja inače obiluje raznolikošću. Postoje samo slične u Dubrovniku, Lopudu i u Slanome,[50] što otkriva još jednom bogatstvo i posebnost motiva preromaničke umjetnosti južne Dalmacije. Crkvica je sazidana u romaničko-gotičkom stilu, njena vrata imaju lunetu s lukom srpasta oblika i dovratnike građene u tri dijela, od kojih je srednji kamen zbog jače čvrstoće u vodoravnom položaju. Tom tipu portala mogla su poslužiti kao uzor vrata crkve i samostana sv. Marije na Jezeru. Crkvica, nažalost, nije zadržala stilsko jedinstvo i profil njene oltarne ploče poduprte jednom nogom, profil unutrašnjeg zidnog vijenca su romanički, a zvonik vrh pročelja, svod, pa i niša kraj oltara su gotički. Ako je pleterna tranzena, kojoj je nažalost donji rub oštećen, pripadala ovim zidovima, onda je crkvica sv. Andrije bila sagrađena u 10.–11. stoljeću, a zatim pregrađena u romaničko-gotičkom prelaznom stilu tokom 13.–14. stoljeća. U dokumentima se spominje sredinom 15. stoljeća.[51] Budući da se uzdiže na kliskoj padini, kasnije je pregrađivana i podupirana jakim upornjacima. Dvije rustične nadgrobne ploče u njenoj unutrašnjosti odaju, da joj je selo u to vrijeme bilo blizu.

Pleternu ornamentiku našli smo i u osamljenoj crkvici sv. Mihovila, koja se nalazi daleko od sela na osamljenom polju okruženom bregovima, ali pripada Babinu Polju. Ranije je bila poznatija, pa se i uvala na južnoj obali otoka zove po njoj, a i okolno polje se već u početku 15. stoljeća nazivalo

[50] N. Z. Bjelovučić, Crvena Hrvatska i Dubrovnik, sl. 27. Zagreb 1929; V. Lisičar, Lopud. 11, sl. 8. U lapidariju Dubrovačkog muzeja, koji je okupljen u Rupama, sačuvan je samo jedan mali ulomak, zaveden pod br. 65 u katalogu, koji je dovoljan da se vidi, da je bio dio reljefne pleterne tranzene s okruglim oknima.

[51] 20. IV. 1456. Diversa di Meleda (1436–1450) $\frac{74–1}{2}$. Dubrovački državni arhiv.

svečevim imenom.[52] Mavro Orbini u svom spomenutom djelu izdanom 1601. godine piše, da su pulsanski benediktinci, došavši 1151. godine na Mljet najprije ovdje boravili,[53] ali ovaj skroviti položaj ne bi pristajao novim gospodarima otoka, a uz svetoga Mihajla nema traga nekom samostanu. Orbini je to napomenuo vjerojatno zato, da istakne prava samostana sv. Marije i na ovaj dio otoka. Crkvica je pregrađena u gotici 14.–15. stoljeća sa svodom prelomljenim u obliku krova. Sagrađena je rustičnim kvaderima prekrivenim žbukom i ima iznutra polukružnu, a izvana četvorastu

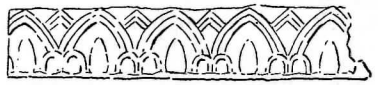

Ulomak preromaničkog pletera
u crkvi sv. Mihajla kraj Babinog Polja

apsidu. Iz tog je vremena i rustični natpis gotičkog kurziva na nadvratniku malih vrata, koji se ne da pročitati zbog trošnosti. Taj nadvratnik bio je prvotno dio preromaničke oltarne pregrađe, dug 0.68, visok 0.12, a širok 0.08 m, a kasnije je postavljen na današnje mjesto. Iskićen je pleternim ukrasima, probušenim arkadicama, u kojima se nižu duguljasti ovuli. Po tom motivu, neobičnom u našoj pleternoj ornamentici, naliči, iako je bogatiji, na neke ukrase u Kninu, u Zadru i u Splitu, te na ulomke nađene u crkvama sv. Petra i sv. Nikole u Bijelom polju, ali bismo ga radije povezali uz one u Janjini i u Dubrovniku.[54] Na pragu vrata uzidan je

[52] 19. VI. 1430 ... In campo de San Michel. Diversa de Meleda (1416–1435). Svi citirani mljetski spisi nalaze se u Dubrovačkom državnom arhivu.

[53] O. c. 245.

[54] Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti sl. 53, 61/b, 62/a, 109. Zagreb 1930; S. Gunjača, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU, V, 1, sl. 2. Zagreb 1957; Dva preromanička ulomka sa oltarne pregrade nađeni su u crkvama sv. Petra i sv. Nikole u Bjelopolju na Limu, ali još nisu objelodanjeni. Veze između Mljeta i romaničke crkve sv. Petra, koju sagradi zahumski knez Stjepan Miroslav brat Nemanjin krajem 12. sto-

ulomak pleterne trokračne vrpce. Potječu li ti ulomci iz ove crkve, kojoj ime odaje također rani Srednji vijek, onda bismo je mogli datirati među najstarije sredovječne spomenike na otoku. Nažalost, njen raniji oblik je preinačen, nadodan joj je trijem, a na rustičnom oltaru, koji ispunjava apsidicu, unesen je u barokno doba reljef osrednje vrsnoće, na kojemu Mihajlo s tezuljom u ruci mačem kolje vraga, koji izgara i tone u paklenoj vatri (0,85 × 0,58 m).

Čisti stilski oblik vidi se u ruševini crkvice sv. Pankracija, nekadašnjeg zaštitnika otoka Mljeta, koja se uzdiže u polju sučelice selu. Po tom svom središnjem položaju, gdje je kasnije podignuta i crkva državnog dubrovačkog zaštitnika i po groblju, koje se spominje u 14. stoljeću,[55] bit će da je ta crkvica imala važniju ulogu. Zna se iz dokumenata, da se

ljeći nisu isključene već i po tome što je i Mljet pripadao Zahumlju. Primorski majstori su mogli pridonijeti njenim romaničkim oblicima osobito na portalu, na pročelju koje je imalo dva zvonika, te u dekoru unutrašnjih pobočnih zidova, jer je tu išao dubrovački trgovački drum. Kasnije u 17. stoljeću prolazio je tu poznati dubrovački diplomat Vladislav Buća koji se istaknuo dobijanjem osobitih povlastica kod sultana (vidi Benussijev članak u Knjizi I Dubrovačkog učenog društva »Sv. Vlaho«). Na pročelju crkve sv. Nikole između dva fresko naslikana sveca on je urezao svoje ime:

VLADISLA
VO BVCIA
1696
DI RAGVSA
AMBASATORE

U crkvi se nalazi ćirilicom ispisano četverojevanđelje bez signature, ukrašeno pleternim ukrasima i inicijalima. Na listu 69 je zapisano: DO ZDE PISA POP RATKO I OD ZDE NAČA PISATI GRIEŠNI POLOVER. Taj »grešni poluver« je vjerojatno neki katolički sitnoslikar, možda sa primorja. U crkvi se nalazi i rijetki reljefni renesansni tanjur od mjedi sa uobičajenim njemačkim natpisom. Sličnih tanjura, ali gotičkog stila, ima na primorju: u Historijskom institutu JAZU u Dubrovniku i u Cavtatu, zbirci Sorgo-Mohr u Dubrovniku, u Fiskovićevoj zbirci u Orebićima i u Boschijevoj zbirci u Korčuli. Jedan je i kod g. E Weiss-a u Zagrebu. Poznati su i u Mlecima, a jedan je dospio i u Skopje. (O njemu je napisan članak sa mnogo pogrešnih pretpostavki u »Narodnoj Starini« XIII, 187. Zagreb 1934.)

[55] D. Farlati o. c., VI, 145.

pred njom početkom 15. stoljeća, a valjda i ranije, okupljao zbor mljetskih sela i bratimstava, da je tu bio sud, na kojemu je sudio mjesni knez ili njegov zamjenik sa svojim sucima, i da je tu njihov »dvornik« objavljivao presude, javne odluke i oglase. Mljetski je statut pak određivao, da joj se daje četvrti dio svake stvari nađene na jednom dijelu južne obale kraj mora,[56] a u oporukama iz 15. stoljeća Mljećani joj često ostavljaju darove. Kao i Andrijina crkvica, pravilno je orijentirana prema istoku. Njen polukružni svod pao je, ali se još vide počeci njegove obline i poprečnog pojasa, koji ga je učvršćivao, uzdignut na zidnom polupilastru, koji su dijelili zidove u dva dijela, oblikujući dvije plitke niše. Polukružna apsida dobila je kasnijim vanjskim pojačanjem ravni stražnji zid, ali se njen raniji polukrug ipak vidi, kao što to pokazuje i tloris konzervatora Davora Domančića, koji je skupa sa mnom obišao mljetske spomenike, snimao ih i fotografirao, te tim sudjelovao pri ovim bilješkama. Po tom obliku, koji naliči na seoske crkvice rustične dalmatinske romanike, i po lomnoj i nepravilnoj građi zidova, može se sv. Pankracije datirati ranije, nego što se dosada činilo, u 12.–13. stoljeće. Kraj njega je bilo i groblje, od kojega se vidi još nekoliko neizrazitih glomaznih ploča. Jedna je poslužila kao podnožje kamenog križa na obližnjem raskršću sred Kneževe ulice, na kojemu je urezana 1795. godina. Sred ploče je reljefni štit s vrpcom pri vrhu, čest na nadgrobnim dalmatinskim pločama 14.–16. stoljeća.

Razvijeniji je oblik tog tipa srušena crkva sv. Đurđa na prijevoru između brda Vriješća i Graca, na kojemu je, kako se već iz njegova naziva vidi, velika prethistorijska gomila.

[56] In Christi nomine amen. 1439 a di XXVI de marzo. In tempo de misser Martin da Cataldo conte de Zupana e de tre yssole e de Meleda essendo per tribunal a locho usato avanti de Santo Pancratio e presso de misser l'abbate e tuto lo sboro de Babinopolle e Zara e Blata chon li sui zudexi ... Diversa di Meleda $\frac{74–1}{2}$; 1455. 15. prosinca ... la qual vendita e crida fo cridata avanti San Pangracio a logo usado per nostro dvornich Ratcho Miotinovich. Ibid $\frac{74–1}{4}$; Statut oli Zakoni od otoka Mljeta. Dubrovnik cviet narodnoga knjižstva III, 214. Dubrovnik 1851.

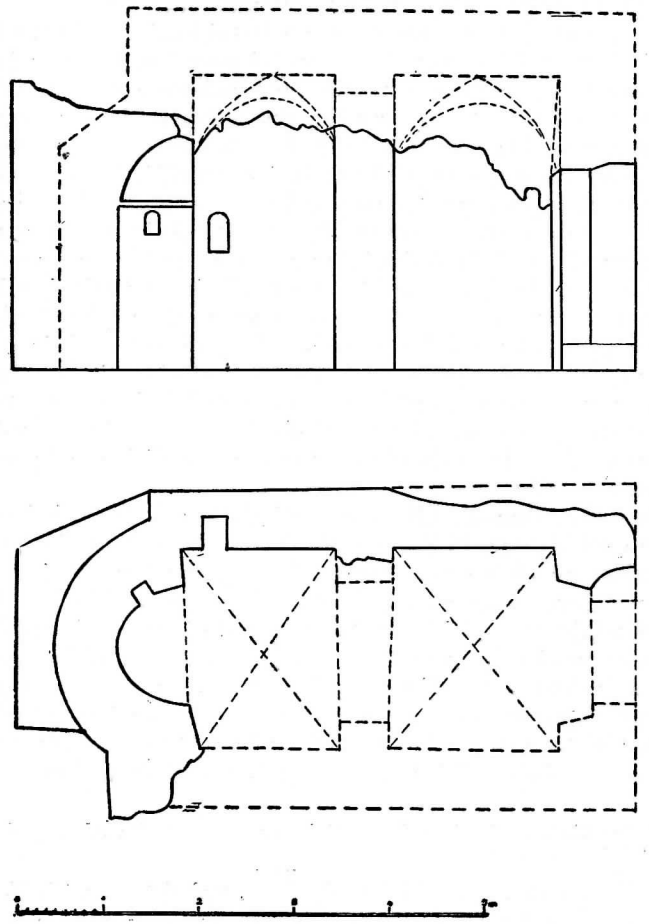

Presjek i plan sv. Pankracija (crtež D. Domančića)

Taj se položaj zove Crikvište, a južno je polje zvano Sudurađ, gdje seljaci neku ogradu nazivlju Đermitorja i pričaju, da je tu nekoć bilo groblje. Ulomci rimskih opeka, koje nađosmo kraj crkve, svjedoče, da je taj kraj, s kojega se vidi Pelješki kanal i kopno, bio u antici naseljen. Crkvica je bila presvođena, a zidana je rustičnim kvaderima, koji su u unutrašnjosti nepravilni, jer su i onako bili prekriti žbukom. Polukružna apsida okrenuta joj je istoku i prekrivena kamenim pločama. Sred nje je uski rustični prozorčić. Na unutrašnjoj su strani zidova po tri nepravilne niše presvođene lukom, koje odaju rustični romanički tip gradnje naših seoskih crkvica 13. stoljeća, kojih ima na Braču, na Hvaru i u ostalim primorskim krajevima.[57] Vrata i pročelje su srušeni, ali smo ulomak praga s ugaonom rupom za vratnice, koji također odaje romaniku, našli u ruševini. Crkvica se spominje u trošnom stanju već u prvoj polovici 15. stoljeća u jednom dokumentu, u kojemu se optužuju Babinopoljci, da se koriste njenim zemljama (terreni clamati đe Sutzore), a da je ne će da poprave (... e la cesia chada per terra e diti non la voleno achunzar ...).[58]

Iz istog vremena bit će da su i dvije crkvice vrh bregova južno od Babina Polja posvećene sv. Ivanu i sv. Spasu. Međusobno su slične veličinom, oblikom, pa i položajem. Tek polukružna, niska prema istoku okrenuta apsida i poluobli svod odaju romanički stil,[59] a sve ostalo je nažalost radikalno obnovljeno i ožbukano 1922. godine. Pale su u objema crkvicama islikane na način lošeg baroka, ona u sv. Spasu prikazuje Kristov uzlet na nebo, a ona u sv. Ivanu ima pored prizora Kristova krštenja na Jordanu i sv. Petra, čija se crkvica inače spominje u 14. i tokom idućeg stoljeća u selu Blatima

[57] Spominje se 1474. godine, ali je, naravno, starija od toga datuma. B. Gušić, o. c. (18).

[58] Diversa di Meleda 1436–1450, $\frac{74-1}{2}$, pod datumom 25. V. 1442.

[59] Prema P. Skoku (o. c., 211. 217) ta crkvica, jednako kao i one sv. Pankracija i sv. Mihajla, budući da imaju toponime Sutivan, Supokrač i Sutmiho sežu prema starokršćanstvu, ali se tu, barem dosada, nije našlo starokršćanskih ulomaka, kao ni u crkvici sv. Đurđa, koja se spominje kao Sutzore u navedenim dokumentima.

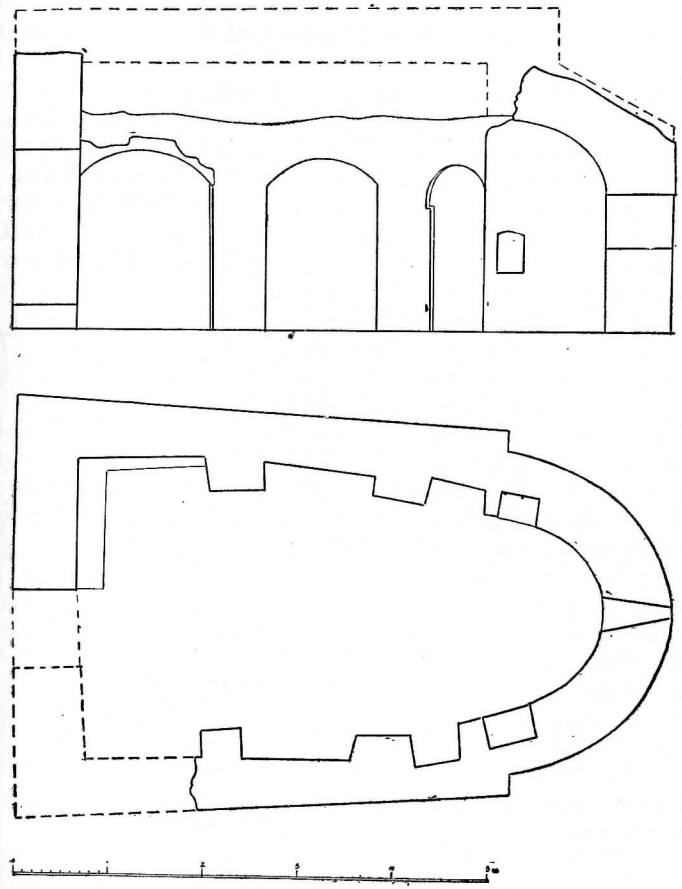

Presjek i plan sv. Đurđa (crtež D. Domančića)

sred otoka.[59a] Obje crkvice spominju se početkom 15. stoljeća skupa sa svojim bratovštinama,[60] iako će biti starije od tog vremena.

Matična crkva Babina Polja posvećena je zaštitniku Dubrovačke republike, čim su Dubrovčani htjeli jače učvrstiti svoju vlast nad otokom. Vjerojatno je tu stajala i ranija istoimena crkva sv. Vlaha, kojoj su u barokno vrijeme dali današnji oblik nezgrapnog križa, koji oblikuju dvije kapele. Čini se, da je krajem 14. stoljeća još nije bilo, jer se obližnja manastirska kuća tzv. Sotnica 1380. godine ne ubicira po njoj, već po udaljenijoj crkvi sv. Pankracija,[61] koja se ne može, kao što čini Krile, identificirati sa sv. Vlahom,[62] ali se svakako spominje već početkom 15. stoljeća.[63] Crkveni portal pokazuje još renesansni stil, a oltari, koji nemaju osobitu umjetničku vrijednost, jednako kao i nadgrobni natpisi sačuvani u obnovljenom crkvenom pločniku, potječu iz 17. i 18. stoljeća i služe za datiranje ove cjeline, kojoj se neizraziti stil slaže s tim dekadentnim vremenom.

Uz crkvu je zvonik jednostavnog baroknog oblika, kojemu su u otvorima uzidani raniji gotički ulomci s nizom »dijamantnih vršaka«, koji potječu vjerojatno sa starije crkve iz 15. stoljeća. Na njemu je zvono, koje uz zazive protiv oluje ima natpis poznatog mletačkog ljevača:

[59a] 12. I. 1377 ... glesia de San Piro de Blata (Diversa de Meleda 1416–1435). 17. XII. 1456. Io Radula Illiina ... laso per mei voti a Santo Michiel archangelo, a santi Biaxio ... a Santa Annunziata ... a Santo Piero in Blato ... Diversi di Meleda 1454.–1462, $\frac{74-1}{4}$.

[60] 1. X. 1449 ... una peça de tereno posito soto santo Zuane (Diversi di Meleda 1436–1450, $\frac{74-1}{2}$); 24. V. 1421 ... Nui tuti quanti homini de fratilla de Sancto Zuane ... 14. XI. 1429 ... fratylia de San Spas...servir avanti la glesia de San Spas. Diversa di Meleda 1416–1435.

[61] D. Farlati, o. c., 6, 145.

[62] O. c., 7.

[63] 1445 18. XI. Io frate Andrea abbate de Meliga con tutto sboro de Babino pole demo e vendemo a Nale Bagoievich et a suo fiol Simco e a lor heredi perpetualiter uno luogo per sepultura in la cexia de Sancto Blaxio dentro ... Diversa de Meleda 1436–1450 $\frac{74-1}{2}$.

CANCIANI
VENETI
FUSORIS
OPUS
1803

On je svoje radove izvozio u Dalmaciju[64] u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća, pa su mu ih naručivali i Mljećani. Iste godine, kada je salio zvono za sv. Mariju na Jezeru, učinio je i ovo za sv. Vlaha, a zatim i za sv. Mihajla, na kojemu je natpis: OPUS CANCIANI IHS, koje je preneseno na crkvu Gospe od Brijega u Babino Polje.

Nekoliko reljefnih ukrasa, anđeo poď kropionicom pri ulazu, naduta glava vrh začelja apside, kustodija u sakristiji, jednako kao i oltari nemaju umjetničke vrijednosti, ali svjedoče o baroknoj obnovi crkve. Na glavnom je oltaru mramorni tabernakul rokoko stila, sličan onome na glavnom oltaru sv. Marije sred Jezera, a sačuvan je i drveni pozlaćeni barokni tabernakul. Tu je i loša pala u kompoziciji »svetih razgovora« s Marijom, uz koju su Petar i Pavao, Roko i Vlaho, koji drži približno izrađen model Dubrovnika. Oltar je prislonjen na zid sa dva ulaza, koji po čestom baroknom običaju naših manjih crkava, dijeli sakristiju od crkvene lađe. Vrh niše za ulje urezano je: AVE S.OLEUM.

Pročelju je nadodan crkveni trijem, koji je u dubrovačkom kraju čest, jer je uvjetovan blagom klimom. Sagradili su ga 1616. goďine braća Palunko, postavivši na njegov stup natpis i svoj reljefni barokni grb okićen kacigom. Pojas dijeli njegov štit u dva dijela. U gornjem je osmerokraka zvijezda, koja se često sreta u grbovima dubrovačkih pučana, a u donjem tri ptice i stablo nalik na paomu. Palunčići, doseljeni početkom 16. stoljeća iz Bosne, spominju se već tada kao suci u Babinu Polju,[65] a njihov grb i natpis na crkvenom trijemu svjedoče također, da su bili bogati i ugledni, pa su se istakli i kao donatori poput mnogih Bosanaca na Jadranu:

[64] K. Dočkal, Naša zvona i njihovi ljevaoci, 64. Zagreb 1942.

[65] B. Gušić, o. c. (18). Bilješka 93.

GEORG GIVS
ET
IOANES PAVLI PALVNCI FILII OB P
VPLSCAM COMMODITATEM
SVIS SVMPTIBVS PORTICV
M HVNC CONSTRVERE FECE
RVNT AN DNI MDCXVI HAC
NOVENBRIS

U crkvi su nadgrobni natpisi nezgrapnih slova, koji svjedoče, da su tu u 17. stoljeću bila već upotrebljavana prezimena Hazdovca, Sršena, Parmača, Čubelića, Ivančića i ostalih. Natpis svećenika Vlahuše ima još renesansna slova i čini se, da je najstariji.

U pločniku trijema je natpis:

S. D. NICOLO
HASDOVAZ
E SUOI
EREDI 1674[66]

U pločniku crkve:

S D GIORXI SVRŠAN CON I NEPOTI
DI NICOLO E GIVCHO
1697

S. D. PAVLO
PARMAC
HAJDIC E
GIVANOVIC

1697
S. D. ANGIVIO CVBELICH
CON SVO NEPOTE GIV...

S. DE. PRE. VL
ACHVSA. IVA
NZIH

[66] Spomenut je i dokumentu iz 1629. B. Gušić, o. c. (18), bilješka 108.

U sakristiji su ostala dva natpisa:

G:PALUNCICH
CON
COMPAGNI
1755

M. HASDOVAZ. PAR.
SIBI
CAETERISQ. SACERDOTIB.
AETERNUM
PARAVIT HABITACULUM
A. D MDCCLV

Od umjetnina, koje se u crkvi sačuvaše, treba istaknuti procesionalni križ od pozlaćenog bakra, rijedak primjer romaničkog stila 13. stoljeća (611 × 335 mm). Krist sa prednje strane ima po romaničkom običaju rastavljene i neprekrižene noge, koje se naslanjaju na postamenat. U medaljonu gornjeg kraka nalazi se reljefni Ivanov orao s evanđeljem. Na pobočnim su krakovima Ivan i Marija s prignutom glavom, naslonjenom na ruku u znak žalosti, a na donjem uz stablo, koje označuje krajolik, jaše na konju vitez s mačem i štitom, na kojemu su dva vodoravna pojasa. Na stražnjoj je strani vitka još bizantinski stilizirana Marija s rukom naslonjenom na glavu u stavu tuge, poput antičkih narikača i romaničko-gotičkih Gospa na slikanim križevima. Na krakovima je okružuju još romanički stilizirana poprsja anđela s knjigom, sveti biskup skovan također u poprsju i Krist na prijestolju s kuglom, vrh koje je križ. Vitkost Marijina i Kristova tijela, svinutog u laganoj liniji slova S, lakoća njihove draperije i šesterolisni okvir, u kojemu je konjanik, odaju već, da je zlatar osjetio i gotički stil. Po svojim motivima, osobito po konjaniku i Kristu na prijestolju taj rad se odvaja od naših procesionalnih križeva, a svojim romaničko-gotičkim stilom predstavlja rijetkost među umjetninama naših primorskih riznica.

Pored crkava u Babinu Polju, ima nekoliko istaknutih kuća, koje očituju stambenu kulturu 15.–18. stoljeća u ovom središnjem selu. Ovdje, doduše, nema gotičko-renesansnih kuća s biforama i triforama u onoj množini kao na otocima bogatih pučana i pomoraca Lopudu i Šipanu, ali je dubrovačka kultura ipak prodrla i u ove šume i u visoka, skrovita sela, pa su se i dubrovačka vlastela, koju je vlada ovamo upući-

vala kao mljetske knezove, ovdje dobro osjećali još i prije nego što im je sagrađen renesansni dvor. Poznati dubrovački pjesnik Savko Gučetić Bendevišević, kad je napustio svoju dužnost mljetskog kneza,[66a] nije mogao da pored službene izjave o isplati ne napiše i dva svoja stiha koji, svjedoče, da mu je boravak na ovom lijepom otoku bio ugodan. U 14. svesku mljetske kancelarije (Diversi di Meleda 1547–1561) on je zapisao:

a di 17 del magio 1552

Ego Sabinus Gotius comes melitensis conffiteor habbuisse et reccepisse ab universitate Melite propter meum salarium silicet pro decem mensibus et quatuor decem diebus scutos triginta aureos et hoc scripsi manu propria

O stauai sbogome moi mliete ghisdaui
pritila otome i tusta od prauj

Sred polja je ispred sela na osamljenom mjestu dvor mljetskog kneza, predstavnika Dubrovačke republike na otoku, po kojemu se i središnji poljski put, koji spaja dvor, selo i župnu crkvu, još zove Kneževa ulica. Prostrana renesansna prizemnica, koju još zovu »palac«, ima u prizemlju vrata i široke prozore profiliranih dovratnika i zupčasta nadvratnika. Iako joj je unutrašnjost pregrađena, još se vide tragovi tipičnog dubrovačkog rasporeda sa središnjom dvoranom, koja ima vrata na pročelju i začelju kao dubrovački renesansni ljetnikovci. Nad ulazom je natpis:

PRAETORIS MELITĒSIS
PRAETORIVM
PVBLICA RAGVSINOR,
PECVNIA ERECTVM
ANNO A PARTV VIRG MDLIV

Isticanje, da je ovaj niski i čedni dvor sagrađen dubrovačkim državnim novcem, jasno očituje, da je dubrovačka vlada

[66a] Ovim se popunjava pjesnikov životopis, o kojemu je pisao P. Popović u Glasu Srpske Akademije CXXXVIII. Beograd 1930.

htjela istaći svoja prava na otoku, gdje je tokom 14. i 15. stoljeća nastojala sve više učvrstiti svoju vlast.[67] Knežev dvor, opjevan u sumraku Republike od Đura Ferića,[68] imao je sudačku stolicu, jer se 1560 g. spominje: »... conte di Melleda sedendo al suo solito bancho di ragione nel suo palaço con li sui giudeci ...« (Diversa di Meleda sv. 14, 218). Tu je prostrano dvorište djelomično zasjenjeno odrinom, koja se spominje početkom 17. stoljeća[69] i od koje se još vide rupe za drvene motke u pročelnom zidu. Pred njim je i terasa sa zdencom. Bio je obranjen odijeljenom utvrdom, koja se dizala s njegove jugoistočne strane u polju, ali je srušena i ostali su joj samo naziv »kaštel« i kruna bunara s lijepim gotičkim monogramom Kristova imena (prenesenim kasnije na terasu kuće Pavla Hajdića-Troje), po čemu bi se reklo, da je kula bila sagrađena tokom 15. stoljeća. Ovdje nedaleko Kneževa dvora Babinopoljci su držali stražu i to na Vodicama (26. VII. 1556 ... babopogliani debiano fare la quardia a Vodize ... Diversa di Meleda $\frac{74–1}{14}$), čuvajući tim ulaz u selo i Knežev dvor. Blizu dvora je, čini se, bio i stup sramote, jer su neki zbog svađa i uvreda bili osuđeni ch' siano frustati ala barlina 1556 godine. (Ibidem)

Nekoliko srušenih i pregrađenih kuća, koje se osamljene dižu sučelice selu kraj crkve sv. Vlaha, a podsjećaju svojim oblicima i položajem u osoju na dubrovačke ljetnikovce, imaju još oznake gotike i renesanse.

Tu je ruševina t. zv. Fratrove kuće jugoistočno od crkve. Na njoj se još vide ostaci gotičkog stila: četvorasti prozori ukošena okvira, zidni umivaonik sa profiliranim okvirom u prvom katu, vrata ugaonih konzola t. zv. »gotičkih nosova« i dvije profilirane konzole naknadno uzidane pod novijim dimnjakom. Inače je kuća pregrađena u doba baroka, kada je i njen »stranj« osiguran puškarnicama. Uz crkvu sa zapadne strane je porušena t. zv. Popova kuća, u kojoj je ostao zidni gotički umivaonik. Uz nju je i t. zv. Sotnica, gotička

[67] B. Gušić, o. c., (45), 19.
[68] O. c., CCXIX.
[69] B. Gušić (45), 62.

samostanska kuća, pregrađena također u barokno vrijeme. Od ranije kuće, koja se spominje u spisima krajem 14. stoljeća,[70] ostali su iz njene pregradnje sredinom 15. stoljeća[71] samo pojedini gotički dijelovi: dvoja vrata s ugaonim »nosovima«, profilirane konzole, dva zidna umivaonika s prelomljenim gotičkim lukom i nizom »dijamantnih vršaka« i vrata okružena »štapom«, kojima je sred nadvratnika urezan gotički Kristov monogram. Ploča iznad gornjih vrata nosi pak datum barokne pregradnje ovog građevnog sklopa, koji se sastojao od dvije kuće, utvrđenog dvorišta i konoba:

IHS
AN̄O DN̄I MDCC

Balkon visoke balature, kojom se ulazi na prvi kat, poduprt je dugom nadgrobnom pločom. Taj je natpis najdulji i najstariji dosada poznati sredovječni natpis na otoku. Po stilu slova mogao bi se datirati u 13. stoljeće. Budući da je okrenuto i visoko postavljen, a djelomično istrošen, teško ga je u cjelini pročitati:

\+ VITALIS QVEMVIIS CARMEN SACERDOS .....N
VOCIBVS C̄V VOBIS EX VIA ERATIS
MATHEI BANI SIBIQ:PER OMNIA CARI.....
NOS QVOD PRESENS TEGIT SIMVL QVE CERNIS HEV
VT HABEANT DICITE PARADISI REQVIEM VITE

Toliko smo Davor Domančić i ja mogli pročitati, ali, naravno, netom se ploča skine s današnjeg nezgodnog mjesta, pročitat će se tačnije i potpunije. Mi smo ovim čitanjem htjeli samo upozoriti na taj spomenik, na početku kojega je urezan dugi križ, (crux hastata), a rubovi su ploče na vrhu i dnu romanički profilirani. Svećenik Vitalis Bani spominje se u Dubrovniku 1208. godine,[72] pa je možda to ista ličnost,

[70] Ibid., 52.
[71] Ibidem. Gušić navodi ugovor za gradnju nove Sotnice iz 1463. godine, o. c. (18) bilješka 19.
[72] T. Smičiklas, Codex diplomaticus III, 79. Zagreb 1905.

koju spominje ova ploča, jer bi se njegovo doba moglo slagati sa stilom ovih lijepih slova. Ne zna se, odakle je prenesena, a bit će da je postavljena na Sotnicu 1700. godine, kada je zgrada dobila današnji oblik. Na zapadu od Sotnice jest ruševina t. zv. Fierčina kuća okrenuta, kao i ostale sada spomenute, prema sjeveru. Njeni su profilirani prozori renesansni, a zidni umivaonik kasnogotički, pa se po tome može datirati najkasnije u 16. stoljeće.

U današnjem sklopu sela vidi se još nekoliko stilskih i datiranih kuća. Najstarija je među njima kuća Petra Dabelića Raca u Zaďublju. Pregrađena je, ali joj ostaše stara kasnogotička vrata sastavljenih dovratnika i prignuta luka, na kojemu je urezana godina M L X X I I I. Vjerojatno su izostavljeni brojevi C C C C, jer se vrata po stilu mogu datirati u 1473. godinu. Nad njima je medaljon s Kristovim monogramom. U Zadublju je i kuća Ivana Hajdića Kuzme, koja nema stilskih elemenata,[73] ali je na njenu pročelju pločica s natpisom u klasičnoj kapitali:

CHASA · DE · PIERO
DE · MICHIEL · FATA
ADI · 16 · DE APRILE
1600

Izrazitiji je oblik Hazdovčeve višekatnice sred sela, koja donekle naliči na utvrdu, pa je stoga i nazivlju kulom. Utvrđena je puškarnicama i vrh četverostrana krova joj je barokni akroterij, a mostom je povezana s ostalim sklopom. Na istočnim vratima joj je uobičajeni monogram IHS i godina 1740. Vrata njena istočnog krila izrađena su u baroknom bunjatu, a vrh njih je Kristov monogram sa srcem, čavlima njegove muke i godinom 1757.

Budući da se sve te kuće nalaze u liniji današnjeg sela skupa sa crkvicom sv. Anďrije i baroknom kapelom Gospe od brijega, koju je podigao 1677. godine svećenik Vicko

[73] B. Gušić, o. c., (45) sl. 8 Tu je pogreškom štampe označeno, da potječe iz konca 17. stoljeća.

Čumbelić[74] ispred zaseoka Zabrežja, može se pretpostaviti, da se Babino polje prostiralo i ranije na današnjem položaju i da je skupa s pojedinim kućama i crkvicama na suprotnoj strani okruživalo svoje polje, nad kojim se i danas uzdiže u dugoj ravnoj crti, koja mu na uzdignutom položaju daje posebnu i rijetko viđenu slikovitost. Po tom svom duguljastom izgledu ono se odvaja od ostalih primorskih sela, koja su ponajviše okupljena kao građići.

Slično se prostire na padini brijega i selo Maranovići. Tu se ističe dvokatnica stare obitelji Peš, kojoj je drugi kat kasnije nadodan. Stariji dio ima barokni izgled posjedničke kuće 18. stoljeća. Vrata su oivičena »štapom«, a nad nadvratnikom je poluobli jastučić s reljefnim lišćem, tipičan za naše barokne svjetovne portale. Prozori imaju profilirane nadvratnike i konzole, a vrh kuće je i medaljon s Kristovim monogramom. U prizemlju su presvođene konobe uz koje se penje kameno stubište, u kojemu je barokni zidni umivaonik s anđeoskom glavom. Unutrašnjost ima tipični raspored s velikom središnjom dvoranom, kojoj je pod obložen opekom i sred koje je barokni zidni ormar. Uz nju su na oba kata četiri okolne sobe s ostacima starinskog namještaja, dugim satom iz kraja 18. stoljeća i drvenim izrezbarenim škrinjama, kakve se sretaju uzduž Dalmacije. U tu su ih kuću nevjeste unosile početkom 17. stoljeća, naručujući ih čak u Sinigaliju.[75] Sačuvao se i srebrni pribor, žlice, viljuške i noževi u

[74] A di 19 agosto 1677 in Ragusa. Ritrovandomi io don Vincenzo di Giovanni Ciumbelich di Meleda sano per Iddio grazia ... dichiaro come con l'aiuto di Dio ho cominciato a errigere in Babino Poglie una chiesiola sotto invocazione della gloriosissima Vergine Maria della misericordia e spero fra breve finirla e gl'ho ceduto gia quattro soldi di terre che ho nell'isola di Meleda sotto Popovichi in Babino poglie; lasso però alla detta chiesola da fabricarsi da me ducati cento ... l'altare della gloriosissima Vergine dell'Annunziata da me fabricato nella chiesa di S. Vito in Coritta ... Rukopis u župnom uredu u Maranovićima.

[75] A di 11 magio 1738. Essendosi con nome di Dio contratto lo spozalizio per verba tamen de futuro secondo li canoni et instituti della S. a Madre chiesa cattolica romana da una parte tra Matho figliolo di Ivan Pesc dall'altra tra Cata figliola di quondam Andria Simogna, quindi è che detto Andria e sua moglie a nome Pauliza con loro spontaneamente et in ogni miglior modo etc in nome et in titolo della dote danno, cedono et assegnano a detto Matho sposo e futuro marito di detta Cata

oblicima kasnijeg 18. stoljeća, na kojima su uz dubrovački žig i zlatarevi inicijali NG. Takva srebrnog pribora za jelo Mljećani su imali i ranije, već sredinom 16. i početkom 17. stoljeća.[76] Pred kućom je ograđeno dvorište i terasa, koja je presvodila glavnu seosku ulicu. Budući da se kroz njen svod ulazi u selo, na luku je zapisano:

18 IHS 43
LA PORTA NOVA
DI MARANOVICHI

a s unutrašnje strane:

1843 · G
L · E · G · E · P

U dokumentima iz početka 19. stoljeća spominju se Luka i Ivan Peš, pa bi se u toj kratici mogla čitati njihova imena. Oni su podigli terasu, koju su ogradili kamenim sjedalima i

promettono per dote della medesima to jes sces haglina mastene, sces cosciuglia cettiri scutima, a dvije bes scuta, dvije camisgiole modre, i jedna zarglienna e quarta di grigio meledano, sei carpe tri pod svilom, a tri bes svile i sces pozieliza navesene, dvie mahranizze, jedan collarin od koraglia od cettar sruke segnalima od srebra poslachienieh, cettiri para biecieva, jedan pas od svile, et ancora assegna dare ossam glava kosieh a cettiri ovcieh, josc obechiavam datti parsten od srebra poslachien. Obechiavam datti scrignu koija immase cupiti na Sinigagli. Laus Deo. Niccolo Vladislavo Sorgo conte, Francesco Bona vice conte e sindaco. Didacus Arbosselli Cancellarius Reipublicae Rhagusinae de Mandato extraxit.

Svezak kupoprodajnih ugovora obitelji Peš III. Historijski institut JAZU u Dubrovniku.

[76] 4 giugno 1642 ... Item di piu mi deve dopo morte Marino di Matteo detto Moro ducati dodeci o dieci questo renunzio in conscienzia sua sopra quatro cuciare et quatro pironi di argento ... Oporuka Marina Boškova iz Korita. Arhiv župnog ureda u Maranovićima. U prvoj polovici 16. st. spominje se na Mljetu zlatar Bartul Radoslavov, možda je tu i radio jer su mu Mljećani bili dužni. Diversa di Meleda $\frac{11,12}{74-1}$. U inventaru bačvara Miha 3. rujna 1556. g. spominju se: pironi de argento No 10, item chuchiare di argento No 8. (Diversa di Meleda $\frac{74-1}{14}$). U njegovu inventaru iz 1563. g. spominju se: aneli d orro cum le sue geme

stupovima za odrinu, a popločali je pločama mekog malteškog kamena, ukrasili je vazama u istom tom kamenu i krunama dvaju bunara, na kojima su uz Kristov monogram i reljefne amfore, kao i na samostanskoj kruni na Jezeru.[77] U svemu se tome očituje stambena kultura, koja je oblike dubrovačkog ljetnikovca prenijela i u ovo zabitno selo, gdje je zadnji vlasnik te kuće Ivo Peš popunjavao svoju knjižnicu godišnjacima »Savremenika«, izdanjima Matice Hrvatske i Srpske književne zadruge, okupljao arhivalije i dopisivao se s Natkom Nodilom, Davorinom Trstenjakom i s istaknutim Dalmatincima na početku našeg stoljeća.

Stara crkva sv. Antuna, koja se spominje uz bratovštinu u Maranovićima početkom 17. stoljeća[78] dizala se na mjestu današnje župne crkve i pri toj novogradnji potpuno je nestala u prošlom vijeku. Ako gotička glavica svinuta lišća, koja danas u njoj služi kao stalak barjaka, potječe iz nje, onda je ta nestala crkva bila gotička. Vjerojatno iz nje ili iz sv. Marije od Brda potječu neke umjetnine, koje su ostale u današnjoj župnoj crkvi Maranovića. Tu je lijepi kalež (117 × 115 mm) od pozlaćena srebra sa šesterolisnim drškom, koji završava nizom arkadica i na kojemu su urezani stilizirani cvjetovi, pupoljci, šišarice i grb velikaške obitelji Bebek von Pelsöcz. Natkrit je vizirom, vrh kojega je okrunjena glava, uz koju su dva delfina, a u štitu je patrijarhin križ, iz kojega se grana paoma. Na šestostranom čvoru drška gotičkim je slovima ispisano: IHESUS i dvaput ponovljeno AVE MARIA. Kalež ima izrazite gotičke oblike, ali u stiliziranom cvijeću već se osjeća nastup renesanse. Mogao bi se stoga datirati u drugu polovicu 15. stoljeća. Plemići iz roda

No 3, madona dipenta cum la semura No 1, inchoneta di osso No 1, chrusifixo. (Ibidem $\frac{71-1}{15}$). To znači da je umjetnina bilo i kod privatnika.

[77] Dvije od najstarijih bunarskih kruna ovog tipa s amforama jesu ona u dvorištu nadbiskupova ljetnikovca na Pločama u Dubrovniku i ona s Bunićevim grbom u Stonu.

[78] 24. I. 1640. Fraternità di Santo Antonio di Maranovich. Svezak kupoprodajnih ugovora 17.–18. stoljeća obitelji Peš. Historijski institut JAZU u Dubrovniku.

Bubekovih nisu bili izravno povezani s dubrovačkom republikom, ali dok je Dubrovnik priznavao vlast Ljudevita, Emerik je bio ban Hrvatske i Dalmacije (1380.–1383.) i dolazio u vezu sa Zadranima i Trogiranima. Njega je zamjenjivao u toj časti brat mu Detrik, koji je 1403. godine bio u Zadru na dočeku Ladislava Napuljskog. Međutim, taj kalež, u kojemu je cvijeće već renesanski stilizirano, ne može potjecati iz njihova vremena, već iz doba njihovih potomaka. Pitanje je samo, da li je ta umjetnina starinom bila na Mljetu ili je u Maranoviće donio posljednji župnik Dragutin Kiss, koji je bio rodom iz Stanišića u Bačkoj, a upravljao je tom crkvom, završivši bogosloviju u Đakovu od 1930.–1943. U crkvi se čuva i barokni kalež od pozlaćenog bakra, kojemu je čaška opkoljena reljefnim medaljonima. Srebrni procesionalni križ skovao je dubrovački majstor, čiji je monogram GV utisnut uz dubrovački žig glave sv. Vlaha, s kojom su od 15. do druge polovice prošlog stoljeća bile označene umjetnine dubrovačkih zlatara. Barokni mu je oblik smiren već klasicizmom prve polovine 19. stoljeća. Iskićen je reljefnim cvijećem i ukrasima, a u sredini je s jedne strane Krist, a s druge reljefna Marija. Na držku je pod jabukom natpis:

RAGUSA 1850
LUCA PESCI
N. QUOM. P. BASCIZA
M. SESIAK
N. P. QUOM M. BAKARA
G. QUOM P. BASCIZA
FRALI. DI S. BARSIZA
N. S. DI V. BASCIZA

Slični križevi s istim žigom i monogramom zlatara GV nalaze se u župnoj crkvi otoka Koločepa i u Gospi od Šunja u Lopudu. Lopudski je datiran godinu dana kasnije od Maranovićeva. Ta tri rada ilustriraju jaču djelatnost ovog još nepoznatog dubrovačkog zlatara. Barokni oblici, volute i ukrasi nastavljali su se, dakle, na ovim umjetninama i u 19. stoljeću, kada je barok bio davno nestao. Te su oblike oni preuzeli iz

starih kalupa, a njihovu trajanju pogodovao je svečani i kićeni izgled, jednako kao i pojava neobaroka. Na način baroknog stila skovan je od bakra i jedan osrednji procesionalni križ, sred kojega je oblikovan raspeti Krist, a na krakovima u plitkom reljefu izrađeni su Stvoritelj, Matija, Ivan i Magdalena s jedne, a s druge strane poprsja četiriju evanđelista, središnji pak lik (Marija?) nedostaje. Tu je moćnik u obliku monstrance u neorokokou 19. stoljeća i jednostavne srebrne zdjelice za posvećeno ulje s oznakama O + C (oleum catacumenum) O + CH (oleum chrismae). Pored dubrovačkog zlatarskog žiga, urezani su i inicijali dubrovačkih majstora FO i NU, kojih imena potpuno ne znamo, ali koji su tim jednostavnim praktičnim predmetima nastavljali stoljetni rad romaničkih i gotičkih, renesansnih i baroknih zlatara u Dubrovniku.

Iznad Maranovića sjeverno od brda Glogovca nalazi se ruševina sv. Marije od Brda. Može se smatrati građevinom 14.–15. stoljeća, jer je na njoj vidljiv prelazni romaničko-gotički stil, i to u kvaderima zidova, u uskom gotičkom prozoru prelomljena luka sred pročelja, u portalu, vrh kojega je još romanička polukružna luneta i kojemu je sred dovratnika uvučen vodoravni kamen, te u gotičkim križevima raširenih krakova, koji su pri posveti crvenom bojom naslikani u krugovima na zidovima. Crkveni je svod bio sagrađen od sadre, od koje je isklesan i trijumfalni luk polukružne apside, pa i gotički prozor pročelja. Na žbuci sred pročelja još se prepoznaje lađa starijeg tipa sa uzdignutom nadgradnjom tzv. kaštelom na krmi, s jednim jarbolom i kosnikom vrh premca. Vjerojatno je nacrtana istovremeno s gotičkim križevima, i to istom crvenom bojom, te potječe iz 15. stoljeća i označuje, da je ondje bilo i mornara. Mljećani nisu, doduše, bili, moreplovci na glasu, ali su ipak već u 14. stoljeću bili poznati kao veslači na dubrovačkim galijama.[79] Crkva se spominje u spisima 15. stoljeća i prema Matteievu pisanju njen oltar je bio posvećen 1494. godine, a u 18. stoljeću je već bila za-

[79] Monumenta ragusina III, 88, 162. Zagreb 1895.

puštena.[80] Uz crkvu su glomazne nadgrobne ploče iznad dubokih čvrsto zidanih grobova. Na jednoj je rustično uklesan štit. Crkva i grobovi svjedoče, da je tu u 15. stoljeću bilo naselje, koje se spominje pod imenom Vrhmljeće i kojemu se još i danas vide tragovi.[81] Takve nadgrobne ploče najčešće su na otoku Mljetu. Stećaka ovdje dosada nije nađeno.

U Okuklju, luci sela Maranovića, vidi se nekoliko starijih kuća. Ističe se tzv. Izgorjelica ili Popova kuća, duga i čvrsto građena jednokatnica s kamenom balaturom, kojom se nije uzlazilo izravno na kućna vrata prvog kata, već preko pomoćnog drvenog mosta uzdignutog na stepenište balature i na kamene konzole pred vratima. Taj pristup bio je osiguran i dvostrukim puškarnicama, koje se vide na svim zidovima. U prvom je katu bio prostrani stan s rustičnim zidnim ormarima i umivaonicima. Prizemlje ispunjava prostrani presvođeni podrum osvijetljen visokim i uskim prozorima odozgo. Ta čvrsta i rustična građevina potječe vjerojatno iz početka 17. stoljeća, a bila je utvrđena zbog čestih gusarskih napadaja na Okuklje, koje je zbog njih i opustjelo krajem tog stoljeća.[82]

Na brijegu vrh Okuklja nalazi se ruševina crkvice sv. Nikole, povezana uz ruševinu neke kuće. Produljena je uobičajenim načinom tako, da joj je pritom raniji dio postao svetište, a pročelje je rastvoreno kao trijumfalni luk, pred kojim je nadodana nova lađa. Polukružna apsida, kojoj je oblina podvostručena plitkom nišom, presvođena je i zidana rustičnim kvaderima. Izrazitih stilskih oznaka nema, pa je teže odrediti i vrijeme njena postanka, kao i još nekim mljetskim crkvama, ali može da potječe iz 13.–14. stoljeća. Uz crkvicu je i nekoliko glomaznih nadgrobnih ploča.

[80] B. Gušić, o. c. (45), 23; 10. III. 1442 ... a Sancta Maria de Berda, Diversa di Meleda 1436–1450 $\frac{74–1}{2}$; Mattei donosi prijepis pergamene nađene u oltaru, iz koje se doznaje, da je modruško-krbavski biskup, koji je 1494. posvetio ovaj oltar, bio Dubrovčanin. Zibaldone I.

[81] B. Gušić, o. c. (45), 18, 22, 23.

[82] Ibid., 27. Ultimo aprile 1648 ... parte della montagna posta in detto casale di Okukglia appresso la casa dell'parochiano ... Svezak kupoprodajnih ugovora obitelji Peš. Historijski institut JAZU u Dubrovniku.

Jasne stilske oznake nosi crkvica sv. Trojice sred sela Prožure. Njeni su zidovi okićeni sa sviju strana reljefnim nizom visećih gotičkih arkadica, sred kojih je na pročelju mali okrugli okulus okružen dijamantnim vršcima. Na pobočnim su zidovima vitki i uski gotički prozori prelomljena luka. Vrh pročelja se dizao donedavna glomazni, ali usklađeni gotički zvonik na preslicu, koji je skinut i zamijenjen novim jednako kao i crkvena vrata, čime je uništeno stilsko jedinstvo crkve.[83] Unutrašnjost je također gotička. Prelomljeni svod opasan je sa dva pojasa, a na pobočnim su zidovima po tri lezene i između njih plitke arkade izvedene po romaničkom uzoru, koje smo sreli i u srušenoj crkvi sv. Đurđa kraj Babinog Polja, ali i po uzoru nekih dubrovačkih crkava iz 15. stoljeća. Crkvica nosi dakle oznake dubrovačkih gotičkih kapela druge polovice tog stoljeća, na kojima se sreta niz slijepih arkadica sa zvonikom, koji podsjeća još na ranije stoljeće, i s unutrašnjošću, u kojoj se nastavlja mjesna oznaka romanike. Bit će da su je sagradili lokrumski benediktinci, koji su, čini se, prvi put došli do posjeda u Prožuri 1477. godine.[84] U darovnici, kojom im se ostavlja tu imanje, spominje se već i sv. Trojica. Njen stil jasno očituje, da su je sagradili, kao i ranije, a i kasnije crkve i kapele na Mljetu, domaći graditelji. Oni su stizali na otok ponajviše iz Dubrovnika, a neki su od njih ovdje dulje boravili i zidali, povezani uz svoja imanja. Godine 1432. Andrija Družanić zidao je Sotnicu u Babinu Polju.[85] Sredinom 15. stoljeća spominju se kao vlasnici zemalja u tom selu poznati dubrovački zidar Radan Hlapčić[86] i Lovro Ratković.[87] Početkom 1456.

[83] Ibid., tabla XXVII.

[84] Ibid., 24. Darovatelj svećenik Luka iz Korčule bio je pisar i kapelan na Mljetu u rujnu 1434. (Io Lucha de Corzula chapelano e canzelir de Mellita ... Diversa di Meleda 1416–1435.

[85] Vidi bilješku 64.

[86] C. Fisković, Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku, 78, 94. Zagreb 1947.

[87] 1. VIII. 1446. Radan petraro dito Hlapcich ... 29. III. 1448 ... vendiderunt magistro Laurentio Ratchovich petraro presenti et ementi unam peciam terre (Diversi di Meleda 1436–1450, $\frac{74–1}{2}$; 24. VI. i 8. rujna

godine zidali su Jakša Pribinić i Radun Dabišinović iz dubrovačke Župe kuću Matiji Iliću,[88] a da je u tom stoljeću zamašnog dubrovačkog zidanja bilo zaposlenja za zidare i na ovom otoku, pokazuje ugovor, koji su sklopili iste te godine dva dubrovačka zidara, Živan Radojević i Radić Bogdanović, da će skupa raditi za pet godina, počevši gradnjom, koju su zidali Ivanu Pripčinoviću na Mljetu. Godine 1535. isplatio je opat Jerolim Beneša gruške majstore Pavla Živkovića i Maroja Frančeskovića, koji su se obavezali, da će svršiti rad započet na gradnji samostana sred Jezera i na kućama koje pripadahu benediktincima u Babinu Polju: »... de finir le fabriche del monasterio di Sancta Maria de Meleda ... et etiam le fabriche che sono per fabricarsi in casal de Babino poglie in soggnize ...« Orebićki zidar Šimun Nikolić zidao je 1542. godine kuću Jurja Balehalevića u Okuklju.[89]

1456. opet se spominje Radan Hlapčić kao »petraro de Ragusa«. Diversi di Meleda 1454–1462 $\frac{74–1}{4}$.

[88] Die 28 frevaro 1456. Mathio Illijch si fa acordio con Jaxa Pribinich de Breno Radun Dabisinovich de Breno per una chasa a far in predeta isola de Meleda la qual chasa avera de longeza braza 37. de largeza infra magiera dentro braza X. e lo suo dvor chome laltre lavorer della chasa de Luxa de Saracha tuto a quelo modo epur che sia largo el dvor braza X e de alteza de la chasa sopra terra un palo per precio de perperi 37. che sie bon lavorer de bona piera e le grande con li retagli ... Diversi di Meleda 1454–1462 $\frac{74–1}{4}$.

[89] In Xpi nomine amen. 1456 a di 17 aprile. In tempo de logotenente Marcho Radeschovich e deli sui zudesi Vlahusa Ruzetich Vitcho Grubaglich, Bozitcho Petchovich e Radovan Stipchovich. Io Guivan Radoeievich petraro di Ragusa et Radiz Bogdanovich de Ragusa de nostra bona e spontanea volunta si femo e demo in avanti la compagnia in nostro mistir de le muradure in annj zinque comenzando delo lavorir de Zuan Pripzinovich lo qual femo a Meleda chusi perfino alo termene predito del utile chome deli danny interessi monstrando chadaun la sua raxon chiara delo guadagno uno al altro ... Diversi di Meleda (1454–1462) $\frac{74–1}{4}$; ugovor iz 1535. g. vidi ibidem $\frac{74–1}{11}$;
(15. II. 1542) Georgius Blasij Balechalevich pro fabricanda una domo in insula Melite pactum et accordium fecit cum Symone Nicholich de Tersteniza muratore in hunc qui sequitur modu, videlicet quia dictus

Prigodom gradnje zavjetne renesansne crkve sv. Roka u gradu dubrovački knez i vijeće uputili su mljetskom podknezu Marku Božiljkoviću njegovim sucima i općini mljetskoj 1543. godine dopis, moleći ih, da budu pri ruci vještacima, koje upućuju da izvide mogućnost upotrebe kamenoloma na otoku, želeći time očito da vlastitim kamenom smanje uvoz te građe iz Korčule, koja bijaše pod mletačkom vlašću: »... havendo inteso qualmente in la insula de Meleda vi si trova uno petraro del quale potremo cavare quele pietre qualle a nui farano bessognio habbiamo terminato de inviare li aportatori de le presente qualle sarano maistro Antonio proto delle fabriche nostre et magistro Francisco abachista ali quali habiamo dato cura et ordene aprire el petraro dove li parera et fare quello tanto se recercara per tale servigio ...«. Zatim su u te kamenolome, koji su, čini se, tada prvi put otvoreni poslali poznatog dubrovačkog kipara cvjetne gotike Luku Paskojeva i ostale majstore među kojima bijahu i neki Kotorani da rade i beru kamen za crkvu sv. Roka na kojoj je kor sa reljefnim svetačkim likovima i iskićenim sjedalicama klesao prema ugovorima od 14. siječnja i 4. svibnja 1564. godine, francuski kipar Jakov de Spinis iz Orleansa, koji je bio nastanjen u Dubrovniku. On je 1552. godine klesao u mljetskom kamenu ukrašene prozore koji su nalikovali na one sa pročelja dubrovačkog kneževa Dvora za palaču vlasteoske obitelji Bobaljevića u Dubrovniku.[90] Su-

Symon ibi presens obligando se et sua bona omnia promisit facere dicto Georgio construere et de novo fabricare in insula Melite in loco dicto Occhuglie omnibus suis expensis tam calcis quam sabulis et petrarum de sui magistrerij unam domum longitudinis brachiorum triginta, latitudinis brachiorum duodecim infra muros, altitudinis vero juxta suam proportionem et dicta fabricha sit et esse debeat fabricata de petris smaratis ...

Diversa cancelariae 128 (1541–1542) 58' Državni arhiv u Dubrovniku.

[90] Diversi di Meleda $\frac{74–1}{12}$; C. Fisković, o. c. (86), 96; C. Fisković, Artistes français en Dalmatie. Les Annales de l'Institut français de Zagreb, No 28–29, 18. Zagreb 1947; Diversa notariae sv. 117 (1563–1568), 29. Državni arhiv u Dubrovniku. Vidi i moj članak u Aktima međunarodnog kongresa povjesničara umjetnosti u Parizu 1958 g.

deći po tome kamen sa mljetskih kamenoloma bio je podesan za ljepše klesarske radove.

Djelatnost u tim kamenolomima ipak nije bila velika, iako se već u antičko doba na Mljetu brao kamen, jer su Dubrovčani i kasnije tokom 17. i 18. stoljeća nabavljali kamen iz Korčule. Pjesnik Đuro Ferić je stoga krajem 18. i prvih godina 19. stoljeća preporučivao obnovu mljetskih kamenoloma.[91] Dolazak i prisustvo dubrovačkih klesara na Mljetu zastalno su djelovali na razvoj umjetničkih stilova na ovom otoku, stoga je utjecaj dubrovačkog graditeljstva, iako fragmentaran, ovdje ipak vidljiv u svim selima.

Crkvica sv. Trojice nije orijentirana, jer je sagrađena u dvorištu kraj kuće koja je kasnije preinačena, ali su na njoj ostala vrata svinutog gotičkog nadvratnika s uobičajenim gotičkim Kristovim monogramom. Ta je kuća, prema predaji, također pripadala lokrumskim benediktincima, pa se zdenac na njenoj terasi još nazivlje »lokrumanska voda«.

Bit će da su lokrumski benediktinci prenijeli iz svoje bogato opremljene romaničke crkve na Lokrumu u prožursku crkvicu sv. Trojice najznačajniju i najljepšu umjetninu koju smo na Mljetu našli: romaničko brončano raspelo, koje je pričvršćeno nespretno o novi držak, da i dalje služi kao procesionalni križ. Selo, koje se počinje spominjati u spisima početkom 14. stoljeća,[92] bilo je zastalno u 13. stoljeću siromašno i nije moglo nabaviti tako vrijednu umjetninu, koju ne posjeduju ni bogate riznice naših primorskih katedrala. Njen pronalazak svakako svjedoči da je sličnih romaničkih križeva kod nas bilo, ali da su zbog uporabe u procesijama nestali, ponajviše u doba baroka, pa stoga danas i ima u dalmatinskim crkvama najviše srebrnih procesionalnih križeva skovanih u tom stilu tokom 17., 18. a i prvih godina 19. stoljeća. Njih ćemo naći i na Mljetu.

Najvjerojatnije je, dakle, da su benediktinci taj križ prenijeli iz svoje lokrumske crkve, kada ga je tamo pomodni sjaj baroknih umjetnina, koje su oni voljeli, povukao iz upo-

[91] O. c.

[92] B. Gušić, o. c. (45) 24.

trebe. Lokrumska je riznica davno raznesena, ali se može pretpostaviti, da je bila bogata zbog veza, koje je taj moćni red imao s ondašnjim kulturnim svijetom, pa je u njoj zastalno bilo mnogo vrijednih sredovječnih umjetnina, kao što je i taj križ.

Velik je 290 × 205 mm, plosnat je, a njegovi se pravougaoni krakovi šire poput štaka (croix potencée), a na uzdignutim rubovima nižu se urezani kolutići, koji se ponavljaju i na prozračnom svetokrugu, unutar kojeg je izrezan kraž. Vitko i mršavo Kristovo tijelo lijepo se savija u obliku slova S, a prekriveno je plahtom, koja seže do koljena i svija se u lijepe i bogate nabore. Brada se kovrča, a niz glavu se spuštaju dugi pramenovi kose. Noge, koje nisu prekrižene, naslanjaju se na stepenasto postolje. U svim tim pojedinostima, u mirnoći izraza i u skladu crta, osjeća se dosljednost i vještina kipara, koji je bio prožet romaničkim oblikovanjem 12. stoljeća. Stražnja strana raspela iskićena je graviranom romaničkom lozicom, kojoj se u svinutom lišću osjeća isti mirni ritam, koji ispunjava raspeto tijelo. Po svojoj vrsnoći taj križ ide među naše najbolje romaničke umjetnine i predstavlja rijetkost, koja nije česta ni u susjednoj Italiji.[93]

Pored toga raspela našli smo drugo rustičnogotičkog stila, koje je zastalno skovano u 15. stoljeću po želji Prožurana, jer se na njemu nalaze dubrovački patron sv. Vlaho, sv. Martin, kojemu je posvećena crkva u selu, i sv. Nikola, zaštitnik pomoraca, kojih je u Prožuri odavna bilo.[94] Poprsja svetaca prikazana su reljefno u međaljonima krakova, sv. Martin je čak izrađen u kompoziciji na konju uz prosjaka, sred križa je s jedne strane Marija, a na drugoj su strani uz reljefnog raspetog Krista četiri simbola evanđelista. Iako križ nije srebrn, ipak je bogato skovan i bit će da je rad nekog dubrovačkog zlatara.

Vrh Prožure nalazi se crkvica sv. Martina s malim, ali glomaznim trijemom i okruglom apsidom. Gotički zvonik vrh njena pročelja prenesen je sa sv. Trojice. Nadgrobne ploče

[93] Uporedi donekle P. Toesca, Storia dell' arte italiana, sl. 804, str. 1108. Torino 1927.

[94] B. Gušić, o. c. (45) 24.

uz nju, jednako kao i njen naziv, upućuju nas na njeno starije postojanje, ali po kvaderima zidova nam se ne čini starija od 14. stoljeća. Skupa sa svojom bratovštinom spominje se početkom 15. stoljeća.[95] Na lošoj pali oltara prikazana je Marija sa sv. Martinom i sv. Vlahom, kraj kojega je naslikan obnovljeni Dubrovnik, u kojemu dominiraju kubeta Gospe i sv. Vlaha i pročelje jezuitske crkve.

Iz nešto mlađeg vremena bit će crkvica sv. Roka s polukružnom apsidom, koju je još teže datirati, jer su joj zvonik i portal obnovljeni u novim oblicima.

Nad seoskim kućama, među kojima nema stilski izrazitih, dominira četverouglasta kula s mašikulama pri vrhu i svjedoči, kako je bojazan od morskih gusara u 17. stoljeću bila prodrla i u skrovita i visoka mljetska naselja. Turski su gusari opljačkali Mljet, pa i Prožuru u vrijeme kandijskog rata, pa je i zidanje ove kule u to vrijeme bilo potrebno, jednako kao i na otoku Koločepu, gdje postoji slična kula.[96]

Tada je vjerojatno podignuta slična kula i u selu Koritima, koje je jednako kao i Prožura zaklonjeno u skrovitom položaju udaljenom od mora. Značajno je, da obje kule nisu istaknute na brijegu pri ulazu u selo, već sagrađene u samom naselju, po čemu bi se moglo zaključiti, da su služile više za okupljanje i zaštitu seljaka pri neprijateljskom pustošenju, nego da spriječe prepad na selo. Kula je u Koritima pače svojim središnjim položajem djelovala na oblikovanje i grupiranje sela. Obrambene maškule i na njoj su izrađene od sedre, a podržane rustičnim kamenim konzolama. Osigurana je puškarnicama i bunarom, a u nju se ulazi kamenim mostom. Oko nje je nekoliko starijih kuća. Na jednoj su ruševini lijepi okviri prozora izrađeni u hrapavoj površini baroknim načinom, tipičnim za 17.–18. stoljeće u dubrovačkom kraju. Još ljepša je barokna kuća, koja je nekoć pripadala obitelji Kazilari, a sada Pavlu Franiću. Njeni prozori imaju renesansnu profilaciju, kamene prstenove i profilirane konzole s voluticama, a profiliran joj je i zidni vijenac s konzolama

[95] 1. IV. 1434 ... laso a Santo Mratyno in fratila ... Diversa di Meleda 1416–1435.

[96] B. Gušić, o. c. (45), 25; V. Lisičar, o. c. sl. 11.

vrh pročelja. Nad vratima je barokni medaljon s Marijinim i Kristovim monogramom $\frac{\text{IHS}}{\text{M}}$, a vrata su oivičena »štapom«. Pred kućom se uzdizala odrina, od koje je ostao red okruglih rupa u pročelnom zidu i stup izrazite dubrovačke glavice 16. stoljeća, U unutrašnjim su zidovima zidni ormar i umivaonik renesansnih oblika. Na prozorčiću pod krovom, koji je odavna srušen, zabilježeno je s unutrašnje strane $\frac{\text{A D}}{1728}$. U dvorištu je ulomak kamenog natpisa, kojemu se slova jedva raspoznaju, pa nije jasno ni da li je to rimska nadgrobna stela.[97]

Jednostavnija je kuća obitelji Škapić, kojoj je na dovratniku zabilježena godina 1695. Utvrđena je puškarnicama, u središnjoj joj je dvorani zidni barokni umivaonik i gredni strop, na kojemu su daske obrubljene daščicama, koje se po starom renesansnom uzoru ponavljaju u mnogim dubrovačkim kućama. Očito je dakle, da je dubrovačka stambena kultura 16.–18. stoljeća bila zašla i u to skrovito i malo selo. Njenih tragova, koji se otkrivaju ponajviše u stilski izrađenim dijelovima kuće, u podjeli prostora, zaokružavanju dvorišta i u zidnom namještaju, naći će se u mnogim pregrađenim seoskim kućama. Tako je na primjer u kući Mata Nikolina Franića ostao gotičko-renesansni zidni umivaonik iz 15.–16. stoljeća. U jednoj je ruševini sred sela s unutrašnje strane nad vratima urezan lijepi Kristov monogram prepletenih gotičkih slova. Već u prvoj polovici 16. st. bilo je ovdje odrina na stupovima pred kućama.[97a]

Crkve Korita ne pokazuju veliku starost. Njihov se stil ne čini stariji od kraja 15. stoljeća, kada se to selo i počinje spominjati.[98]

[97] Ibid. 15.

[97a] U diobi braće Frančeskovića se čita:
21. VII. 1544 ... siamo tenuti conzar avanti di casa nova pilastri et la pergolata secondo che e avanti di casa di Aniza et di Paulina ...
Diversi di Meleda $\frac{74\text{–}1}{12}$

[98] B. Gušić o. c. (45), 22

Crkva sv. Vida sazidana je u gotičko-renesansnom stilu vjerojatno krajem 15. stoljeća, kada je spominju i pisani dokumenti,[99] ali je u prošlom stoljeću proširena, a postavljeni su joj novi prozori i zvonik. Pravilni tesanici zidova, gotički svod, četvorasta apsida, jedna preostala gotička glavica, koja sada služi kao postolje barjaka, vrata oivičena »štapom« i gotičko-renesansni tabernakul skinut sa zida upućuju, da je crkvica bila sagrađena u tom prelaznom stilu. Nadodan joj je prostrani trijem baroknog oblika, kojemu krov podržan od zidanih pilona, ima strehu profiliranih konzolica. Pod njim su starinske nadgrobne ploče koje i ovdje, kao većinom na Mljetu, nemaju natpisa, ni znakova ni ukrasa. U crkvi se sačuvalo nekoliko starijih umjetnina. Pobočni drveni oltar s ižlijebanim ukrašenim polustupovima i dvokrilnim zabatom s volutom izdjelan je u renesansno-baroknom stilu i pripada nizu sličnih dalmatinskih oltara. Iz oporuke svećenika Vicka I. Čubelića, koji je sazidao i crkvu u Babinu Polju, doznaje se, da ga je on dao podignuti nešto prije 1677. godine.[100] Na oltaru je još i loša slika Navještenja, zanimljiva samo zbog toga, što su pored uobičajenog Stvoritelja, sv. Duha i Gabrijela na njoj naslikani sv. Petar i sv. Lovro. Na glavnom je oltaru osrednja slika Karmelske Gospe sa sv. Vlahom, Pavlom, Vidom i ostalima zamijenila stariji drveni triptih, kojemu su sačuvana luneta i srednji dio preneseni nedavno u zbirku slika u dubrovačkoj biskupskoj palači. Na plavoj pozadini lunete (0,83×1,96 m) naslikano je poprsje Stvoritelja baroknog izgleda sa žezlom i zemaljskom kuglom ovitom zlatnim kolutom, a uz njega su Marija kraj klecala uobičajenog u baroku i anđeo s ljiljanom. Luneta je natkrivala triptih, od kojega se sačuvala samo središnja slika (0,60×1,45 m) Gospe sa sinom na visokom prijestolju. Oba su ulomka loš rad istog slikara. U Marijinu ukočenom stavu i u odjeći posutoj bijelim cvijećem ima još gotičko-renesansnih odraza,

[99] 1488 a di 6 zugno ... sono congregati tuti li homini de dita Sara, come de casal de Corita, cusi de Barda, Ocuchle et Prosura tuti in uno sboro non discrepanti sed uniti e de una opinione davanti la chiesa di Sancto Vido a Corita ... Diversa di Meleda 1487–1497 $\frac{74\text{–}1}{6}$.

[100] Vidi bilješku 74.

inače su način slikanja pastoznim namazima na dasci, koja nije presvučena gipsom, Gospina crvena suknja i plavi plašt i mali Krist s dugim žezlom već barokni. Slika se smatrala djelom dubrovačkog slikara Frana Matka Milovića, koji je doista 1521.–1522. naslikao za tu crkvu poliptih s Marijom i svecima, nad kojom bijaše Stvoritelj.[101] To mišljenje nije sasvim otkljonjeno,[102] pa treba stoga upozoriti, da na ostacima tog triptiha nema anđela uz Stvoritelja na luneti, koji se spominju u ugovoru za izradu slike,[103] već je tu Navještenje, koje se ugovorom ne navodi, nema zlatne pozadine ni rezbarija u okviru. Očito je, dakle, da ti ulomci nisu rad renesansnog slikara Frana Matkova, već vjerojatno slobodna i loša barokna kopija njegova poliptiha,[104] koji je nestao. U crkvi je lijep gotički kalež s osmerostranim postoljem, na kojemu je reljefni cvjetni čvor i čaška, koja je pri dnu zagrljena reljefnom češaricom. Tu je i renesansno mjeđeno zvono s reljefnim ukrasima i likovima, vrh kojega je kipić golog Marsa s kacigom, koji se često sreta u sitnoj mletačkoj plastici 16. stoljeća.[105] Sličnih zvončića ima u Italiji, na primjer u muzejima Brescije i Milana, a kod nas je jedan traforirani i reljefni sačuvan u opatskoj riznici u Korčuli, prenesen tamo iz župne crkve u Orebićima.

Crkva Gospe od Brijega ima renesansno-barokni izgled. Na portalu joj je renesansni medaljon IHS, apsida joj je četvorasta kao i većini mljetskih crkava, koje su podignute poslije prve polovice 15. stoljeća. Presvođena je bačvastim svodom, a stari joj je zvonik zamijenjen novim. Pred pročeljem je također širok trijem uzdignut na zidanim pilonima. Na

[101] K. Kovač, Nikolaus Ragusinus und seine Zeit. Jahrbuch des kunschistorischen Institutes der Zentralkommission für Denkmalpflege XI, Beiblatt 57. Wien 1917.

[102] V. Đurić, Frano Matijin, dubrovački slikar XVI. veka. Starinar NS. knjiga V/VI. Beograd 1956.

[103] J. Tadić, Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII–XVI v. II, 110. Beograd 1952.

[104] C. Fisković, Nekoliko podataka o starim dubrovačkim slikarima. Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji, 10, 138. Split 1956.

[105] L. Planiscig, Venezianische Bildhauer der Renaissance sl. 624, 625, 626. Wien 1921.

glavnom je oltaru kasnobarokna drvena pala Marije, koja uzlijeće na nebo iznad svog groba, nad kojim anđeli prosiplju ruže. Slika sladunjavog kolorita ima zabilježenu godinu 1798. (435×830 mm). Sačuvala se olovna renesansna pax s reljefom mrtvog Krista između Marije i Magdalene, nad kojim je u luneti s volutama Stvoritelj (102×140 mm), i drvena mala Pietà izrezbarena na način baroka.

Oznake sredovječnog graditeljstva ne pokazuje ni crkvica sv. Ilije, koja nema ni apside, koja se inače sreta u polukružnom obliku na svim starijim mljetskim crkvicama. Zidana je pravilnim kvaderima i presvođena poluoblim svodom. Na zvoniku na preslicu nalazi se zvono, koje su salili nasljednici poznate ljevaonice De Polis, koji su izvozili svoje radove i u našu zemlju.[106] Na njemu je natpis OPVS EREDI DE POLIS s reljefnim svecima i vijencem. U crkvi je loša barokna pala svete obitelji sa sv. Ilijom.

Sve te pale koritskih i ostalih mljetskih crkava, slikane ponajviše u 17. i 18. stoljeću, nemaju naročite umjetničke vrijednosti. Spomenika slikarstva ovdje, dakle, nema i najvredniji je romaničko-gotički crtež sv. Kristofora u predvorju benediktinske crkve na Jezeru. Ali sve te oltarne slike bit će da su zamijenile starije poliptihe i ikone, kojih je na ovom dubrovačkom području sigurno bilo, kako to pokazuju dvije naruđžbe kod dubrovačkog slikara Frana Matkova Milovića.[107]

Nisu nestale samo te slike! U selima, koja su tokom 18. i 19. stoljeća osiromašila, i u napuštenom samostanu uništene su i druge umjetnine, od kojih smo mi na ovom putu našli ostatke i ulomke, kojima će se zastalno broj povećati pri daljem istraživanju ovog lijepog otoka.

[106] K. Dočkal, o. c. 97; C. Bianchi, Zara cristiana II, 122, 123. Na crkvi Gospe Karmela u Pijavičinom na Pelješcu također je zvono s Marijom, sv. Nikom i još nekim svecem. Na njemu je natpis:

OPVS
AEREDVS
DE POLIS

[107] C. Fisković, o. c. (104).

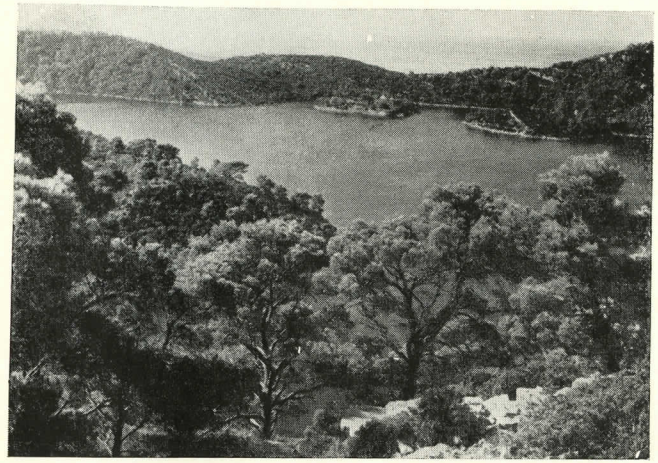

Sl. 1. Pogled na Veliko Jezero s Klačine

Sl. 2. Veliko Jezero s Gospinim samostanom

Sl. 4. Pinjevci, šuma samoniklih pinija na jugoistočnom dijelu otoka

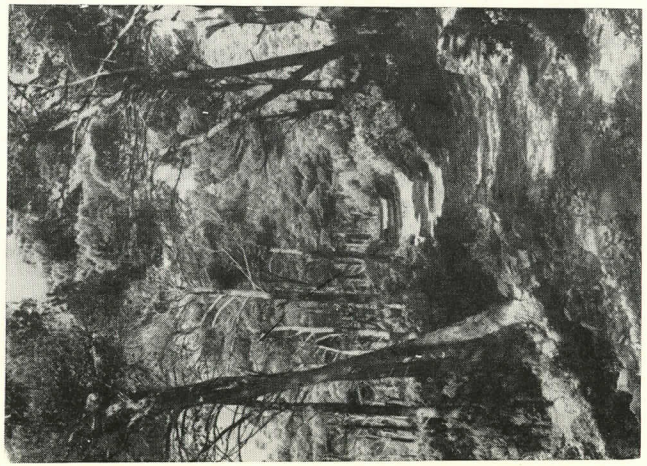

Sl. 3. Borova šuma oko Jezera

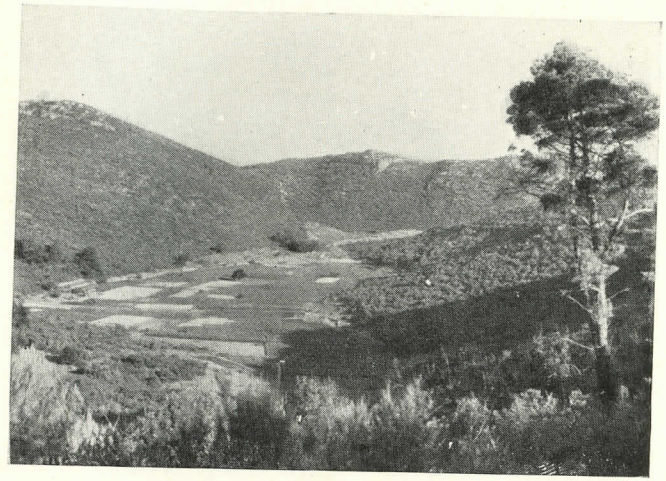

Sl. 5. Knežepolje

Sl. 6. Stare masline na Pomijenti

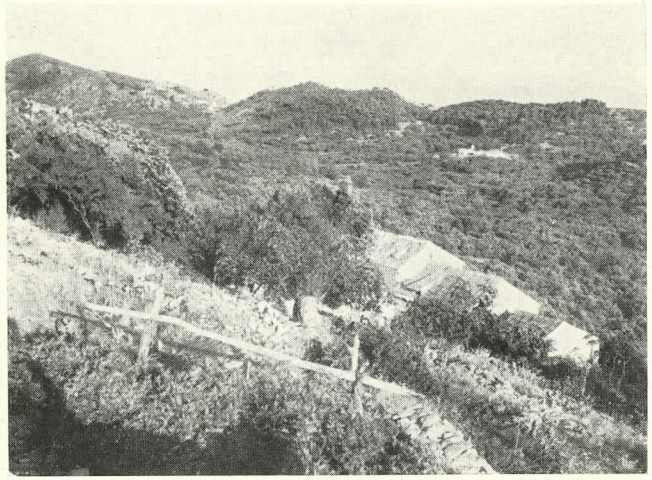

Sl. 7. Pogled na maslinjake Babina Polja

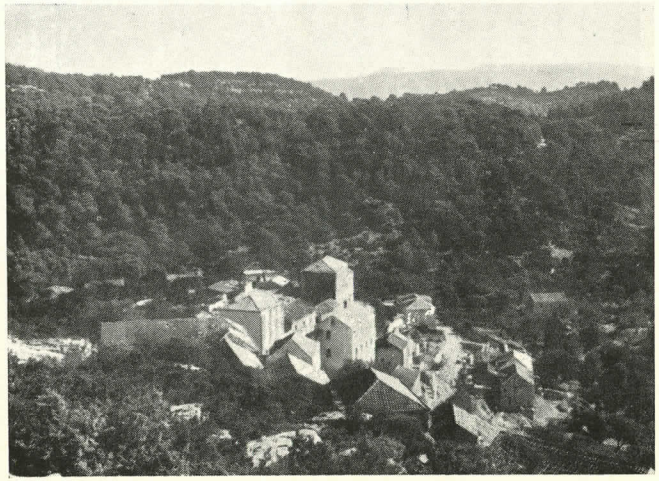

Sl. 8. Goveđari s Klačine

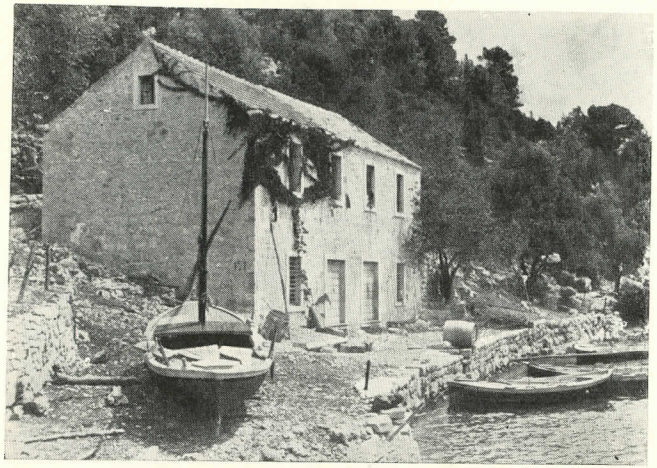

Sl. 9. Ribarska kuća na Jezeru

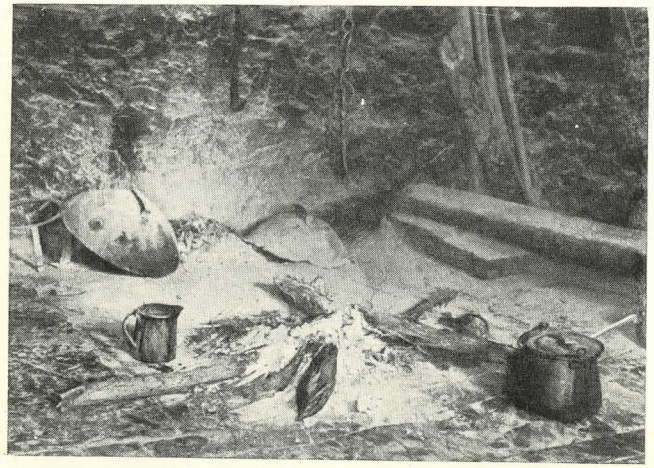

Sl. 10. Ognjište u mljetskom kominu

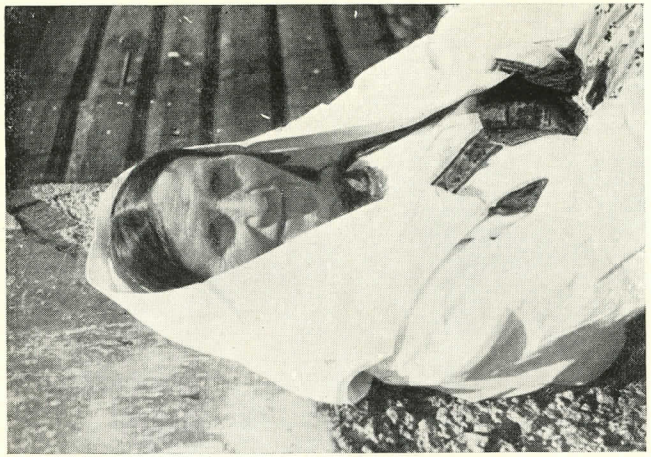

Sl. 12. Žena u starinskom ruhu

Sl. 11. Starica

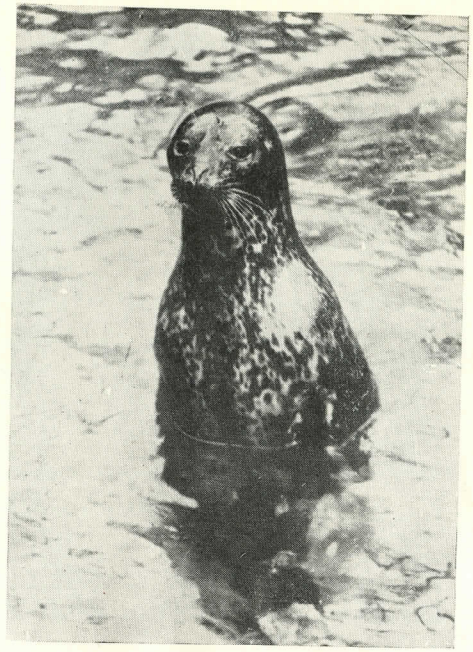

Sl. 13. »Morski čovik«,
Mediteranski tuljan uz obalu Mljeta

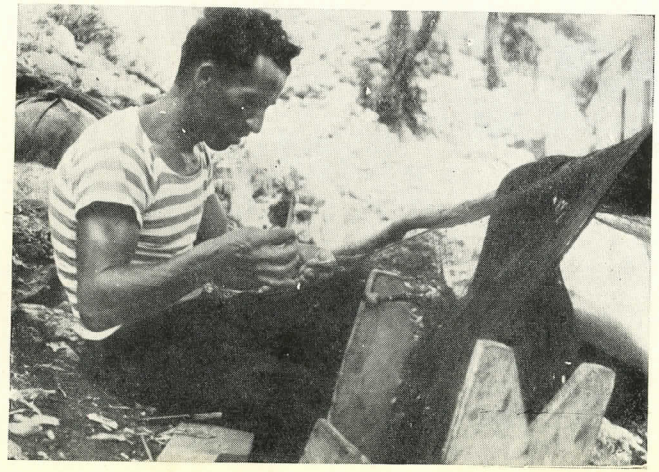

Sl. 14. Ribar krpi mrežu

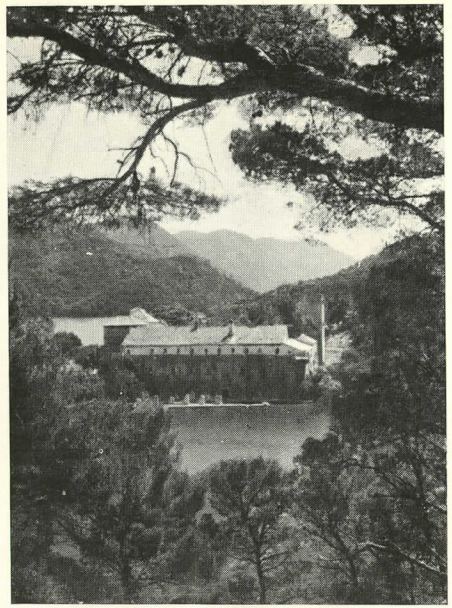

Sl. 15. Benediktinski samostan na otočiću u Velikom Jezeru

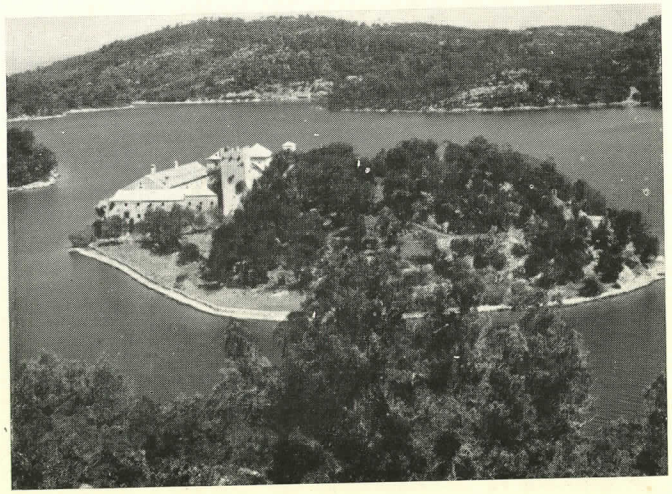

Sl. 16. Otočić s benediktinskim samostanom

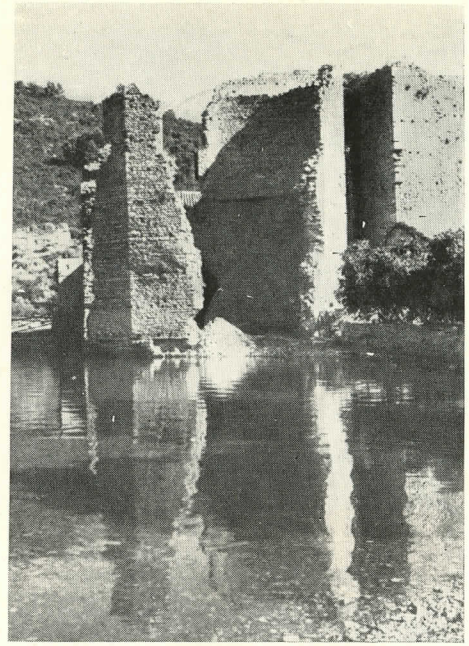

Sl. 17. Ruševine rimske zgrade u Polačama

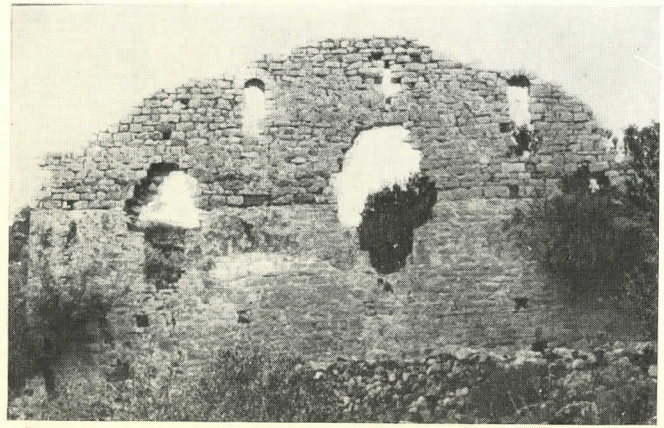

Sl. 18. Ruševine crkve u Polačama

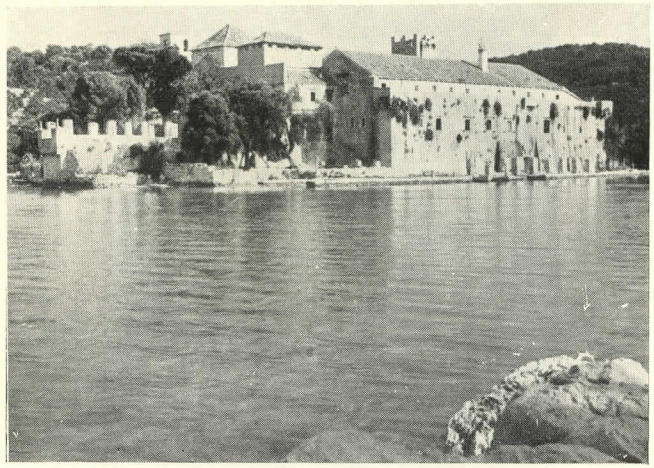

Sl. 19. Pročelje samostana

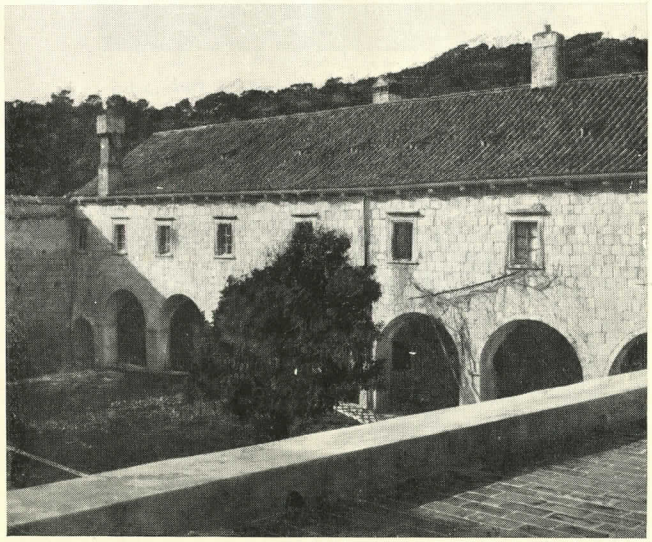

Sl. 20. U klaustru samostana

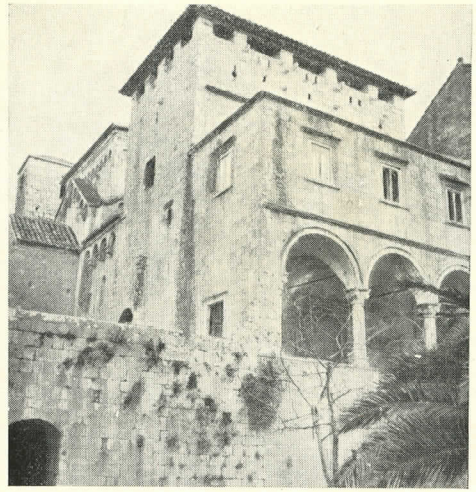

Sl. 21. Gundulićeva kula u sklopu samostana i crkve

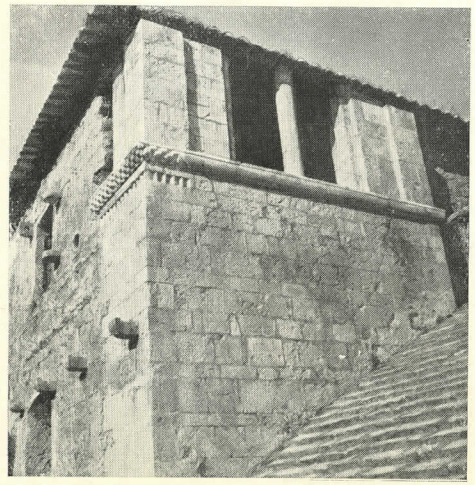

Sl. 22. Ostatak romaničkoga zvonika

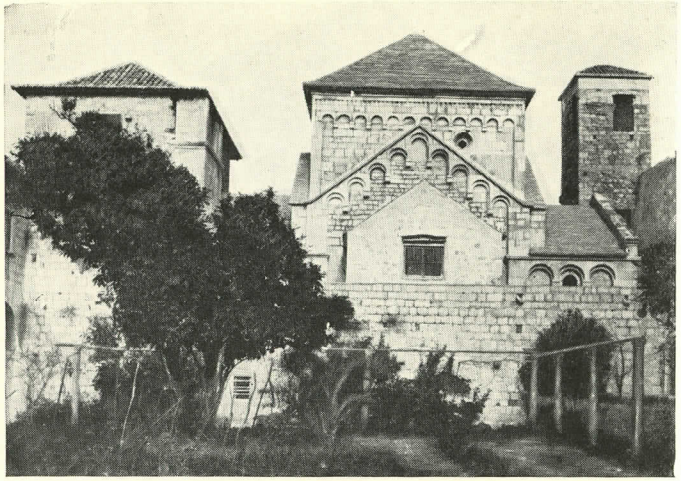

Sl. 23. Zadužbina kneza Dese: romanička crkva Sv. Marije

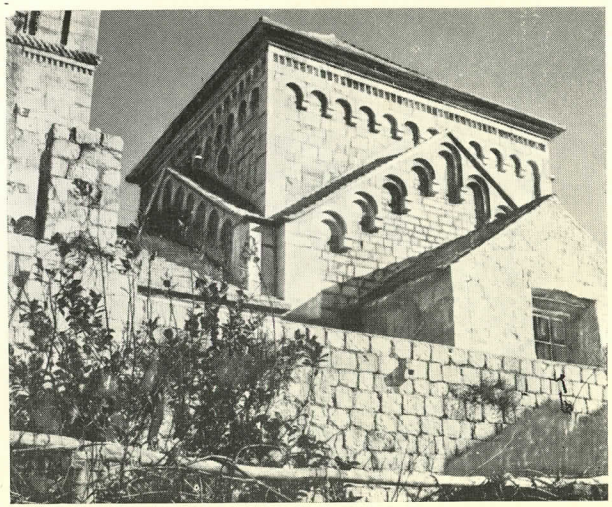

Sl. 24. Kupola crkve Sv. Marije

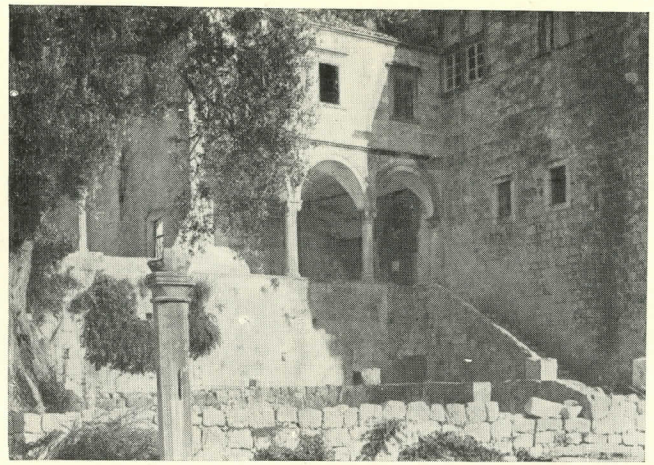

Sl. 25. Renesansni ulaz u samostan

Sl. 26. Renesansni trijem predvorja

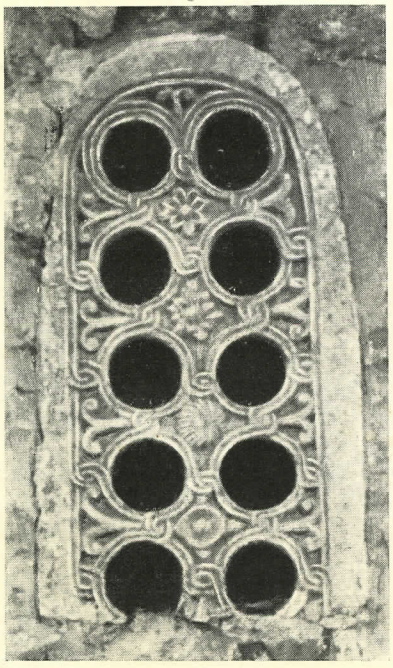

Sl. 27. Preromanička transena na crkvici S. Andrije u Babinu Polju

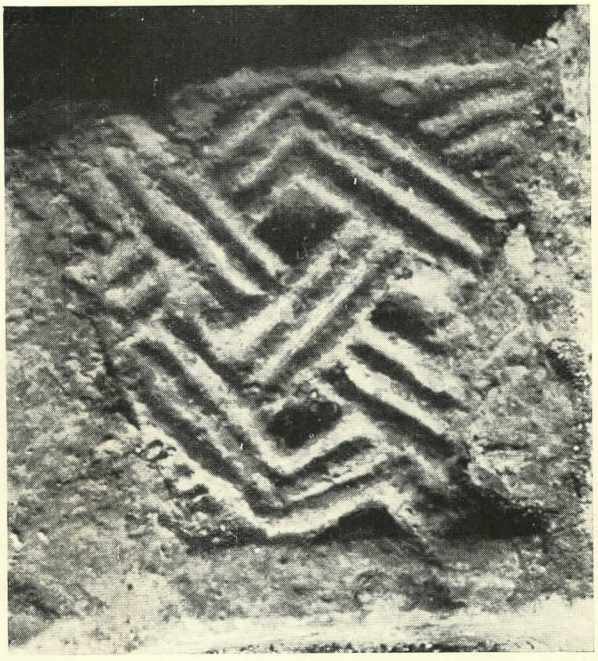

Sl. 28. Ulomak preromaničkog pletera u crkvi S. Mihajia kraj Babina Polja

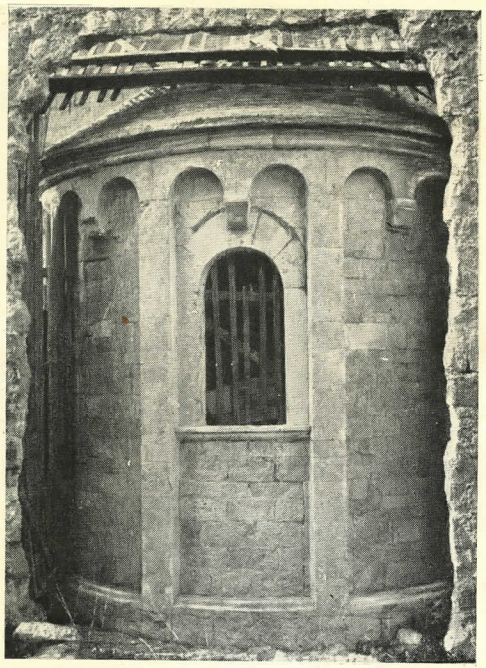

Sl. 29. Apsida Gospine crkve na Jezeru

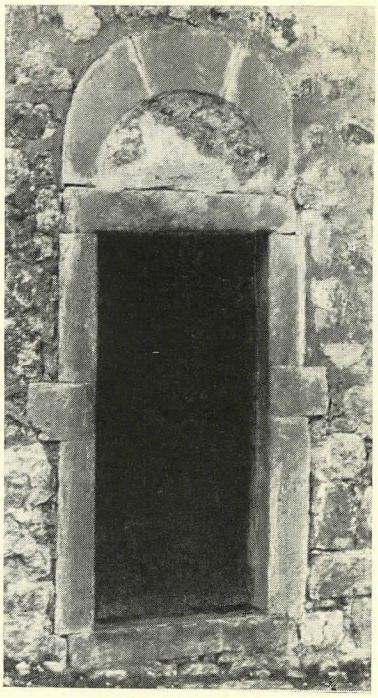

Sl. 30. Romanička vrata crkvice Sv. Andrije u Babinu Polju

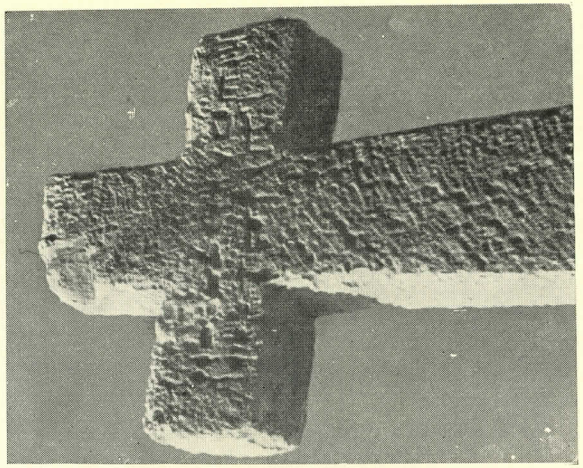

Sl. 32. Natpis bosančicom na križu sa Solinskih Vratiju

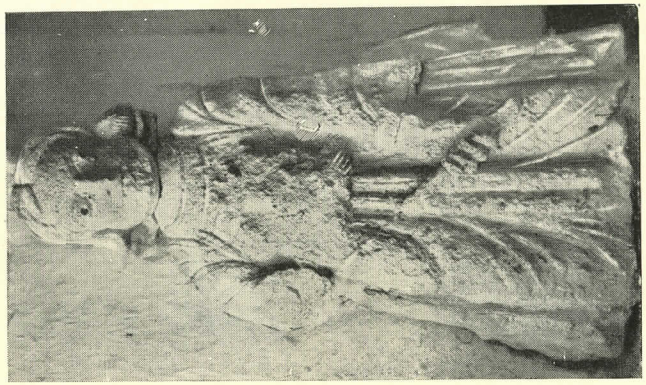

Sl. 31. Romanički relijef iz Desine zadužbine crkve Sv. Marije

Sl. 33. Renesansna glavica s trijema benediktinskog samostana na otočiću

Sl. 34. Romanička glavica iz crkve Sv. Marije

Sl. 35. Romaničko raspelo u crkvici Sv. Trojice na Pružuri

Sl. 36. Ikona u gotičkom srebrnom oklopu u crkvi Sv. Marije

Sl. 37. Romaničko raspelo iz crkve Sv. Vlaha u Babinu Polju

Sl. 38. Detalj istoga raspela

Sl. 39. Renesansno zvonce u crkvi Sv. Vida u Koritima

Sl. 40. Gotički kalež u crkvi Sv. Vida u Koritima

Slike br. 16., 20.—24., 26.—31., 33.—40. foto Konzervatorski zavod za Dalmaciju, a sve ostale B. Gušić.